eingebunden 14/12

Vom Verfasser überreicht

J. Rubaschow Berlin W 50. Nachodstr. 3 I p. l. «Dawar»

[illegible] 1. 1929

[illegible] 1929

[illegible]

54

יידישע גביות-עדות אין די שאלות-ותשובות

פון אנהויב XV ביז סוף XVII י"ה

פון זלמן רובאשאוו (תל-אביב)

נוס אנרעגנק פון מיין מאנוסן.

די יידישע היסטאריאגראפיע ווייס פון לאנג, וואס פאר א אוצרות פון היסטארישן און עטנאגראפישן מאטעריאל עס זיינען באהאלטן אין די אלטע פאליאנטן פון דער רבנישער שאלות-ותשובות-ליטעראטור. יס האבנדיק קיין שום כוונה צו שרייבן די כראניק פון זייער דור, אדער אויפצוהיטן די שפורן פון זייער היסטארישן מצב און לעבנס-שטייגער, זיינען די מחברים פון דער שאלות-ותשובות-ליטעראטור געוואָרן אומגעריכטערהייט די טרייע מיט-העלפער פון דער שפעטערדיקער געשיכטע-פארשונג. דער רבנישער בית-דין האט זיך ניט באגנוגנט מיט די ראמען פונעם רעליגיעזן לעבן און האט געפסקנט אלע פארוויקלטע שאלות פונעם יידישן פרט און יידישן כלל, סיי בנוגע פרנסה און סיי בנוגע משפחה-זאכן, סיי בנוגע קהל-לעבן און סיי בנוגע גייסטיקע און מאראלישע אנגעלעגנהייטן. און צום גרויסן רב אדער ראש-ישיבה, וועמעס נאמען ס'האט געשמט אין דער תבל, האט מען זיך געווענדט נאך א פסק אין יעדן שווערן פאל פון נאענט און וויים. און האלטן אלע פראטאקאלן פון די בית-דינס אויפגעהיט געווארן, וואלטן מיר היינט געהאט א ויכערן וועגווייזער איבער די טונקעלע היילן פון אונזער עבר. קיינער האט אבער די פראטאקאלן פון די רבנישע דין-תורות ניט אויפגעהיט. געבליבן זיינען נאר די פסקים, און וועלכע באדייטנדיקע רבנישע אויטאריטעטן האבן באוויזן לומדישע חריפות און הלכהשן אויפטו. ביספעלסווייז איז דער קאנקרעטער פאל, וועלכער האט ארויסגערופן דעם סכסוך און האט געפאדערט דעם פסק, פארטרונקען געווארן אינעם ים פון פלפול און לוכדוה, דער ספור-המעשה איז צוזאמענגעקנייטשט געווארן אין דער קורצער שאלה און דער שווערפונקט איז געלעגט געווארן אויף דער לאנגער, שארפזיניקער לומדישער תשובה. און אט א די תשובה, געשריבן פונעם אנגעזעענעם רב מיטן גרויסן נאמען, — זי האט עס ארויסגעהויבן פאר די שפעטערדיקע געשיכטע-פארשער דעם קאנקרעטן וואכעדיקן פאל, וואס ווארפט אפטמאל א העל ליכט אין טונקעלע געביטן פונעם יידישן ווירטשאפטלעכן, פאליטישן, געזעלשאפטלעכן און אינטים-גייסטיקן לעבן. אט דער נאגעצער היסטארישער מאטעריאל, וואס איז צעזייט איבער דער רייכער שאלות-ותשובות-ליטעראטור און שטעלט מיט זיך פאר א פילפארצווייגטן געזעצגעבערישן חילוף-מכתבים צווישן רבנישע אויטאריטעטן, אויסגעשפרייט איבער אלע לענדער פון דער יידישער צעזייטקייט און איבער יארהונדערטער, — איז נאך ביז היינט ניט געזאמלט געווארן, איז הייניק אויסגעפארשט און אפילו אין ערגיץ-ניט פארערגיסטרירט געגוי. אבער קיינער פון די ערנסטע היסטאריקער האט אויף אט די קוואלן-אוצרות ניט מוותר געווען, און פון צונץ אן ביז היינט זוכט אין זיי יעדער נייערער פארשער ציגל פאר זיינע וויסנשאפטלעכע בנינים.

פונקט אזוי אומגעריכט זיינען די מחברים פון די שו"ת-פאליאנטן געווארן אויך די טרייע היטער פון דער יידישער אומגאנג-שפראך אין זייער צייט.

כדי קלאר צו מאכן דעם אמתן פארלויף פון די געשעענישן, וועגן וועלכע עס האנדלט זיך אין דעם ספקדיקן פאל, פלעגן, ווי דער שטייגער איז אין געריכטס-ענינים, אויסגעהערט ווערן עדות. פון דערמאנטיקן עדות-זאגן זיינען אפט געווען אפהענגיק דער גורל פון פארמעגנס און דער גליק פון משפחות, אמאל ענינים פון פרומקייט העומדים ברומו של עולם — למשל, שאלות וועגן יין-נסך, אדער התרת-עגונות. דערביי האבן די מחברים אפט געבויט זייער פסק אויף א ווארט פון די עדות. צוליב די טעמים איז באזונדער וויכטיק געווען צו האבן דעם ג ע נ ו י ע ם נ ו ס ח פון דעם, וואס דער עדות האט געזאגט, טאקע פונקט אזוי ווי ער האט עס געזאגט, ניט איבערגעזעצט און ניט סטיליזירט. די גבית-עדות איז אזוי ארום געווארן א יורידישער אקט, וועלכער איז פארגעקומען דאס רוב אין דעם ביזיין פון בית-דין, אפגעגעבן געווארן אונטער א שבועה און נעגוי, ווארט ביי ווארט פאר-

STADTBIBLIOTHEK
FRANKFURT A. M.

פראטאקאלירט געהאָרן דורך דעם שמש פון בית-דין, דאָס זיך מיט דער אָנווייזונג פון צייט און אָרט. די ראַזיקע גביות-עדות אין יידיש זיינען נאָכדעם איבערגעבויט געוואָרן אין דער העברעאישער שאלה אָדער תשובה און זיינען אויף דעם אופן מיטגעטראָגן געוואָרן דורך די יאָרהונדער-טער אויסן ויכערן רוקן פון דער רבנישער הלכה. פאַר-גלייכט מען אַמאָל אַ שאלה, וואָס ווערט באַהאַנדלט אין פאַרשיידענע חיבורים פון רבנים, וואָס געפינען זיך ווייט איינע פון די אַנדערע סיי לויטן אָרט און סיי לויט דער צייט, באַוואונדערט מען די פעדאַנטישע פינקטלעכקייט, מיט וועלכער ס'איז אין אַלע ערשטע איבערגעהיט געוואָרן דער גענויער טעקסט פון די ערשטע אויפגעצייכנטע גביות-עדות. צומאָל ענדערט זיך די טראַנסקריפציע – דער שמש לייגט אויס דאָס געהערטע אָדער געלייענטע וואָרט אַזוי ווי ס'איז אָנגענומען אין זיין סביבה און אין זיין צייט – אָבער דאָס וואָרט אַליין און דער גאַנצער זאַץ בלייבן אומעטום ריזעלביקע.

ווען מ'קוקט זיך נעענטער צו צו אַט די יידישע גביות-עדות, וואָס זיינען צעשפּרייט איבער דער שאלות-ותשובות-ליטעראַטור, באַמערקט מען אויך אַ געוויסן אַנט-וויקלונגס-וועג אינעם נוסח און אינעם גורל פון דעם מין דאָקומענט.

אין אָנהייב, אין XV טן י"ה, איז די היים פון אַט די גביות-עדות – די אַלטע יידישע קהילות פון דייטשלאַנד. די קהילות זיינען קליינע, די ענינים לאָקאַלע און די רבנישע געריכטבאַרקייט האַלט נאָך גאָר אין אָנהייב. ר' יעקב מולין, ר' ישראל איסערלין און מהר"י וויל, מהר"ם מינץ און ר' ישראל מברונא דערמאָנען, דאָס רוב אין קלאַמערן, אַ זאַץ אָדער צוויי, וואָס אַן עדות האָט געזאָגט „בלשון אשכנז", בשעת ס'איז זיי וויכטיק פאַרן ענין צו צי-טירן די ווייר פונעם עדות געבוי. די ראַזיקע יידישע זאַצן זיינען געוויינטלעך זייער קורצע, אַפּגעריסענע, און דאָס רוב איז אויך ניט אָנגעגעבן ווי דער עדות האָט געהייסן, וואו ער האָט געלעבט און ווען ער האָט עס געזאָגט. אַנדערש ווערט עס אין XVI טן י"ה, בשעת דער שווערפּונקט פון דער שו"ת-ליטעראַטור ווערט אַריבערגעטראָגן קיין פּוילן. אין קראָקע, אין לעמבערג, אין לובלין און אַפילו אין די קליינע קהילות פון דער פּראָווינץ זיינען געזעסן גדולי-התורה, פירנדיקע ראשי-ישיבות, וואָס האָבן נעטאָמט אין מרחקים און צו וועמען מען האָט געשיקט שאלות פון נאָר דער וועלט. די געריכטס-פונקציע פונעם בית-דין איז שוין געווען ווייט אַנטוויקלט און אויסגעאַרבעט און האָט באַזירט אויף פעסטע כללים און מנהגים. שוין אין די שאלות-ותשובות פונעם מהרש"ל טרעפן מיר דעם נוסח פון דעם עדות-דאָקומענט, וואָס וועט שוין נאָכדעם בלייבן טראַדיציאָנעל: ער הויבט זיך אָן מיטן „בכותב תלתא בית דינא כחדא הוינא ואתא לקדמנא (דער נאָמען פונעם עדות און זיין פאָטערס נאָמען) והגיד בתורת עדות בעונש חמור דואס לא יגיד ונשא עונו וזו לשונו בלשון אשכנז" – און נאָכדעם קומט אַלץ, וואָס דער עדות האָט געזאָגט, וואָרט אין וואָרט. באַזונדערס דערמאָנט ווערט דער ערט פונעם בית-דין, אויך דער טאָג און דער חודש און דער פּרט פונעם יאָר, דער נאָמען פון שטאָט און דאָס רוב אויך די נעמען פון די דיינים. פאַר וועמען די גבית-עדות איז אָפּגעגעבן געוואָרן. אין די צייטן פון די „גאונים בתראי" — פון ר' יוסף כ"ץ (דעם „בעל שארית יוסף"), פון ר' מאיר כ"ץ (דעם פאָטער פונעם ש"ך), פון מהר"ם מלובלין, פון ר' יואל סירקיש (דעם מחבר פון ב"ח) און פון ר' יהושע פ"ץ (דעם מחבר פון „פני יהושע"), בשעת די שאלות-ותשובות-ליטעראַטור האָט זיך ווייט פונאַנדערגעוואַקסן – איז די צאָל פון די ראַזיקע גביות-עדות פאַרמערט געוואָרן. זיי פלעגן אין דעם געהעריקן סדר – אַמאָל איז אַ גאַנצע שורה פון גביות-עדות אין איין ענין צוגעלייגט געוואָרן צו דער שאלה פונאַנדערגעשיקט ווערן צו די רבנים און צו די ראשי-ישיבות, ביי וועמען מען האָט געבעטן דעם פּסק-דין. און אין דער צווייטער העלפט פונעם XVII טן יאָר-הונדערט, נאָך די כמעלניצקי-יאָרן, בשעת די פּוילישע רבנים זיינען זיך צעפאַרן איבער גאָר דער וועלט און האָבן זיך באַזעצט אין חייטע קהילות אין דער פרעמד, האָט זיך מיט זיי אינאיינעם צעשפּרייט אויך דער גען פון דער שו"ת-לי-טעראַטור, און די גביות-עדות אין יידיש הייבן אָן צו פליסן פון אַלע לענדער און געגנטן, ווּו ס'האָבן נאָר יידן און און ריידן יידיש אין אַלע דיאַלעקטן און רייד-אַרטן.

וואָס מער עס אַנטוויקלט זיך די וויסנשאַפטלעכע אויספאָרשונג פון דער אַלט-יידישער ליטעראַטור, אַלץ מער ווערט קלאָר, אַז פאַר דער פאָרשונג פון דער יידישער אומגאַנג-שפּראַך, ווי זי האָט באמת געלעבט אין מויל ביי די יידישע מאַסן און ניט אין דער ליטעראַטור, זיינען אַט די רבנישע גביות-עדות ניט נאָר דער טייערסטער, נאָר אפשר גאָר דער איינציקער קוואַל. דאָס רוב ווערק פון אַלט-יידיש, וואָס זיינען צו אונז דערגאַנגען, האָבן אַ נטיה צו ליטעראַרישקייט. די לעקסיקאָגראַפישע ליטעראַטור און די זאַמלונגען פון מלמדישע טייטש-ווערטער, ווי אויך אַ גרויסער טייל פון די תנ"ך-איבערזעצונגען זיינען געבונדן צום העברעאישן מקור און האָבן אַ שלל מיט אויסדרוקן און אויסדרוק-פאָרמען, וואָס מען האָט אין גאַס גאָר ניט באַנוצט. דאַקעגן זיינען די ראָמאַנען און די מעשה-ביכלעך אין גאַנצן אַ גרויסער מאָס צווישנגעוואַקסן מיט דייטש און מיטן דייטשישן סטיל. דערצו נאָך זיינען אַ סך פון זיי געשפּעטערע און קיינער פון די גראַמען און פונעם פערז. און אַפילו די האַרציקסטע תחינות און תפילות אין יידיש, אויף וויפל זיי דערנענטערן זיך צו דער כוונה פון עכטער רעליגיעזער ליריק, אויף אַזוי פיל דער-ווייטערן זיי זיך פון דעם „גראַבן לשון", וועלכער ס'איז געוויינטלעך באַנוצט געוואָרן אינעם וואָכעדיקן לעבן.

איין רמז אויף אַזאַ קוואַל האָבן אונז געגעבן א.

לאַנדוי און ב. וואַכשטיין אין זייער באַריםטע פּראָגער בריוו פון פרייטאָג 1619 [1]. אַט די בריוו, וואָס זיינען געשיקט געוואָרן פון פּראָג דורך אַ שליח מיוחד און זיינען אַריינגעפאַלן אין די הענט פון דער פּאָליציי, זיינען פּונקט ווי גביות-עדות אויך ניט געווען באַשטימט צום דרוקן און האָבן ניט געהאַט קיין שום פּרעטענזיע אויף ליטעראַטור. די יידענע און דער מאַנספּיל, דער אַלטער ייד און דאָס מיידל, דער רב און דער סוחר, וואָס האָבן יענעם פרייטאָג געשיקט די בריוו, האָבן זיי געשריבן אַזוי ווי זיי זיינען געוואוינט געווען צו שרייבן שטענדיק זייער היימישע קאָרעספּאָנדענץ. אָבער נאָך אַלעמען איז קאָרעספּאָנדענץ אויך אַ באַשטימטע פאָרם פון ליטעראַטור, און דערצו — און דאָס איז דער עיקר — קומט דאָס גאַנצע בינטל בריוו פון איין שטאָט און אַלע פון איין טאָג און זיי זיינען בכן כאַראַקטעריסטיש פאַרן מצב פון דער שפּראַך נאָר אין דעם דאָזיקן אָרט צו דעם באַשטימטן צייטפּונקט. אַנדערש אָבער זיינען די גביות-עדות אין יידיש, וואָס זיינען צעשפּרייט אין דער שו"ת-ליטעראַטור. זיי שפּיגלען אָפּ די לעבעדיקע אומגאַנג-שפּראַך אין משך פון עטלעכע הונדערט יאָר נאָכאַנאַנד אין אַלע לענדער און געגנטן, וואו יידיש האָט געלעבט. ניט אומזיסט האָט ב. באָראָכאָוו — נאָך אין די ערשטע יאָרן פון זיין פילאָלאָגישער פאָרשונג, און סאָקע ריידנדיק וועגן אָט די פּראָגער בריוו — אויפגעשטעלט דעם כלל: „ווילן מיר אָבער סאָרט באַקומען אַ באַגריף פון דער יידישער אומגאַנג-שפּראַך אין יענער צייט. גיט אונז די הערשנדיקע ליטעראַטור קיין שום אויסקונפט ניט און מיר מוזן זיך ווענדן צו די פאַראיינצלטע דאָקומענטן, וואָס זיינען פאַרבליבן פון יענער צייט — על-פּי-רוב זיינען דאָס גביות-עדות ביים דין-תורה אין די שאלות-ותשובות" [2]. אין אַ געוויסער מאָס מקיים צו זיין די צוואה פון ב. באָראָכאָוו — איז די אויפגאַבע פון אונזער אַרבעט.

די א.'ע דאָקומענטן זיינען נאָך ביז היינט אין ערגעץ ניט געזאַמלט געוואָרן. ס'איז נאָך אין דער גאַנצער יידיש-ביבליאָגראַפישער ליטעראַטור ניטאָ אַפילו קיין איין פולע פאַרצייכעניש פון די שו"ת, וואו אַזעלכע יידישע שטעלעס געפינען זיך. שטיינשניידער, וואָס האָט אין „סעראַפּעאום" פאַררעגיסטרירט אַלע ספרים [3] און שפּעטער אויך אַלע כתב-ידן [4] אין יידיש, וואָס ער האָט געקענט, האָט אַריינגענומען אין זיין קלאַסישער אַרבעט נאָר ספרים און האַנטשריפטן, וואָס זיינען געשריבן דורכאויס אין יידיש, אָבער יידישע דאָקומענטן אין העברעאישע ספרים האָבן אין די ראַמען פון זיין אַרבעט ניט אַריינגעפּאַסט. און אַ גאַנצע שורה באַדייטנדיקע זאַמלער און פאָרשער פון אַלט-יידיש, פאַרצייטיקע און מאָדערנע, האָבן אַפילו ניט דערמאָנט אין זייערע ווערק די גביות-עדות פון דער רבנישער ליטעראַטור. דער ערשטער, וואָס האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף זיי און געפּרוווט מאַכן אַ ביבליאָגראַפישע רשימה, איז געווען דער באַקאַנטער פאָרשער פון דער יידישער ליטעראַטור אלעזר שולמאַן. אין זיין אַרטיקל „די געשיכטע פון דער זשאַרגאָן-ליטעראַטור" [5] דערמאָנט ער וועגן דער וויכטיקייט פון אָט די דאָקומענטן און ברענגט אין אַ באַזונדער הערה [6] אַ רשימה פון 18 גביות-עדות. עס קען זיין, אַז אין דער גרעסערער אַרבעט, וואָס ער האָט שפּעטער געשריבן אין העברעאיש [7], וואָלט ער די רשימה ממלא געווען, איז אָבער די אַרבעט, ווי באַקאַנט, איבערגעריסן געוואָרן אין מיטן. ב. באָראָכאָוו, וועלכער האָט, ווי מיר האָבן פריער געזען, געהאַלטן אָט די גביות-עדות פאַר די „פאַראיינצלטע דאָקומענטן", וואָס דאַרפן אונז געבן „אַ באַגריף פון דער יידישער אומגאַנג-שפּראַך אין יענער צייט", האָט אין זיין „ביבליאָטעק פון יידישן פילאָלאָג" געפּרוווט אַריינעמען די שאלות-ותשובות, „וואו ס'געפינען זיך יידיש-טייטשע טעקסטן פון עדות ביים דין-תורה פון XVI—XVII י"ה אין די סלאַווישע לענדער". ער איז אָבער אָפּנים דענסטמאָל געווען נאָך גאָר ניי אויף דעם געביט, מחמת ער האָט אויסגעציילט בסך-הכל עלף אַזעלכע שטעלעס אין דריי ספרים (№ № 442–444).

נאָר איינמאָל האָבן עטלעכע פּסוקים פון די גביות-עדות זוכה געווען אַרויסגעשטעלט צו ווערן אין מיטלפּונקט פון אַ ערנסטן וויסנשאַפטלעכן ויכוח און אַרונטערגעלייגט צו ווערן אונטער דער קריטישער גלאָז פון היסטאָרישער פאָרשונג. דאָס איז געווען בעתן וויסנשאַפטלעכן שטרייט פון ש. דובנאָוו קעגן א. הרכבי און בערשאַדסקי וועגן דעם, צי האָבן די פּוילישע און ליטווישע יידן אין XVI און XVII י"ה גערעדט סלאַוויש אָדער יידיש [8]. דענסטמאָל האָבן ביידע צדדים, ווי אויך אַלע, וואָס האָבן זיך נאָכדעם באַטייליקט אין דעם ויכוח [9], געבויט זייערע מיינונגען אויף ראיות, וואָס שטאַמען פון אָט די גביות-עדות. אָבער דער ויכוח האָט אָנגערירט נאָר געציילטע פּסוקים פון זייער אַ קליינעם טייל פון די גביות-עדות, אויף וויפל ס'איז גראָד

1) Jüdische Privatbriefe aus dem Jahre 1619, Wien und Leipzig, 1911.

2) ב. באָראָכאָוו, אַ נעריוס פון פאַר דריי הונדערט יאָר, „דער פּנקס", ווילנע תרע"ג, ז. 355.

3) „Serapeum", Leipzig 1848, 1849, B. IX, X

4) Ibid., 1864, B. XXV.

5) שלום-עליכם, „פאָלקס-ביבליאָטעק", ב. II, 1889.

6) דאָרטן, ז. 128.

7) אלעזר שולמאַן, שפת יהודית אשכנזית וספרותה, „הזמן", 1903. דערשינען אַלס באַזונדער ספר אין ריגע, 1913.

8) זע: אברהם אליהו הרכבי, היהודים ושפת הסלאווים, ווילנע 1867; אויך: С. Дубновъ, Разговорный языкъ и народная литература польско-литовскихъ евреевъ въ XVI и первой полов. XVII вѣка, „Евр. Старина", 1909, т. I.

9) זע: ב. באָראָכאָוו, ביבליאָטעק פון יידישן פילאָלאָג, „פּנקס" (ווילנע תרע"ג), נום. 422—435.

נויטיק געווען פאר דער שטרייט-פראגע. דער קוואל אליין איז אבער געבליבן פארלאָזן ווי פריער.

אייניקע פון די גביות-עדות זיינען שוין אמאל געבראכט געוואָרן אין פארשיידענע העברעאישע קוועלן-זאמלונגען, צווישן זיי אויך אין דער קליינער זאמלונג פון די היסטארישע מאטעריאלן, וואס ס'האט ארויסגעגעבן בן-ציון כ"ץ אין זיין „לקורות היהודים ברוסיא, פולין וליטא"[10]. אבער דער אינטערעס פאר דער געשיכטע פון יידיש איז נאך דעמאָלט געווען אזוי קליין, אז דער זאמלער האט אפילו ניט שטענדיק געפונען פאר נויטיק צו לאזן די דאקומענטן אין זייער יידישן אריגינאל און האט אייניקע פון זיי אויף א פרייען אופן איבערגעזעצט אין העברעאיש, ניט דערמאָנענדיק אפילו, אז אין דעם שאלות-ותשובות-ספר זיינען זיי געשריבן אין יידיש[11]. ערשט אין די לעצטע יאָרן האט דער ביבליאָטעקאר פון דער סטראשון-ביבליאטעק אין ווילנע ח. לונסקי פארעפנטלעכט די יידישע נכאָסן פון דריי רבנישע ספרים — פונעם „ספר תרומת הדשן" און „פסקים וכתבים" פון ר' ישראל איסערלין[12] און פון די שאלות-ותשובות פון מהר"י ווייל[13]. די ארבעט פון-יצחק ריבקינד „יידיש אין העברעאישע דרוקן ביזן יאָר ת"ח"[14] האט די אויסגעשפראָכענע כוונה „צו זוכן שפורן פון יידיש אין זייטיקע ניט אויסגעטראָטענע וועגן", ניט באַרירנדיק אינגאנצן די שו"ת-ליטעראטור.

די ארבעט, וואס ווערט דא איצט פארעפנטלעכט, אנטהאלט שטעלן פון גביות-עדות אין יידיש פון די ערשטע שפורן אין דער שו"ת-ליטעראטור ביז צום סוף פון XVII-טן און אנהויב XVIII-טן יאָרהונדערט.

די דאָזיקע ארבעט האט אויך איר אייגן שטיקל געשיכטע.

קורץ פאר דער וועלט-מלחמה האב איך לויטן פארשלאג פון מיין רבין, פראפ. ש. דובנאָוו, איבערגענומען דעם אויפטראג פון דער יידישער היסטאָריש-עטנאָגראפישער געזעלשאפט אין פעטערבורג צונויפשטעלן א זאמלונג פון מאטעריאלן צו דער געשיכטע פון יידן אין פוילן אין XVI-טן י"ה אויפן סמך פון דער שאלות-ותשובות-ליטעראטור און דרוש-ומוסר-ספרים. נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה איז דער צוזאמענהאנג צווישן דער געזעלשאפט און מיר

10) בן-ציון כ"ץ, לקורות היהודים ברוסיא, פולין וליטא. בערלין 1899.

11) ווי צום ביישפיל די ארויסגעגעבענע פון די שו"ת חכ"ח הישנות סימן נ"ו און ס' קי"ח; פון די שו"ת לר' מרדכי זיסקינד, ראָטנבורג, ס. כ"ב, ז. 46—47.

12) ח. לונסקי, אומבאוואוסטע יידיש, סים העדות פון ס. תרומת הדשן, „יידישע פילאָלאָגיע", לטער באנד, יולי-דעצעמבער 1924.

13) ח. לונסקי, יידיש ביי ר' יעקב ווייל, „לאנדוי-בוך" (יוו"א, ווילנע, אינסטיטוט), ווילנע 1926.

14) „פנקס" (יוו"א, ווילנע, אינסטיטוט), ניו, 1—2, ב, 26, ניו-יארק 1927.

איבערגעריסן געוואָרן. אבער איך האב די ארבעט ממשיך געווען, און די אוצרות פון דער יידישער געמיינדע-ביבליאָטעק אין בערלין, וואו כ'האב פארבראכט די מלחמה-יאָרן, האבן מיר געגעבן די מעגלעכקייט אין א באדייטנדיקער מאָס די ארבעט אויסצופירן. לויט מיין פלאן האט די ארבעט געדארפט איינגעטיילט ווערן אין באזונדערע קאפיטלען וועגן ווירטשאפטס-געשיכטע וועגן די באציאונגען צווישן יידן און די הכנים, וועגן דעם אינטערנעם קהל-לעבן, וועגן ועד, וואס האט א שייכות צום „ועד הארצות", וועגן משפחה-לעבן, וועגן קולטור און ערציאונג, וועגן גטן און מנהגים. די גביות-עדות אין יידיש זיינען פון מיר דעמאָלט אויסגענומען געוואָרן נאר אויף וויפל זיי האבן א היסטארישן ווערט. איך האב אבער באלד באמערקט, אז אויך די היסטאָריש „ווערטלאָזע" יידישע גביות-עדות, וואס דארפן אליין אין דעם בוך ניט אריין, האבן א באדייטנדיקע שפראך-געשיכטלעכע און ביבליאָגראפישע חשיבות, און איך האב אנגעהויבן אויך זיי פארנאָטירן, דורכבערענדיק איך אזא אופן דעם פריערדיקן פלאן פון דער ארבעט. שפעטער איז מיר קלאר געוואָרן, אז די ראָמען פונעם ספר פאסן בכלל ניט פאר אט דער יידישער זאמלונג. כדי אויסצוניצן ווייטער ווערט פאר דער שפראך-געשיכטע דארפן אלע גביות-עדות אין יידיש אָן אונטערשייד פון זייער אינהאלט געזאמלט ווערן אינאיינעם, צו זיי מוזן צוגעגעבן ווערן אויך די גביות-עדות. וואס געפינען זיך אין ניט-פוילישע שאלות-ותשובות. און מען טאר זיך דערביי ניט באגרענעצן מיטן XVI-טן י"ה אליין, נאר עס מוזן ווי ווייט מעגלעך ארייננעצויגן ווערן אויך די יידישע גביות-עדות פון דער עלטערער שו"ת-ליטעראטור. צוליב פארשיידענע טעמים אבער האט זיך מיין ארבעט געבראכט פארציען. בינו לבינו איז מיר אויסגעקומען צו באזוכן שטעט, וואו עס געפינען זיך גרויסע יידישע ביבליאָטעקן און מיר איז מעגלעך געוואָרן די זאמלונג כמלא צו זיין. ביז די זאמלונג איז אויסגעוואקסן און איז — פון פארלענערישן שטאנדפונקט — געוואָרן צו גרויס. אפדרוקן דעם פולן טעקסט פון אלע גביות-עדות, ווי זיי שטייען און גייען, אזוי ווי זיי זיינען ביי מיר פארנאָטירט, וואלט געפאָדערט א באזונדערן ספר; דאס וואלט אבער הייסן די ארבעט ווייטער אפלייגן. דערצו נאך איז ניט אלץ אין די גביות עדות פון גלייכן ווערט, טיילן פאר יחידים פארשער, פאר ספעציאליסטן. דעריבער האב איך געמוזט דערוויל אויסקלייבן דעם מיטל-וועג. איך האב פארנאָטירט אלע שטעלן פון גביות-עדות, וואס זיינען מיר באקאנט ביז צום סוף פונעם XVII-טן י"ה אָן אונטערשייד פון ארט און אינהאלט, און האב פון אלע געבראכט די אויסצוגן, וואס כאראקטעריזירן דעם סטיל און די שפראך פונעם דאָקומענט און גיבן איבער זיין היסטארישן אינהאלט. ס'פארשטייט זיך פון אליין, אז די ארטאָגראפיע איז אומעטום פינקטלעך אפגעהיט געוואָרן. דאָרט, וואו ס'איז מיר גע-

לוגען צו האָבן עטלעכע אויפלאַגן, האָב איך אין אַ הערה אָנגעוויזן די שנויים סיי אין לשון, סיי אין דער אָרטאָגראַפיע. אויך די קיצורים זיינען פון מיר יעדעס מאָל אָנגעצייכנט געוואָרן (דורך דריי פונקטן). און היות ווי ביי יעדן דאָקומענט איז געווען אָנגעגעבן דער קאַפּיטל אינעם מקור, וועט יעדער ספּעציעל-פאָרשער, וואָס וועט זיך ניט באַפרידיקן מיטן אויסצוג אַליין, קענען לייכט נאָכזוכן און געפינען אויך די דורכגעלאָזטע שטעלן.

צוליב דער זעלביקער סיבה פון מוזן שפּאָרן פּלאַץ האָב איך געגעבן דעם אַריינפיר צו יעדער שו"ת-ספר זייער בקיצור און האָב זיך אויך אָפּגעזאָגט פונעם געדאַנק צו געבן אַ פולע ביבליאָגראַפישע רשימה פון ליטעראַטור וועגן יעדן מחבר. ווער ס'וויל וויסן גענויער קען שוין היינט אין די ענציקלאָפּעדיעס און ביבליאָגראַפישע הילף-ביכער געפינען די געהעריקע ליטעראַטור.

אין פלוג קען זיך לייגן אויפן שכל, אַז די זאַמלונג פון אָט די יידישע גביות-עדות געהערט אויסשליסלעך צום געביט פון יידישער שפּראַך-פאָרשונג און פּאַסט מער פאַר אַ פילאָלאָגישן זאַמלבוך. אָבער דער אינטערעס, וואָס די שפּראַך פון די דאָקומענטן האָט פאַרן יידישן פילאָלאָג, שוואַכט ניט אָפּ דעם ווערט, וואָס דער אינהאַלט פון די דאָקומענטן האָט פאַרן יידישן קולטור-היסטאָריקער און פאַרן פאָרשער פון דער יידישער געשיכטע בכלל.

דער געשיכטע-פאָרשער וועט דאָ געפינען אַ צוזאַמענגעשטעלטן נייעם מאַטעריאַל בנוגע דעם אַלטן ויכוח וועגן דער אומגאַנגס-שפּראַך פון יידן סיי אין דייטשלאַנד (אין XV), סיי אין פּוילן (אין XVI י"ה). ער וועט געפינען וויכטיקע ידיעות וועגן די קאָמפּליצירטע יידישע געלט- און משכנות-געשעפטן אין שפּעטן מיטלאַלטער, וועגן דעם ביטערן גורל פונעם יידישן רייזנדיקן סוחר, וועגן די ערשטע אָנהייבן פון דעם יידישן האַנטווערקערטום, וועגן דעם גאַנג פון דער יידישער וואַנדערונג און וועגן דעם גורל פון די אויסגעוואַנדערטע אין דער פרעמד, וועגן דעם הפקר-מצב פונעם דאָרפס-ייד און פונעם יידישן פוסגייער און רייטער אויף די וועגן, וועגן דער באַציִונג פון די יידן צו זייערע ניט-יידישע שכנים און פון די ניט-יידן צו יידן. פאַראַן דאָ אויך מאַטעריאַלן — אַמאָל באַשרייבונגען, אַמאָל בלויז שפּורן — פון ריין-היסטאָרישע געשעענישן. ווי מלחמה, הריגות, פּאָגראָמען, בלבולים, גירושים, צום טייל באַקאַנטע, צום טייל נאָך ניט אויסגענוצטע. אַ שלל מיט איינצלהייטן און וויכטיקע פרטים וועט געפינען אין זיי דער פאָרשער פונעם יידישן לעבנס-שטייגער — פון די פאַרפלאָנטערטע פאַמיליע-פאַרהעלטענישן און מאָראַל-פראַגן, קהל-ענינים און כלל-זאַכן, מנהגים און מלבושים וכדומה.

אַ היסטאָרישע באַאַרבעטונג פונעם מאַטעריאַל קען אָבער איצט נאָך ניט געמאַכט ווערן. דערצו מוז נאָך פריער פאַרעפנטלעכט ווערן דער גאַנצער איבעריקער היסטאָרישער מאַטעריאַל, וואָס געפינט זיך אין דער רבנישער ליטעראַטור, אָדער לכל הפחות — אין דער שאלות-ותשובות-ליטעראַטור, פון וועלכן די יידישע גביות-עדות, וואָס מיר דרוקן דאָ, זיינען אַ קליינער און צופעליקער ברוך-טייל.

ס'איז כדאי צו באַמערקן, אַז אויך די ספרדישע רבנים פלעגן זיך אָפט נוהג זיין צו ברענגען אין זייערע שאלות-ותשובות די רייד פון די עדות אין דער שפּראַך, אין וועלכער זיי זיינען געזאָגט געוואָרן, — דאָס מיינט אין שפּאַניאָליש אָדער אַראַביש. אַזוי זיינען מיר באַקאַנט שפּאַניאָלישע אָדער יידיש-אַראַבישע גביות-עדות אין די פאָלגנדיקע שאלות-ותשובות: ר' יום-טוב צהלון (ווינעציאה, תנ"ד), סימנים קמ"ו, קמ"ט, רל"ו; שו"ת המבי"ט, חלק א' — סימנים נ"ט, ע"ה, ק"ד, און חלק ב' — סימנים ס"ז, פ"ה, צ"ה, קי"ב; שו"ת אוהל-יעקב, פון ר' יעקב ששפורטש, סימנים ס' און ע"ג; שו"ת פון ר' חיים שבתי (שאלוניקי, ת"א), סימנים ד', ו', י"ח, ל"ה, מ"ד, נ"ו, נ"ט; שו"ת דרכי-נועם, פון ר' מרדכי הלוי אב"ד מצרים, סימן י' פון יורה דעה און סימנים ט', י"א, י"ג א.א. פון אבן-העזר; שו"ת מטה-יוסף, בר' משה הלוי נזיר (קושטנדינא תע"ז), ס' י' און ס' י"ג (25 גביות-עדות אין יידיש-אַראַביש); שו"ת פרח מטה אהרן, פון ר' אהרן ב"ר חיים הכהן (אמשטרדם תס"ג), חלק א', סימנים ד', ל"ג (פון יאָר תכ"ב), ל"ז (פון תכ"ח), ל"ט פון תכ"ד), ס"ו (פון יאָר תל"ב), צ"ג, ק"ו (פון תל"ט), קי"ג (פון יאָר ת"ם), קכ"א (אַ צוואה אין שפּאַניאָליש פון ת"ם), קכ"ה (פון ת"ם). פאַר דער געשיכטע פונעם ספרדישן יידנטום און די יידן אין מזרח בכלל ליגן נאָך פאַרשלאָסן אין די שאלות-ותשובות גאַנצע אוצרות פון היסטאָרישן מאַטעריאַל, וואָס זיינען נאָך כמעט ווי גאָר ניט אָנגערירט געוואָרן.

די טעקסטן אין אונזער אַרבעט זיינען געאָרדנט לויטן כראָנאָלאָגישן סדר פון די ספרים, און אין די ראַמען פון יעדן ספר — לויטן סדר אינעם ספר פון די סימנים.

איך שטעל זיך ניט איין, אַז די זאַמלונג איז פולשטענדיק. ביז היינטיקן טאָג, ווי געזאָגט, איז נאָך ניטאָ קיין פולע רשימה פון דער גאַנצער שאלות-ותשובות-ליטעראַטור און דערצו איז אַ טייל פון די ספרים היינט אַ יקר-המציאות, וואָס מען קען ניט געפינען אַפילו אין די רייכע ביבליאָטעקן. ניט אַלץ, וואָס עס איז פאַראַן, האָב איך געוואוסט צו זוכן, און ניט אַלץ, וואָס כ'האָב געזוכט, איז מיר געלונגען צו געפינען. באַזונדערס איז פאַרדראָסיק, וואָס כ'האָב ניט אַלעמאָל געפונען די ערשטע אויסגאַבע פון יעדן ספר, און האָב זיך אָפט געמוזט באַנוגענען מיט אַ צווייטער, טיילמאָל אַפילו מיט אַ דריטער אויפלאַגע. עס בלייבט נאָך איבער גענוג פּלאַץ פאַרן פאָרשער די זאַמלונג צו פאַרבעסערן און פאַרגרעסערן.

I. שו״ת מהר״י מולין (מהרי״ל).

ר׳ יעקב ב״ר משה הלוי סג״ל מולין — דער מהרי״ל — איז איינער פון די עלטסטע רבנים אין דייטשלאַנד, מיט וועמעס נאָמען ס׳איז פאַרבונדן דער אנהויב פון אַ גאַנצן דור אין דער רבנישער ליטעראַטור פון מערב־אייראָפּע. ער איז געבוירן אין מיינץ, בערך אין מיטן 14טן י״ה און איז געשטאָרבן אין װאָרמס אין יאָר 1427. זיינע תשובות, וועלכע געהערן צום ערשטן פערטל פון 15טן י״ה, זיינען צום ערשטן מאָל אַרויסגעגעבן געוואָרן אין קרימאָנע אין יאָר ש״יו (1556). פון אָט דער ערשטער אויסגאַבע זיינען גענומען געוואָרן די יידישע טעקסטן, וואָס מיר דרוקן דאָ.

זע וועגן אים: מ. גידעמאַן, „געשיכטע דעס ערציהונגסוועזן אונד דער קולטור״ (דייטש), ב. III, ז. 17—30.

די טעקסטן:

1) ר׳ מנחם העיד בת״ע שראה שמנה הח״ר זלמן שטן י״נ זהובים על השלחן... ואמר ליושבים ראו ותהיו בלכם עדים שאני מקדש את זאת בל״א זעהט צו אונ׳ זייט אל עדים דז איך אנטפוז...
ולא דקדק אם אמר אני רוצה לקדשה או אם אמר אני מקדש, בל״א אם אמר איך וויל זי אנטפפוזן אונ׳ איך אנטפוז זיא... סימן צ״ו.
2) נאמרה לכמה בני אדם שנערה בו וקללתו בל״א: גוט געב דיר איין בוז יאר וואז טרייבשטו ניב הצר מיין געלט... ואמר בל״א פז אישט מיין ערנשט וכה״ג הפצרות אז אמרה... בל״א: לוש דיר איין זולכש נימר מיר גישעהן... ס׳ צ״ו.

II. שו״ת מהר״י ווייל

ר׳ יעקב ב״ר יהודה ווייל, געבוירן אין ווייל־דער־שטאָט ביים נעקאַר־טייך, האָט געלעבט אין דער ערשטער העלפט פון 15טן י״ה. ער איז געווען אַ תלמיד פון ר׳ יעקב סג״ל מולין (מהרי״ל), געווען ראש־ישיבה אין נירנ־בערג, נאָכדעם רב אין אויגסבורג און שפּעטער אין ער־פורט (אין יאָר ר״ד — 1444; זע ס׳ ק״צ). לויט ח. מיכל („אור החיים״, נום. 1061) איז די ערשטע אויסגאַבע פון זיינע שו״ת געווען געדרוקט אין יאָר ר״פ (1520). מ. שטיינשניידער (ז. 1259) קען נאָר די אויסגאַבע פון ווע־נעציע 1549 (ש״ט). פון אָט דער אויסגאַבע — ש״ט — זיינען אויך גענומען געוואָרן די אויסצוגן, וואָס מיר ברענגען דאָ. דער גענויער נאָמען פונעם ספר איז: „שאלות ותשובות והלכות שחיטה ובדיקה וחידושי דינין אשר חבר הרב הכולל מהר״ר יעקב חיי״ל ד״ל ועוד תירושין מספר אגודה ונימוקי מהר״ר מנחם מרזבורק ז״ל. נדפס ע״י קורניליו אדיל קינד בשנת ש״ט לפק, פה ויניציאה״.

וועגן מהר״י ווייל זע: מ. גידעמאַן, דצ״וו, ב. III, ז. 20; אויך: ח. ליבסקי, יידיש ביי מהר״י ווייל, „לאַנדוי־בוך״, ז. 285.

די טעקסטן:

3) ...שאמרה אשת ראובן לשמעון בל״א:
דז וראוו״ן שענד״ר, ר״ל אתה מבייש הנשים, והיא משיבה כוונתה היתה כלומר ור״יאן שענד״ר עם סיך...
ועל זה שאמרה בל״א: איר זיי״ט שנור״א לו״ש לויט, ר״ל ואינכם נח עם הבריות... וכן מה שאמרה מ׳ שרה בוייז הוייט, ר״ל אשה רעה... ס׳ כ״ח.
4) שאמרה מרת חנה וו״ל בל״א:
און איי״ר לא״ד ד״י וויי״ל אייך ניכ״ט איין מייינר גוו״לט א) האב״ן ב), ר״ל איני רוצה שהתיבה תהיה ברשותי... ס׳ כ״ט.

א) אין דער אויסגאַבע קראַקע (תקצ״ה) שטייט: גיוועלט.
ב) אויסגאַבע קראָקע: האבין.

5) העידו ר׳ אבי״י ור׳ מתתיהו בן החי״ר יהושע וו״ל בל״א: דא בקנ״ט א) זי י״ג זהובים אין ב׳ מאות רינוס ד״י תאר״ן ב״ין ב) לאה סקדון הער קומן ג). ר״ל אז היתה מודה כי הרי״ג זהובים באו בפקדון מן מרת לאה... ס׳ ל׳.

אויסגאַבע קראָקע: א) דא ביקענט, ב) פון ג) חבר קיבאַן.

6) שהעיד הער לעבלין וו״ל בל״א:
דא ענטוורט סענדרלין די א) הונדרט גולדן דא הוט ער זיין פפאנט מיט גלוזט ב) אונ׳ האו איך אוף גהובן ג) הון ד) עש זיי״א בין ה) צאלן עש זיי״א בין ו) דורפר דש וויל איך וואל ברעבן ז). ר״ל השיב סענדרלין הק׳ זהובים פדה בהם משכנות אחרים והמעות שגבה הן מהמכס הן מהככר ח) ישים בחשבון... ס׳ ל״ט.

אויסגאַבע קראָקע: א) דיא; ב) גילויזט; ג) גיהובן; ד) הבן ה) סין; ו) סון; ז) בירעכנן ח) מחכפר.

7) וז״ל העדים בל״א: וויר הון בור איינגט סענדרלין יודין יוזיפא כהן מאיר לגדר״א גומפרעכט דש זי דען קומער בון דען משכנות די אין ריקה הנם בון בונה ניקומרט זיין דש זולן זי אוייף זאגן אונ׳ די משכנות דעם שר ווידר גיבן כ׳. ר״ל נתנו פשרנו ביניהם כי סנדרלין יוזיפא כהן מאיר לגדוא גומפריכט יתירו העיכוב מהמש־כנות שביד מר׳ ריקה מבונה ולהחזירם להשר וכו׳. ס׳ ל״ט.
8) אמר ראובן לשמעון... איך וויל דיר ניאט זיין א) ביר דש קרן... השיב שמעון שאמר לו בלשון זה: דוא בדרפשט קיין זורג האבן ב) דש קרן אישט גוויש... און שמעון הוט מיר גילובט ג) צו מיינר נדוניא ב׳ מאות זהובים... ס׳ פ׳.

א) שפּעטער שטייט: נויט זיין [שרג זיין]; אין דער אויסגאַבע קראָקע: גוט זיין. ב) אויסגאַבע קראָקע: דו בידארפשט... האבין ג) קראָקע: גילובט.

9) והשיב להם ר' מאיר בלשון אשכנז איך הון זי קויים הלבר... והם השיבו לו וויר וואלן אונש עש דר ואר... ור' מאיר אומר... שלא אמר איך הון זי קויים הלבר, ר"ל בדוחק יש לי החצי אלא אמר איך הון זי ניס הלבר, ר"ל אין לו החצי. ס' קכ"ו.

10) I. ואפילו אם יחסר אחר מהם זא זולט עש מיר ניס געלטן ר"ל לא יהיה לי לכלום.

II. ואמר להרב עירון בל"א זי האבן ביר תירקט ר"ל עשו שנתחייבו גוף וממון.

III. לחזור לנורנבערק על פיס"ר טא"ג. ר"ל יום אד ושמו כך.

IV. ודחסו אותו מהפלטאי"ר בל"א, ר"ל הבימה.

V. אתה וואלך, ר"ל איטאליאן.

VI. וגם לאוברש"ט ר"ל לראש שלכם.

VII. והביאו לפני האייניגער, ר"ל דיין העיר.

VIII. לצוות לו ששים וריד, ר"ל לשלום.

IX. העיד ר' אשר שאמר... חיל ערש ניס טון זא וויל איך אים איין זוייפא אן ניטן די אים גימר גוים טום,

X. ואצעק מורט בכל יכלתי ובקול גדול.

XI. דא שפרך נרשון קומט עש בור איין עצה זו מושטו רבי זמלין הלפן דען כתב דען דו הושט ר' זעליקמן גשיקט דא שפ"ך ר' זמלין איך וויל דען בריף ניס הלפן כו'. ע"ד דא שפרך רבי זמלין איך וויל אויך זגן אין דער עצה מיר איבט אויך נסק אובא ער שפרך איך מיש זגן אודר איך חיל זגן דש חנדלן ברוינלן איזק אויך היא זיין אונ' לייהן אונ' געבן היא או אונזר איינש אונ' גבבן אונו גיבצט. עכ"ל.

XII. איני' האלן איך די דיינם ניב אויש ריכטן זא וויל בור דען גרושן דיין לוייפן.

XIII. אז השיב בשבת כעסו בלשון אשכנז: דו מושט איין ממזר בלייבן.

XIV. אישט ער איין רב ער טויכט קויים צו איינם בחור ר"ל כי הוא רב ברוחק נחשב כמו תלמיד.

XV. וקורא לדיין ר' זעליקמן בלשון אשכנז לפא נר גנש ר"ל שוטה כסיל אווזא. ס' קמ"ז.

11) ותבקש מחילה ותאמר כך בל"א:
איך הון מה"ר זעליקמן איין ממזר גהייסן דאמים הון איך סונע ונוגע גוועזן אן הר"ר אברהם ז"ל כבוד אינ' ניינם וויפא מרת מינא ז"ל חטאתי עויתי פשעתי, איך ביט דען בורא דש ער מירש מוחל זייא. ס' קמ"ו.

12) תלך על המגדל בין אשרי ולמנצח ותגיר כך בל"ז: הורט צו רבותי' איך הון מסירות גיטון איך הון גברוכן די הסכמות די די רבני הון גימאכט [א] דא איך אוף גחתמת [ב] בין. איך הון אויך סונע ונוגע גיוועזן אן כבוד משפחה של מה"ר זעליקמן... דא מיט הון איך אויך דען רבנים אוביל גריט די מה"ר זעליקמן נסמכ' [ג] הוט צו רב איך הון אויך מה"ר זעליקמן מיט אוביל גרים און אויך קהל... איך ביט דען בורא ית' דש ער מירש מוחל זייא און די רבנים די מה"ר זעליקמן גסמכת הוט אונ' די עדים אונ' אויך די דיינים איך בים זי אל מחילה. ס' קמ"ז.

אין דער אויסגאַבע קאָזוֹסט: א) גימאַכט; ב) גיתתמת; ג) גסמכנת.

13) שאמר ההגמון בלשון אשכנז:
אי מי איך מיך דריין ווער אי ערגר עש ווערט, ר"ל יותר שאני נכנס בדבר הזה. הולך ופוחת.
וגם אמר ההגמון לבנו בלשון אשכנז:
איך קן אים ניט גטון ר"ל אינו יכול לעשות.
ס' קמ"ח.

14) א' מיושבי היילברון... קפץ ונשבע... בי"לא:
דריף נם [א] איך איין חומש און לגיט [ב] מיין [ג] הגט דריין און טעט איין שבועה דש זי נומיר [ד] צו מיר זולט קומן... דש מירז קיין רב זולט מתיר זיין. איין רב נוך הינדרס דיש [ה] וולט ניט הלפין... ס' קע"ב.

אויסגאַבע קאָזוֹבט: א) נעם; ב) ליגט; ג) מאַרין; ד) נימר; ה) דו.

III. „תרומת הרשן" און „פסקים וכתבים"

פון ר' ישראל ב"ר פתחיה איסרלין. ר' ישראל איסרלין איז געבוירן אין די לעצטע צען יאָר פונעם 14טן י"ה, אָפּנים אין רעגענסבורג; גצלעבט אין איטאַליע און אין ווין, וואו זיין מוטער איז בעת די רדיפות פון יאָר 1421 אומגעקומען. ער איז געווען ראש־ישיבה אין מאַר־בורג און נאָכדעם אין ווינער נייסטאָט. ביים לעבן האָט ער נאָך מסדר געווען זיינע תשובות אין א בוך־פאָרם. געשטאָרבן אין יאָר 1460. ביידע דערמאָנטע ספרים — „ספר תרומת הדשן חבר ויסד הגאון מהר"ר ישראל זצ"ל" און „פסקים וכתבים חבר ויסד הגאון מהר"ר ישראל אשכנזי זצ"ל בעל תרומת הדשן" — זיינען געדרוקט צום ערשטן מאָל אין ווענעציע ש"ו (1546). די טעקסטן, תאָס מיר ברענגען, ויינען גענומען פון דער ערשטער אויסגאַבע פון ביידע ספרים. דעם גאַנצן יידיש־מאַטעריאַל פון ביידע ספרים, סיי די איינצלנע ווערטער, סיי די טעקסטן, האָט פאַרעפנטלעכט ח. לונסקי „יידישע פילאָלאָגיע" I, העפט 4—5. דאָ זענען געבראַכט נאָר די טעקסטן און די ווער־טער פון די עדות:

זע:

A. Berliner, Rabbi Jsrael Jsserlin, „Monats-schrift", 1869. — איך: מ. גידעמאַן, דציו, ב. III, ז. 23.

15) שרבי משה דבר והגיח לכתוב בלשון אשכנז ד״ש ע״ר הו״ט גיהו״רט מ״ט פר׳ צימלין אין לשון זה בלשון קידושין אפילו בלשון אשכנז כי מתי שמקבלין קנין ומשימין קנס על השידוכין זה קורין בלשון אשכנו היידי״ש אבל הקידושי׳ קורי׳ הגויי׳ גמעכ״ילט ואם בחר לשוננו נלך קורין גהיי״רט זה חיתון בלשון הקודש.
פסקים וכתבים, ס׳ ס״ז.

16) ... ששמעו מגויה אחת שהסיחה לפי תומה ואמרה ווי״ר לי״גן אל הי״א אין איי״נם גיליי״ם די׳ ה״בן איי״ן יודן ד״ר מור״ט נון הו״ט מ״ן אי״ן דר״יי שו״ק ני״לובט ר״ש וי׳ זו״לן ווייד״ן ווא״ו ע״ר אי״ז ד״ר מור״ט ווא״רדן... שהרי אמרה איי״ן יו״ד בו״ן סב״ווא איש״ט ד״ר מור״ד ווא״רדן. פסקים וכתבים. ס׳ קס״א.

17) אותו שאמר ע״ר זו״ל זי״ך טוי״פן או״ב זיי״ן שווי״גר זו״ל אי״ן ניין הוי״ש גי״ן. פסקים וכתבים. ס׳ קצ״ב.

18) ואמרה לבעל הבית אמת היה אצלי אב״ר ער הו״ט ני״ט רעכט ביי״א מיר גלעג״ן ולא פירשה דבריה. 1)
פסקים וכתבים, ס׳ רכ״ב.

1) סג״ל שו״ת מהר״י ברונא, ס׳ נ״ד (22 Nr).

19) בא גוי אחד לשוק... ואמר... הייתי עמו בספינה והיו שאר גוים צוררי יהודים עמנו די דר טרע״נקטן אין ולא הייתי יכול להציל אותו.
תרומת הדשן, ס׳ ר״ם.

IV. שו״ת מוהר״י מברונא

ר׳ ישראל ב״ר חיים מברונא איז געבוירן בערך אין יאָר 1400, געשטאָרבן בערך 1480. איז געווען א תלמיד פון ר׳ דוד סווידניץ (זע סימן רפ״א) און א יונ־גערער חבר פון מהר״י ווייל און איסרלין. געווען רב אין ברין און נאָכדעם אין רעגענספורג (אין יאָר 1456; זע ס׳ קכ״א). זיינע תשובות זיינען געדרוקט געוואָרן א סך יאָרן נאָך זיין טויט אין סאַלאָניק, אין יאָר 1798 (זע בן־יעקב). מיר באַניצן די צווייטע אויסגאַבע: „שו״ת מוהר״י מברונא, שטעטין, שנת בשנה הזו יבוא לציון גואל (תר״ך).
זע:

A. Freimann, Aus der Geschichte der Juden in Regensburg... „Festschrift zum 70ten Geburtstag M. Philippsons', S. 82.

אייד: ש. א. הארארעצקי, רבי ישראל מברונא, אין „ספר היובל לנ. סוקולוב״, ז. 262.

די טעקסטן:

20) אשה אחת... נוסעת לרגנשפורק לחתונה... שאמרת או אין איין יודין בין א) איך וויל ניט טנצין צו דער חתונה. ס׳ כ״ד.

א) דערף מכחמא הייסן: אז איך אין יודין בין.

21) ...ששניהם אמרו לו: וו ווי׳ לן דיר׳ דיי״א יי״ו והובים דערבוי״לין. א) ס׳ מ״ו.

א) דאס דארף הייסן: מיר וועלן דיר די ייִדן זהובים דערפילן.

22) המשרתת... אמרה לבעל הבית, אמת, היה אצלי (המשרתת) א״ב ע״ר הו״ט ני״ט רע״כט ביי״א מיר גליג״ן א).

א) סג״ל: פסקים וכתבים פון ר׳ איסערלין, ס׳ רכ״ב (8, Nr).

23) אמר ר׳ אברהם לאשתו מרת ציר״א ד״ש נפל״ט נע״ב איך די״ר במתנה גמורה צ״ו טו״ן און צ״ו ל״ו ש״ן א).
ס׳ קי״ג.

א) דאס מיינט: צו טאָן און צו לאָזן.

24) [, עדות היהודי וז״ל:... איך זאגאז״ו א) אוי״ך בת״צ דשע״ר ב) זוסלי״ן גזעי״ן איש״ט... אי״ך הבא״ן זע״לבר״ט ווא״ל קהצג״ט ג) א״ן ווזס״ך ד״א ווא״ו בו״ן דע״ם פרצוף אונ׳ א״ן דע״ר לעכג ד) או״ן א״ן דע״ם הא״ר דש סי״רנ״יט ספק איש״ט ד״ש ע״ר גווז״ען איש״ט עכ״ל. דא״ר בו״ר חוסמ״ן אין נבינ״דן ד״ש ער ו׳ שבועות הוס גליג״ן...
]. ...ששמע מפי זה שאמר שהכירו ביי״א ויינם הא״ה הו״ג ה) ביי״א זיינ״ן או״ן ביי״א זינ״ן גווגא״ם, (ס׳ רט״ז).

א) זאג אויך; ב) דאָס פר; ג) פ׳ראַרף הייסן: קהפנט, ר. ה. ריערקענס: ד) פאַרבריזם, דארף הייסן — לייב; ה) הויבן אויג.

דערזעלביקער ענין ווערט אויך געבראַכט אין סימן נ״ג און דאָרטן ווערט געזאָגט:

„היך א) הב אים ווא״לקהצגט ב) א״ך וו״ס נו״ך ד״א וו״ס מו״ן דע״ם פרסו״ף ג) און א״ן דע״ם ליי״ב או״ן אי״ן דע״ר ד) בע״נ א״ן דע״ם הש״ר ה)״

סב״ל אויך שו״ת מהר״י ווייל, סימן ק״נ. דאָרטן שטייט:

„אונ׳ ווש דא ווש בון דעם פרצוף אן דעם לייבא״.

א) איך; ב) קהפנט; ג) פרצוף; ד) ריער; ה) האר.

25) צוה לאשתו כך כשתכנס זונה זו אלינו בבית החורף או תאמר לה כך בלשון זו: קומש״ט ד״י פרוצה ד״ו זונה ד״ו אשת איש זונה נו״ז א) ווילש״טו. והיא תשיב לה: אי״ך בקה״ען מיי״ן וונד״א אי״ך בי״ן איי״ן פרוצה איי״ן זונה אי״ך ווייי״ל ב) תשובה טו״ן אוי״ף מיי״ן זונד״א. (ס׳ רכ״ה).

א) פ׳ראַרף הייסן: הו—הוּס. ב) פ׳ראַרף הייסן: וויל.

V. שו״ת מהר״ם מינץ

ר׳ משה ב״ר יצחק הלוי סג״ל מינץ איז געבוירן אין מיינץ און געווען רב — אין מיינץ (אין 1455), אין פראַנק־פורט־מיין, אין אולם (1464), אין לאַנדאו, אין ווירצבורג, אין באַמבערג (אָנגעקומען אין יאָר 1469) און אין פויזן (1474). די תשובות האָט ער אַליין געאָרדנט צום דרוק. דער

ספר אנטהאלט אסך וויכטיקן מאטעריאל צו דער געשיכטע פון יידן אין דייטשלאנד (זע ס׳ כ״ב, ס״ג, ס״ס, ע״ד, פ״א, פ״ט), אין איטאליע (צ״ר—צ״ו) און אין פוילן (ק״ט) פאר דער צווייטער העלפט פון 15טן י״ה. דער ספר איז געדרוקט אין קראקע אין יאר 1617. די ציטאטן דא זיינען פון דער ערשטער אויסגאבע. דער ספר פארמאגט אויך א תשובה אויף יידיש, אן אוניקום אין דער גאנצער שאלות־ותשובות־ליטעראטור (זע סימן צ׳, נומער 61).

זע: מ. נירעמאן, דצ״וו. די ציטירטע שטעלע.

די טעקסטן:

26) חיים ושלום לק״ק ווירמשא... מדוע באתם אלי לשאלוני.. ומ״מ מחמת כבודכם לא אשיב פניכם ריקם... מה שאמר... וז״ל דין שאדין כון דים גט והוא משיב... דא האט ער מיך דר צו גיצוואנגן... וכן השיבה... ער זאל מיר געבן איין בריכלן. והוא כתב בטענה ב׳ וז״ל וויש ליבר אמ״ך דו זיא מקבל קנין הוט גוועזן כו׳ מיט דים גוטן ווילן... ווישט ליבר אמ״ך דש עש ניט וואר איזט כו׳ תיז א) אן דין מורגן וויז רב דין גט מסדר. ס׳ י״ז.

א) שטעלער הערט דער זאץ ציטירט אזוי: „ביז אן דין מורגן דא דער רב דין גט מסדר תאו כו׳.“

27) וכן כתב גד בס״ש איך וואלט דש גט האבן געבן מיד נאך סוכות דא שפראך זיא זיא וואלט דאז גט ניט נעמען כו׳ דא מאכט דז קהל דז איך איר זאלט איין בריב געבן אינ׳ זולט די עדים ביטן כו׳ דא בייט זי גלייך כו׳ תיז אוין נאגג דער ד׳ ימים.

28) ובעדות מאלן (כך שמו) מבואר... וז״ל: קום ורומט אונ׳ זייא מקבל דש גט ביום ה׳.

29) וכן בעדות הי״ה מהרר״ד וז״ל ורומט קאם צו מיר אין מיין בית דא נייט איך צו איר וואז גילושט דיך דז דוא שטריכשט דו ווילשט דין גט ניט נעמן.

30) כתב ר׳ גד וז״ל: דא קאם זי צו לויפן כו׳ איך זאלט איר איין בריב געבן דא וואלט איך עש ניט טון אונ׳ לייש דש גט שרייבן... ובתשובתו הודה שלא נגמר הגט... וז״ל דא תאש דער גט געריבן וויז אויף שני שורות אינ׳ איך ליש אין פולגט אויז שרייבן אונ׳ חתמן.

31) וז״ל: די צווין שלייער דיא ויך גוך הוט די איר רייכצ׳ געבן האט אן מיין ווישן וכן הסבלונות והטבעת קדושין...

און די אנשפרוך כו׳ הון איך מיט זיין קינדר פר נירט שלייער אונ׳ רינג אונ׳ וואו איך הון דז הוט ער מיר העלפן פר טון... איך הויף אונ׳ גטרויא דים רעכטן ער זול מיר געבן ער הוט מיר ניט הלב גירעכנט תאו איך מיט ווין קינדרן האב פר טון...

וכ״ב שכל הספרים שלו לקח והוציאו מן הבית לבד תפלה על נייר וספר אשכנז שקורין טייטש בוך.

32) והוא כתב בט״ש... וז״ל: זי האט עש אלו גוך גיהט נאך דוש זפליגן קנבין טוט.

33) בארה טפי וז״ל: אונ׳ אום ער מיך אן גישפראכן הוט דאז האב איך פר גיאנטוורט אונ אויך נאך דש אין עש פר קויפט האן אונ׳ פר טון האן מיט אים אונ׳ זיין קינדן איך האף ער זול מיר געבן כו׳ איך הון אים גירעכט ט״ו והובים כו׳ אונ׳ מיין קליידר הוט ער מיר ור קויפט די ער מיר ניט הוט גימכט אונ׳ דין שלייער הון איך מוזן פון אים קויפן אן מיינם לירלון.

34) והוא כתב בפ״ש וז״ל: נו ויסט ליבר כ״ך דז זי עש אלז גוך הוט אז איר תאל זעהט אן ריקלן אונ׳ איר מוטר עדות כו׳. ליבר מ״ץ דש איך איר הון געבן וואו זי בידרפט אז לנג אז זי אז פיל תידר מיך טפט כו׳. וז״ל התנאים: וועז איך מקבל חער די קינדר טיילן ב׳ שנים אונ׳ ואלט איר ניט חייב זיין קיינר לייא בעולם.

35) והיא כתבה בטענה שלישית וז״ל: פון דש קנאבן חעגן כו׳ איך הון מיין שלייער פון מיין הייבט טון. אונ׳ מושט דין קנאבין לערנן לושן אונ׳ אז ער גשריבן האט פין דער תנאים וועגן דז אישט אלש כו׳ קהל ווייש וואל וואז מן אינגווישן אונש אי געמכט הט דז זיא עז ניט גהילט.

פון 27 ביז 35 — אלץ אין סימן י״ז.

36) ן. מכתב שכתב לו אייזק למשה וז״ל:

איך לוש דיך ווישן דו קראפט פון איינך הוט מיר אנפושן ער האב דיר געלט געבן פון מיין תעגן כו׳ אויך האב איך דיך יס א) גיהיישן ניקש צו אנפטנגן. עכ״ל.

ןן. וכן כתב טענות הגוים בתוך העדות וז״ל:

זא וואלטן די גימעלטן שולדנר דאז ניט חידר נעבן אין דער איינונג...

נכתב ונחתם פה ק״ק בבנבערק רכ״ט ל׳ בחודש אב. ס׳ מ״ד

א) מסתמא פארגרייוט — ניט׳

37) בכתבי רוולן שכתבה... וז״ל:

ליבר אונקיל וכו׳ איך וויל אין דער וואבין דיד איילינגן הין אב שיקן וכו׳ דז ער מיין חובות מאן דז איך דר מיט די פסים ביצאל אבר דו ברינגשט מיר מיין חובות בז איין וועז איין אנדר אבר ווילטו עז ניט טון כו׳. עכ״ל.

38) ליבר הר יוסף איר דרפט מיך ניט ושט מונין וואו איך קאן טון וויל איך גצרן טון... איך שרייב צום פעטטן רוזלן דז ער אזו שפילט זיא זולט מיר איין גיוולט שיקן אונ׳ זאלט איין עצה לושן הער שרייבן

דס מען אים ניקש געב דא האבט איר מיר ניט וועלן פאלנן. עכ״ל.

39) כתב יוסף נורלינגן... ליוסף אחר שהמיר שמואל שיטיב עמה להחזיק כל מה שבידו לחזקת וז״ל זא ביט דיך רוזלן אונ׳ מאנט דיך אז איר אונקיל מאנן וול, דז דו איר אונ׳ אירן מיאן זאלשט ביווארנען וואז זי נאך אין דיינר הנט אונ׳ איר חובות אונ׳ וואש זי צו ווירדא האט. עכ״ל.

40) וכן איתא בס׳ כ״ב אחר שהמיר שמואל וז״ל: אונ׳ כוא אז איך דיר גטרויא אונ׳ ביזארג מיר דז מיין דז איך צו ווירדא פון ווען דו בישט ראך איין נאמן דריבר.

41) כתב יוסף לרוזלן... וז״ל:

ווישט רוזלן דו מאיר אישט פון אויספרק קומן אונ׳ האט מיר תפלן גבבן י״ג זהובים דוך וואלט ער מירש ניט געבן איך גיב אים דען דיא שולד בריב אונ׳ איין קויטונג פון דיר...

42) וז״ל הכתב (של רוזלן):

וויש אז דו מיר שרייבשט פון דעם מאיר פון אויספרק... ויא קון איך דיר דרויף ענטפרן דער שולד בריב דער עטים י״ח זהובים קרן איך וויש נים אוב ער הוט דראן געבן ער הוט מיר נישט דראן געבן וידר קרן ווידר ריבית דרום גיב אים די בריב נים צו ליזן אום דז געלט וכו׳. עכ״ל.

43) יוסף הסיב... וז״ל: ער בראסט העצטוג בריב הער אונ׳ די עצה גרוש אונ׳ וויל דז איך אים זונדרהיים שולדיג ווער דז ער מיך האט פון אולמא הער אויף דים וושר ניתיירות. עכ״ל.

44) איתא בכתב רוזלן... וז״ל:

ליבר אונקיל ווע הי״ר יוזפ קומט זא הילף אן דז מיין תובוה בוצאלט תפרדן פון דים גויים יואר אין פון דין בעקן זיא זאלטן עש דיך לנג ביצאלט הון.

45) וכן איתא בכתב רוזלן... וז״ל:

ליבר אונקיל אבט דו די בוקן בצאלן בור אלן דינגן אונ׳ דער אלכסנדרי. עכ״ל.

46) וכן איתא נמי בכתב... וז״ל:

וויש ליבר אונקיל לאז מיך תישן ווי עש איין גי־ שטלט האט מיט דעם בעקן אונ׳ מיט דעם גוים יאר אונ׳ המירסלע״ר. עכ״ל.

47) והכתב אשר כתבה רוזלין ליוסף... וז״ל:

דעם זייא חי אים זייא דוא הושט אים בעשטן גטאן אונ׳ גילאשן. עכ״ל.

48) לפי דברי רוזלין... וז״ל:

חי דו דרום ביכט תפוס גיווארן אונ׳ אוף דז זעלביג מיין ערב ביכט גיווארן דאז איז מיר נאר לייד... איך קום יוא דיינר תפיסה צו שאדין... דו צו ביזארגן אינט אז פיל אז דוא געבן הוסט דז איך אויך אזו פיל מוז געבן.

49) עיין בכתב... וז״ל:

פון וויש ליבער אונקיל אז דוא מיר שרייבשט אז פון דר מסים ווענן וויא דוא דרום תפוס בישט גווארן אונ׳ אויף דז זעלב מיין ערב בישט גיווארן דז איז מיר גר לייד אונ׳ דוא הושט עש דיר זעלברט גטאן דז דוא ניט מיינן בריב הישט געבן או בלד זא הוט איכט מיט אירם חילן גטאן אדר העט עז מיט דעם מרשלק איין ענר גימכט. נון אישט תאהל פר זיהנגליך האטטו דיין מסים געבן דז דוא מיר ניט שרייבשט ויא פיל אדר חאז דו געבן הושט אונ׳ אוב דיר די עירונים האבן ביצוואנגן דז דוא פר מיין מס בישט אויך ערב גיווארדן כושטו עז ניט געבן וואז דוא אין גיהיישן הושט וול איכש געבן דז ווייששו וואל. אוב מיר רעכט גישיכט אודר ניט אוב אונש שולדיק בין אודר ניט איך קום יא דיינר תפיס׳ צו שאדן... זא הון איכש פון דיין ווינן לושן אזו טון דז איך דיר גיפאלנט האב דו דוא ניט העטט גישפרוכן איך הוט דיך אום זיין מס גיברוכט ווען אין נון אלו איכט מאכן דיא עירונים אן קלאג בערכאר פענדין אין אנד־ גווינס עז פון מיין חובות איין רייכסו׳ אוין אז פיל דו געבן הושט איך בורכט עז ווער מיר ניט בעסי(ר). עכ״ל.

50) וכן איתא בכתב שלה... וז״ל:

וויש ליבר אונקיל דז איך דיר דיין עניקל הון גשיקט דז דוא נים לושט אונ׳ קימשט הער ווען מיין אונקיל מהר״ר ברוך הוט מיך היא ביהאלטן...

51) עוד איתא...:

דרום ליבר אונקיל וואלט איך דיך גערן ביטן דז דוא מיט מירל הער קעמשט ווען עז דיר גוט דוכט וין הער צו קימן דז דוא מיט אים קעמשט.

...ווילשטו עש ניס אום זונשט סון וא וויל איך דיר געבן חז גליין אונ׳ בילין אישט. עכ״ל.

52) כן יש משמעות בכתב שלה וז״ל:

אז דו שרייבשט דזא מיינשט איך וויל די בירכה היימל פר דיר מכין דוא סושט מיר צו קורין. ותן חי תאלט איך זיא היימליך מאכין חען דיין זון הי אישט...

53) וז״ל: זיין מון יוסף שרייבט מיר אום י׳ זהובים זיי איך אים שולדיג כו׳ אבר ליבה רוזלן אוז איך איי־ צונד איין שדכנות מיט אין הון גימכט דז ווייששו אונ׳ אידר מון וואל דו איך פאר אונ׳ נאך דער יעכט שדכן בין גיוועזין...

54) שכן כתבה רוזלן... וז״ל:

ליבש מירלן אז דוא מיר נשריבן הושט פון דיין חענן דז האב איך ביי דיין אונקיל גשריבן דז ער סו אז

אין פריינס און זיך דיינר און נעם ער הוט דיך דאן צו יוזפא רומהילט גיהולפן. עכ״ל.

55) איתא בכתב של רוזלן... וז״ל:

ליבר אונקיל קויף מיר נוך י׳ געגז דיא פון איך נוך וון מיך נעמט וואונדר הושט ניט כשר בפטילט וואז וולסן חיר עשין אונ׳ זוך פיר אום איין קוא וכ׳ אונ׳ ליש דיך ניט פר דריסן דז דוא מיר אינש תויו אבשט וואז איך דרף.

56) משמע מכתב שמואל... וז״ל:

פון דער פסים ווען האט שרינק פצרלין פש־כנות מוזן איין לינן פור ווי פיל די הוט אונ׳ פיין אונקיל ערב פאר דיך גיווארדן אונ׳ זו היישן די פסים אונ׳ דעטכט ואלין זיא דיך פאר אן גירייפן די עי־רונים אונ׳ ווייז צו ריכט דז זול פצרלז געבן. אוו אייער ערב גיווארדן. עכ״ל.

57) מתשובת יוסף... לרוזלן וז״ל:

פון דר ה׳ זהובים די איך שונלין וול געבן איך וואלט גערן אומדום רעכט טון שפרינץ שרייבט מיר עש וייא אלז איר. עכ״ל.

58) מכתב שונלין לרוזלין... וז״ל:

וויש ליבה רוזלן דז מיר יוסף דיא ת׳ זהובים ניט געבן וויל... אבר ווען דו איס פר׳ שפרוכשט וו ער שאדין נעם פון דער ה׳ זהובים וויגן דז וואלשט אויוריכסן וא פיינא איך ער טוא עז. עכ״ל.

59) כתב שמואל לבת יוסף הנ״ל... וז״ל:

לוס מיך ווישן אוב די לעפלערין דז רינליכט הוט געבן; עכ״ל.

אלע לעצטע 24 טעקסטן (נומ. 36—59) געפינען זיך אין סימן מ״ד און געהערן צו דער תשובה, וואָס שטאַמט פון יום ה׳ י״ז טבת רכ״ד לפ״ק (1463).

60) חיים ושלום וכ״ט לכ׳ הדיינים האהובים והנעימים מה״רר יעקב שי׳ ומתו׳ הגב׳ יוסף שיח׳ בתחילה את־חיל לכתוב בלשון הקודש ואח״ב אבא׳ בקצור הדברים בלשון אשכנז כדי שירוץ בו הקורא...

ג. כתב הרב גמליאל כפיו וז״ל:

ווען ער די ברכה האב גיטאן דא האט עש אים ב־ריאן איני ווער עז געבן אורא גורטון דא וואלט ער יטשטר ניט לאון אום דאש קנס קוסן וכ׳. עכ״ל.

ע. סען שבטון וז״ל:

מיר איש איין געבן חארדן פון איין פר דז וואלט איך גימעט נעבן דען אין ביירן וכ׳ מיט נאמן האט מיר דער חתן איין געבן מיט זיינר הנט וכ׳. (ס׳ צ״).

61) עתת אבאר בקצור בל״א:

האט די אשה עדות אדר ראייה דז די ג׳ זהובים די רער נאמן שמעון איגון הוט דוז זיא זיין קומין פון אירר נדוני׳ און לוי האט זיין גדוניא ניט ברוכט אין דער כאש או ראובן גיטענת האט פון זיינר טאכט־מענין זו אישט שמעון חייב צו געבן איר די ג״ז פיר אן דחי׳ אבר קאן דש זי ניט מברר זיין אונ׳ דז די ג״ז מוכטן לייכט קומין זיין פון זיינר נדוני׳ איין טייל אדר אל צו מאל זו זאל מן איר ניט געבן דאש ממון צו אירן הענטן אלז צום איינם מאל נורט זול זיא דש ב״ד מפרנס זיין פנימי׳ וחיצון וואז זי בידארף אונ׳ קליידר בריוח ולא בצמצום ווען דער מאן וארט אן איר אונ׳ עובר איף דברי תורה דא זאל זיא דז ב״ד משביע זיין דז זיא ניט תאט כלום כנכסי בעלה אונ׳ קאן זיך ניט מפרנס זיין במעשה ידיה אונ׳ חיל ניט מער פר טון ווען ניא בדרף קיינר לייא צו אניץ דא זאל איר דז ב״ד פסקן צו געבן פון די ג׳ זהו׳ פרנסתה לחצי שנה או לשנה לפי ראות עיני הדיינים אונ׳ קעם לוי אדר אימנט פון זיין וועגן אונ׳ היש שמעון איני דש געלט וא אישט שמעון אום ניקש מחויב צו געבן אלז איך אלש בשיידן האב לעיל בלשון הקודש... הנה אהובי הדיינים טרחתי ויגעתי כלי שהיית לאהבתכם וכדי למעט הוצאה מיזר הציר וכן הציר בא בערב בשעה שרצינו לילך לב״ה וישבתי כל הלילה עד חצות לסדר הא אשר כתבתי לפי שכלי ועתה היום ישב נער סופר והעתיקו וזה נמשך עד שעה אח׳ חצות ולכבודכם עלי לשלם פשיטו לספרא ואי״ל לשלום עליכם יש׳ ועל כל דייני ישראל כ״כ אה׳ מחו׳ מס״ה סרוד משה לוי מינץ. ס׳ צ׳.

VI. שו״ת הרמ״א

דער קראָקער רב ר׳ משה ב״ר ישראל איסרלס — באַקאַנט אונטערן נאָמען דער רמ״א — איז געבוירן אין קראָקע בערך אין יאָר ר״ם — 1520 און געשטאָרבן דאָרטן אין 1572. אין דער יוגנט געלערנט אין לובלין (ביז 1550), איז אַ געוויסע צייט געווען רב אין שידלאָוועץ (אין 1556). זיינע תשובות זיינען דערשינען צום ערשטן מאָל אין קראָקע אין יאָר ת׳ (1640). די ציטאַטן זיינען גענומען פון דער ערשטער אויסגאַבע.

זע: ש. א. הורודיצקי, ויב „הגורן", ב. ג.

די טעקסטן:

62) פלוני שהיה נפרד זה כמה מאשתו ובאו לפנינו לדין... וטען לפנינו איך שראוה מדברת עם א׳ שחשדה ממנו וז״ל טענתו:

איך בין בייא מיינס ווייב גיוועזין אונ׳ האָב גזעהן דז זיא תאט פיל עסקים מיט דעם פלוני אונ׳ האב מיין שווינר גיבעטן זיא זאלט אין אינש הויז ניט לאזן גין זיא האט זיך ניט דראן קירט אונ׳ דר נאך האב איך מיך איש גיצוהן אין איין אנדר הויז אונ׳ בין איין מאל גנגן אין דער גרבר גס. דא האב איך גי־

זעהן מיין ווייב אונ׳ פלוני גין מיט פלוני׳ אונ׳ פלוני׳ האט קיכלך ניטראגן דא האב איך גיצערנט האב גי־שפראכן גיא היים דא האב איך מיר איין גיזעצט איך וויל נאר דען זעלבגן זמן בייא איר בלייבן אונ׳ בין אלזור פון איר גנגן האב זי ניט אן גירירט. פער ב׳ שנים אן גיפערד האב איך וועלין מידר צו איר קומן דא האט מן מיר גיזאגט וויא זיא איבל גיהנדלט האט דז איך מיר האב איין גיזעצט אז זיא טמא איז אונ׳ דז איך אל מיין טאג ניט צו איר וויל. זא האבן מיר אין גיפרעגט האסטו עפיש מיר פון איר גיזעהן דא האט ער גישפראכן איך האב ניסט גיזעהן חעדר איין מאל איז זי גילעגן אין אייני׳ ביה החורף אויף דער בנק אונ׳ פלוני איז אים חדר גיזעסט. ויסט אב איך ניסט גיזצהן. אדר איך גלויב תאול דז ויא כמא איז גיזארן דען מן האט מיר אזו פיל גיזאגט. דא האבן מיר אין גיפרעגט פון ווען ערש גיהערט האט זא האט ער גישפראכן ער ווישט עש גיט מען ווערט עש וואול אין זיין עדיות זעהן. אויך העט ער אירגנש אנדרש מין עדי׳ ער ווישט איצונר ניט וועט עכ״ל טענותיו.

63) וז״ל העד הראשון:

איך האב נזעהן מיט מיין אויגן דז פלו׳ איז גי־שפרונגן פון איר. איך העט גימיינט עש וואר איין גוית גיוועזט זא ואך איך פלוני׳. עוד העיד וז״ל אונ׳ האב זיא גיפונדן ביי איר אויף דר בנק ממש בעו״ה דאש מעש׳[ה] אוי[ף] אנגדר גילעגן אונ׳ דר נא[ך] אבר איין מאל. עכ״ל העד הא׳.

64) וז״ל העד השני:

זא האב איך גפונדן זיא בייד בייא אנגדר פלו׳ אונ׳ פלוני׳ גיזעהן בעו״ה ליגן דען פלו׳ אויף פלונית אויף דער ערדן.

65) ר׳ אביגדור בן הר״ז הדרשן העיד עליו וז״ל: ואמר לי איך זאלט ואגן חיא זיא ח״ו וולט זיין איבר דען קרוג גנגן איני׳ האט מיר תעלן מכן איין שטר אום י׳ טאלר אונ׳ אימר צו נאך גילאסין איך זולט זאגן אין פלו׳ הויז וולט זיא זיין איבר דען קרוג גנגן אונ׳ האט מיר גיוויזן חתימות איין כתב גיחעין איני׳ ביגערט איך זאלט מיך דרויף חתמן וו האב איך ניט גיחעלט ואמר אלי ווארום חילשטו דיך ניט חתמן האב איך דאך פיל עדים דז איך גיזעהן האב דז איין כתב איז דא האב איך ניסט וועלין מיט צו שיקן האבן עכ״ל.

66) ושוב העיד פלו׳ בן פלו׳ דא איך ל״ע א) בין קרנק גי־ווארדן דא איז פלו׳ הבעל צו מיר גנגן אונ׳ האט מיר ד׳ טאלר אויף מיין שלחן גיווארפן אונ׳ האט צו מיר גישפראכין נים דיא ד׳ טאלר אויף צירונג חען דוא ווערשט גי־זונד דיין זו חערשטו מיר איין עדות זאגן אזו בין איך ש״ל ב) גיזונד גיווארדן אונ׳ די ד׳ טאלר אים היישן אויף היבן אזו האב איך זאלן איין וועק ציהן דא האט איינר נאך מיר גישיקט ואמר אלי פלו׳ דוא ציכשט איין וועק גיב מיר אויף גישריבן וואש דיר ווישינליך איז דא האב איך אימש נים וועלן געבן דא האב איך איין משכון בייא פלו׳ גיהט דא האט ער מיר דאש משכון ניט וועלין געבן אונ׳ האט גיזאגט עש שט ניסט דו האב איך אים עש גישריבן געבן דז איך האב מיון זאגן חיא זיא גיוועלט האבן הנב מיר גי־דוכט עש איז יוא קיין ב״ד אונ׳ איז קיין עדות דרבייא. עכ״ל.

א) לא עליכם. ב) שבח לאל.

67) עוד העיד הנ״ל וז״ל: איני׳ האבן פון מיינם ווייב אך וועלן האבן זיא זאל עדות זאגן דא זיא אן איר ניט האבן קענן דר לען דא האבן זיא כמה מעכים פון איר אונ׳ פון מיר חעלן האבן זיא זאל נאר איין זאגן אויף דאש עדות דז איך גישריבן האב געבן אונ׳ ווייש איין גאט וויל קיין ביז בכל העולם פון איר. עכ״ל.

68) ושוב העידה אשה אחת ואמרה שאם רצתה לחטוא היתה יכולה להרויח מעות, כיצד פלו׳ הבעל רצה להשכירה.

ושוב העיד ר׳ ישראל ב״ר יוסף: דר נאך איז מיר פלוני הנ״ל חידר נאך גנגן איני׳ האט מיך גי־בעטן איך זאל מיט מיינם ווייב רידן ער וואלט עש נים אום זישט בגערן דא שפראך איך וויא גאט ווער דז איך זאלט מיין זיל פר זענקין פון געלט חעגן דא איז ער מיר נאך גנגן עטליך וואוכן דז ער ניסט האט קענן פון מיר ברענגן דא האט ער צו מיר גישפראכן וואש כם עש דיר, גיב מירש גישריבן איך חיל דיר עפיש שענקין. דא האב איך גישפראכן איך טוא עש איין גאט חיל נים אונ׳ ער האט וועלן האבן איך זאלט זאגן וויא איך פלו׳ מיט פלוני׳ העט דר ווישט ח״ו. עכ״ל.

69) ...בעל האשה שהביא לפנינו וכתוב בתוכו בזה הלשון: דא ואנ איך שלמה בר׳ אליעזר הלוי המכונה זלקינד אויף מיין חלק לע״ת נימנט נאך צו ליד גאר צו ליב איך בין מיט פלו׳ גנגן אין דער גרביר נס כ׳...

70) עוד העיר בכתב ידו ונ״ל: נאך איינמאל האט לייצל צו מיר גישפראכן אויף פלונית זיא ויצט אובן אין דער שטובן פער שפערט אונ׳ עסין צווייא ארלייא פיש אונ׳ איין ויין זויף מיט אנגדר דא בין איך גנגן אונ׳ האב אן גיקלאפט אונ׳ העט גערן מיט געסן דא האבן ויא מיך נים ותלן איין לאזן אונ׳ איך האב גיהערט פלוני׳ מיט פלוני׳ רידן.

71) עוד העיד בכתב ידו ודל: איך בין היים גנגן דא פלוני׳ בייא פלוני׳ אונטר דר טיר גישטנדן אין דר פינשט׳ אונ׳ האט איר ברוין טשמלטי פעלצל אום גיהט אונ׳ אין אונטר העמד אלזו בין איך דר שראקן אונ׳ האב מיך מצער גיוועזט איני׳ האב עש מיינם ווייב גי־זאגט אונ׳ דאש איז גיוועזן אונ׳ גיספרדליך אום ה׳

אודר און ר' אין דר נכס אתי' ראז זאג איך אויך מיין חלי״ה א) איך וויל עש אונטר רען סנים זהן אונ' גלייך פר דם ב״ד אונ' וואו מן וויל עש איז אייטל אמת. עכ״ל.

אלע, פון 62 ביז 71 אין ס' י״ב און געהערן צו דער תשובה פון „יום ה' ט״ו ימים חודש שי״ח לפ״ק, …פ״אקא״.

א) חלק לעולם הבא

דיזעלביקע שאלה מיט אלע גביות־עדות איז ווערט ביי ווערט אפגעדרוקט אויך אין „שארית־יוסף״ (סימן ל״ב) און אין שו״ת מהרש״ל (סימן ל״ג). דא ווערט געבראכט דער נוסח פון שו״ת רמ״א, ווייל ער איז דער עלטערער. צו פארגלייכן זיינען די שנויים אין דער ארטאגראפיע צווישן די שו״ת הרמ״א (קראקא, ת״ו), צווישן ביידע אויס־גאבן פון „שארית־יוסף״, (קראקא ש״ן און פיורדא תקכ״ז) און צווישן שו״ת מהרש״ל, (דריטע אויפלאגע, לעמבערג 1859).

די דאקומענטן שטאמען פון פראג, וואו די מעשה איז פארגעקומען.

72) כתוב בשטר הסלוק והסטורים וז״ל:

אונ' מיר האבן גיטיילט אונ' אויף גיואנט ראש שותפות. ס' כ״ח.

73) בנידון דידן שכתבו וז״ל:

אוב ראש יתום שרה בת ביפז ז״ל אב בינג דא הובן מיר אזו גימאכט דז דאש חלק בית של היתום הנ״ל ול ראובן ירשן פון יתום הנ״ל וכו'. עד אונ' דאז איבריג זלן זיא גלייך מיט אנגדר טיילן די ב' הצדדים הנ״ל. ס' ע״ח.

VII. שו״ת מהרש״ל

דער מהרש״ל — ר' שלמה ב״ר יחיאל לוריא — איז געבוירן אין יאר 1510. געלעבט אין בריסק און ווילנע. אין יאר 1554 איז ער געווארן רב אין אסטראָה און נאָכ־דעם אין לובלין. דאָרט ער איז געשטאָרבן אין 1573. פון די יאָרן (1554–1573) שטאַמט די גרעסטע צאָל תשובות. די שו״ת מהרש״ל זיינען געדרוקט דעם ערשטן מאָל אין לובלין — אין של״ה (1575) און צום צווייטן מאָל אין לובלין — אין שנ״ט (1599). די ערשטע 16 גביות־עדות (74–89) זיינען אָפּגעשריבן פון דער צווייטער, לובלינער אויסגאַבע. די לעצטע דריי (סימנים קכ״א און קל״ג, נומ. 90–92) זיינען אין דער לובלינער אויסגאַבע נישטאָ, ווייל זי ענדיקט זיך מיטן ס' ק״א. די זיינען גענומען פון דער אויסגאַבע לעמבערג 1859.

זע: ש. א. הורודצקי, „כרם שלמה״, אין

„הגורן״, ב. 1; אויך זיינע „לקורות הרבנות״, 1911.

די טעקסטן:

74) מיר אונטן גיחתמת עדים זיין מודיע דז פֿאַר אונז איז קומן ר' נחמיה בן ראובן ז״ל... אונ' האט אונז בי־בעטן דז מיר אים זאלין צו עדות זיין. אונ' האט ר' יצחק.. התראה גיטון פאר אונז באופן זה... אונ' וויל איך די ג' שאק נעבין די אייך מיין שוואגיר יתה הנ״ל שולדיג איז דהיינו מחלק רביעי שלו וואז ער האט אוף די ארנדא אויז געבין... האט ר' יצחק הנ״ל גיענטרט איך וויל ניקש הלטן וויל וועהן אוב מיר יהודים ווערין פסקן אדר וועלכר יהודי וויל מיר ניסן ור זיא צו משפטן אונ' וויל כלל וכלל ניט הלטן וואז מיר יהודים האבן אויש גישפראכן עז איך גי־רויאן דז איך בין ווער יהודי' גישטנדן... לזיף ער וואו ער וויל.

יום ב' ת' שבט, שט״ו לפ״ק [ווילנא] ס' ד'.

75) בכותב תלתא... ואתא... רבי יצחק בר שמעון והעיד... איך האב גקופט אין פרידיג בשר פון חזן דא זאך איך הניין דא האב איך גיזעהן אין שייצליכי טירכא דא זאך איך מיך אום אונ' דר זאך גימבט. אין דעם קאם מאדים דר הער צו גיין דא וויז איך אים די טירכא, דא שפראך מאדרם לאז עז צו הנסבאן צו הקין אונ' בראג עז היים דר נאך וויל איך זעה'. דא הקט עז דר חזן אונ' גאב מירו... דא שפראבן מיר מיר וועלן שיקן נאך דעם חזן אונ' וועלין אים פרעגין תאמר ער האט דיזז פר איין טרפה ור קויפט, דא שפראך איך ער האט מירז יוא גיטרייבט...

76) ושוב אתא... רבי יצחק ב״ר יודא והעיד... יצחק שניידר האט נאך מיר גישיקט דא בין איך צו אים נגגין דא איז מאדרי' אינ' אהרן דרינן גישטאנדן איבדו) איין זיים וליוש)... דא האב איך גיזעהן איין רעכטי טירכא אונ' חבן מן זיא העט שון אב גריבן דא ווער בוראי איין נקב גיוועזן...

ביידע נומ. 75–76–אין ס' ב.

77) ...ואתא לקדמנא ר' יצחק בן הר״ר יעקב סג״ל והעיד... היא ער האט גיהארט פון אברהם ברוינשוויג דז ער זיין כלה האט מקדש גיוועזן ור הר״ר פנחס אונ' ור אברהם אוייש אונ' ור דעם וועלי בייא זעלמלן אונ' דז האט ער אויך אין זיינם בריב גילייאט.

78) ושוב העיד כהור״ר מתתיה בן הר״ר שלמה...

דז ער האט אין אברהם ברוינשווייג בריב גילייאט דז ער זיך האט ור רופן אויף הר״ר פנחס... וויא ער האט זיין כלה פפר ויא מקדש גיוועזן און אים דונקט וויא יצחק שאול לאורש זייא אויך איינר גוועזן.

79) ושוב העיד הר״ר פנחס... ער איז גיוועזן אובן בייא דען חתן אברהם ברוינשווייג... דא האט חיים וועלי

מיט דער כלה אונ׳ מיט דער מוטר אין וועלשין גירעט איך האב ניט ור שטאנדן וואז זיא גירעט האבן...

80) ושוב העיד רבי חיים בר אליעזר דהיינו חיים וועלי הנ״ל... איך בין גיזעסן אויף דעם שטול דא איז די כלה אונ׳ די מוטר אונ׳ די שוועסטר] גיזעשן אונ׳ האב דברים בעלמא מיט זיא גירעט... עטליכי האובן דער נאך האב איך אברהם הנ״ל גיזעהן און בוטיג דא האב איך אין גיפרעגט ווארו׳ ער זיך אזו חייא מיט אונ׳ ווארו׳ ער דיא לייט אום וירט ער זאלט איין ענד מכין. דא שפראך ער צו מיר וויא זאל איך איין ענד מכין איך קאן ניט. דא וראגט איך אין ווארום דא זאגט ער זיא איז מיין ארוסה...

81) ושוב העיד ר׳ אברהם בר׳ יחיאל דהיינו אברהם אוייש... אברהם ברוינשוויג האט אונש גירופן צו דער צצך אונ׳ דא מיר האבן איין טרונק אין קאפ׳ גיהאט דא האט ער מיך... גיבעטן מיר זאלין מיט אים אוף שטין צו דער כלה זיא איז קינן אונז איבר גיזעשן, דא איז חיים וועלי הנ״ל דער מליץ צווישן זיא גיוועזן...

די נומ. 77-81 אין ס׳ כ״א, יום ה׳ י״ב שבט שי״ט לפ״ק... פה ק״ק קאומיר.

82) העדות שהוגבה על ר׳ יקר בר שמעון איך שהלחיש באונה של בעולת בעל... וז״ל בל״א: דורום ווילשטו מיט מיר ניט טנצן דאז דייני איז איבר גילט דוא נעמשט צו דרייא גאלד גילדן דר פון. עכ״ל הרע. נאום־הצדיק.

ס׳ נ״ט.

83) ...ואתא לקדמנא רבי שמחה בר׳ מנחם והעיד...

וויא משה ליפשיץ האט איין יונגין בייא זיך גיהט צו דנצק ער האט גיהייסן הירש... דא האט משה ליפשיץ גיבעטן נצץ איין בעל הבית פון בריסק דז זיין יונג הירש זול אויך אויף די׳ שקוטא פארן... דא הט מן דעם יונגין גילאשין איין מייל פון בריסק דקויא. די שקוטא איז פר זיך גנגין דא איז דר יונג דעם אנדרין טאג קומן נאך צו פארין אויף איינם קליינן שיפל אונ׳ הוט גיבעטן מן זול אין ווייטר מיטנעמן. דא איז דער יונג נאר ווילד גיוועזין אונ׳ זיך אומדר גיקריגט מיט דעם גוים דא האבן די גוים זיר גיצערנט אויף אין איין מאל איז קומן דז זיך דער יונג האט מיט איין שיקץ גישלאגין אויף דער יבשה בייא דעם שיף דא האבן די גוים גרוש רשעות דרויף גירעט אונ׳ האבן גישפראכין מי זולן מיר קענן צו זעהן אינזר בלוט שלאגין... האט אים דער גוי נאך גיאגט אונ׳ האט אין וועלין טגין דא איז דער יונג גילאפין אונ׳ איז גיפלין אין איין גרוב מיט וואשיר אן

באדטן פון כאן אונ׳ איז דער טרונקין... אונ׳ איך שמחה הנ״ל בין דער בייא גיוועזין.

היום יז, ה׳ ו׳ ימים לחודש ניסן שכ״ט לפ״ק

ס׳ צ״ו.

84) ואתא... ר׳ נפתלי בר כתתי׳ ז״ל והעיד:

ר׳ ראובן אונ׳ ר׳ אליקים האבן מיט אנגדר גישפילט דא האט ר׳ אליקים איין גישפעלט אפשר איין זהוב דא האט ר׳ ראובן פר שפילט... דא הט ר׳ אליקים גירעט דוא נאדלר ווארום גיבשטו מיר מיין געלד דא האט ר׳ ראובן ווידר גירעט דו לייגשט אז איין גנב אזו לנג ביז דוא מיר בוזייזש דז איך איין נאדלר בין...

85) ושוב בא ר׳ יודא בר שאול ז״ל ש״ץ והעיד:

איך בין אויש דעם שלאף אויף גיקומן דא האב איך מיך אום גיזעהן וויא ר׳ ראובן איז באר הייבטיג גיזעשין אונ׳ זיין היטל איז ור ר׳ אליקים גילעגן דר נאך האבן דיא זיך גיאיבט אונ׳ גיצנקט מיט אנגדר דא האט ר׳ אליקים גישפראכין... דוא בישט איין נאדלר.

86) ושוב בא ר׳ שמואל בר׳ מרדכי ז״ל והעיד:

ר׳ ראובן אונ׳ ר׳ אליקים האבן מיט אנגדר גישפילט דא האט ר׳ אליקים צו ר׳ ראובן גישפעלט אנדר הלבן גראשין דא האט ר׳ ראובן די אנדר הלבן גראשין גוואונן... דר נאך האט ר׳ ראובן געלט אויש דר טש גינומן אונ׳ האט גירעט ציל דירש אב דא האט ר׳ אליקים אן גיהובן צו צילן אונ׳ הט תייטר ניט גיוואלט צילן אונ׳ האט דאש געלט ווידר צו איב נשטוסן. דא האט ר׳ אליקים גירעט דוא בישט איין נאדלר דא האט ר׳ ראובן גירעט צו ליב דעם חזן אז צו הערצקן אתם עדים. דא האט ר׳ אליקים דר נאך גיהיישן זיין יונג גין נאך דעם שמש אונ׳ המבדיל נאך דעם וואזנא...

יום ד׳ ר׳ אייר של״ב.

די נומ. 84-85-אין ס׳ ק״א.

87) ואתא לקדמנא ר׳ יששכר בר פתחיה והעיד... איך האב ניא גיהערט מעולם דז מן העט מקדש גיוועזן רחל בת חיים...

88) העיד רבי שמשון בר יוסף מררי... איך האב מעולם ניא גיהערט...

89) ושוב העיד והגידה ר׳ יחיאל בר משה מאיר הכהן... וז״ל בל״ה ובל״א א):

...דער ראש קול האט מוציא גיוועזין הט נישט מן מיר גיהערט אונ׳ איך ווייש ניט ווער ראש קול האט אויף גיבראכט...

יום ה׳ כ״ה אייר של״ב לפק... פה ק״ק ביצאץ.

די נומ. 87-89-אין ס׳ ק״ב.

א) בלשון הקודש ובלשון אשכנז.

90) וז"ל של ר' יהודה תנ"פ בל"א: כמה שבועות דער נאך זיין קומן כמה עכו"ם אונ' האבן גואגט לפני תומן עס הוט זיא נימנץ גטרענט וויא מאסקוויט"ר האבן פיל סותרים אום גבראכט די דא האבן פלעגן מיט אינזורם פאלק צו גין...

אמר ליהודים פריץ אחד דרך שמועה שאמר להם בלשון זה איר יהודים שלעפט אייך ניט אום אין דער מאסקוו"א דארמן בי"א דער סטאליצ"א איז איין יהודי אום קומן. ער האט שמיוולן אום גבראגן...

בשנת שע"א. ס' קכ"ח

91) וז"ל: אונ' זיין רען ועלכינן טאג אום ניקומן.

92) העיד כמר אהרן בר נחמן שבא לכפר בוסישא"ק ואמרו לו העכום וז"ל וואש שלעפסטו ריך אום מאן האט דיא יהודים ניהרגת אונ' האט זיא אין דש וואשר גי. ווארפין אונ' איינר איז ארויש גישוואומן אויף די אנדרי זייט... לסוף מן האט דען אויך ניהרגת...

דער נאך בין איך גיקומן לכפר דינ"זאן דא האט מיר איין עכו"ם גיזאגט איין יהודי איז נאקיט אנט־לאפין אויש דעם וואשיר הנקרא פרו"ט... אונ' איז ניקומן... צו איינר עכו"ם אלמנה דא האט זי אים גיגעבן איין העמד וכ' ער איז גייארט אויש דעם כפר הויז ארויש גנגן דא זיין ב' גזלנים נאך גיקומן... אונ' האבין אין איבר אנייז דער טרענקט.

די נום. 91–92 — אין ס' קל"ג.

VIII. „שארית־יוסף"

רבי יוסף ב"ר מרדכי גרשון כ"ץ, דער מחבר פון „שארית־יוסף", איז געבוירן אין קראָקע אין יאָר 1511. ער איז אַ שוואָגער פונעם רמ"א. שפּעטער יאָר האָט ער געפירט אַ ישיבה אין קראָקע און איז דאָרטן געשטאָרבן אין 1591. יידישע טעקסטן זיינען פאַראַן אין צוויי סימנים פון זיין װערק, װאָס זיינען ביידע דאַטירט (של"ט–1578 און שי"ח — 1558). די שאלה פון שי"ח איז אויך געבראַכט אין די שו"ת מהרש"ל, סימן ל"ג, און אין די שו"ת הרמ"א, ס' י"ב וואָרט אין וואָרט (זע פריער די נום. 62–71).

דער ספר „שארית־יוסף" איז געדרוקט געוואָרן אין קראָקע אין ש"ן (1590); דאָס זיינען שו"ת אינאיינעם מיט חידושים אויף גמרא און אויפן טור חושן משפט. די שו"ת אַליין זיינען נאָכאַמאָל איבערגעדרוקט געוואָרן באַזונ־דער אין פיורדא תקכ"ו. ציטירט לויט דער צווייטער צווייטער אויסגאַבע.

זע: ח. נ. דמביצר, „כלילת יופי", דף ר', הערה ג'.

93) ...איצינד איין יאר בין איך איבר ים גיצוגן דא בין איך גיקומן קגן רודוס גרוש רודוס דא בין איך קרנק גי־

וורן דא איז איין אלטר יוד גיקומן צו מיר אונ' האט מיך גיפראגט פון וואנן איך ווער דא האב איך גישפראכן פון קראקא דא האט ער גישפראכן ער ווער אך פון קראקא אודר בי"א לנגי יארן איצונדרט קען איך גיכט ניט... דא האב איך גישפראכן איר מעכט תאול מיין שוועהר גיקענט האבן ער האט גיהייסן משה דלס... דא האט ער אן גיהובן אי"א דער דא דערטרינקן איז יצחק משה דלס זון דר איז דיין שוואגר גיוועזן... ער איז גיסנגן גיוועזן אין איין נגגן אפילו דערנאך דא מן אין האט אויז גיליוס...

סימן ל"ב, יום א', כ"ת תשון של"ס לפ"ק.

IX. שו"ת מהר"ם מלובלין

(„מנהיר עיני חכמים")

רבי מאיר בר' גדליה — דער מהר"ם מלובלין — איז געבוירן אין יאָר 1558. אין 1582 איז ער געוואָרן ראש־ישיבה אין לובלין, אין 1587 — ראש־ישיבה אין קראָקע. אין 1595 — רב אין לעמבערג. אין יאָר 1613 איז ער ווידער געוואָרן רב און ראש־ישיבה אין לובלין און איז דאָרטן געשטאָרבן אין יאָר שע"ו (1616). זיין שו"ת־זאַמלונג „מנהיר עיני חכמים" איז אַרויסגעגעבן גע־וואָרן פון זיין זון אין יאָר שע"ח (1618) אין ווענעציע. די ציטאַטן זיינען פון אָט דער ערשטער אויסגאַבע.

94) שהעיד כמ"ר אברהם בר ראובן ז"ל בל"א:

דז איך אברהם האב גיהערט מן כמה גוים הן על ידי דו מען איז קומן צו רידן אוך ל"ת א) דז כמה גוים האבן גיזאָגט אודות ההורג הי"ד ב) כמר יודא אחיו של קערפל דז זיא האבן מעיר גיוועזן דז ער איז נהרג גיוואָרין מן הרוצח טוויל עכ"ל.

יום א' י"ד שבט שנ"ז.

א) לפני תחלה, ב) ח' ישם דמו.

95) שהעיד כמר ראובן בן הח"ר שמואל ז"ל בל"א... עס איז נוא ב' שנים אויף דען מכס צו יור בר"ג האב איך אימר דארן גיהערט מן כמה עכום לפי תומם דז דער פאיול האט הורג גיוועזן כמר יודא הי"ד.

יום ב' ט"ו שבט שנ"ו.

96) שהעיד כמר ראובן בן הח"ר שמואל הנ"ל... דז יענדרז"י ליסבס"קי האט לפי תומו גיזאגט ווי דער רוצח האט אים גיזאגט דז ער האט הורג גיוועזן אחיו של קערפיל...

97) העיד כמר כתריאל כמהר"ר מאיר... איין עכום הייסט יענדרזי פיסאבסקי וכ' האט גיזאגט היא ער האט מיט דען רוצח גוסר דינג גוועזן... האט ער אים.. גישוואָ־רין דז ער זיין פרבס און וואס זאל ער פיל ליקן

מען מערט אין דאך פון דאס יהודי ווערן ניט אום ברענגען.

פון 94 ביז 97 — אין ס׳ ד.

98) ...העדות שהוגבה בקאָנסטאַנדינאַ״א... וז״ל דא בין איך אויס דען וואגין גיספרונגען אונ׳ האב גימיינט דער יהודה בר משה תושב ריבשוב ער שלאפט אונ׳ האב אים דען קאפ אויף גיהובין דא איז ער טוט גיוועזין אין דער קאפא האט אים גיהנגן א) אן קנה ושט...
ס׳ ח.

א) אין דער אויסגאַבע פֿון (תקנ״ט): גיהאנגן.

99) שהעידה המשרתי׳ של כמר שמעון מרת מרים וז״ל: איך אונ׳ דער בחור משה זיין אין הויז גישטנדן דא האבן מיר דיא קמיד א) אפין גיזעהן דא האב איך גי־פרעגט.. וואורם ב) איז די קמיר אפין והשיבה הבתולה הנ״ל רחל אשת אבי איז הריוש ג) גגגן...

אין דער אויסגאַבע פֿון: א) קאַמיר, ב) וואַרום, ג) אַרויס.

100) ואתא... הר״ר שמעון בן הק״ר יעקב והגיד... איך בין גיזעצין בעיר פראַ״קה דא האבן מיר גירעט מיט איינם וואלה פון דען הרוגים ווען די מען האט הורג גיוועזין בארץ תאליחי״...

101) העיד כמר ישראל ברי׳ עלכה... איך בין גיוועזין צו אהריא״ב דא האב איך גיפרעגט אויף די הרוגים... דא האבן עטליכי עכו״ם גיזאגט מען האט זיא גימערטנקט אונ׳ עטליכי האבן גיזאגט מען האט זיא אים וואלד אום גיבראכט אונ׳ דער נאך האבן עטליכי עכו״ם אויך גיזאגט אונ׳ גיפערד אז זיא זיין גיוויש אום קומן... האט די עכו״ם די זיין בעל גופית איין פטשיל גיהט אויף דעם קאפ״א האב איך דער קענט אז דאש איז יוסנס פטשיל גיוועזין...

102) העיד מנחם ברי׳ אברהם... איך בין אויך גיוועזן צו אהריא״ב... אונ׳ האב גיזעהן די פטשיל...

103) ושוב העיד יצחק ברי׳ אלעזר... איך בין גיוועזין צו פראַק״ה דא האט מיך בינעגינט איין תאלח פון אהריא״ב ער הייסט שטעפל״נקא אונ׳ האט צו מיר גירעט ויך דו בישט ניט אום קומן ב״ה עש האט מיר בנג גי־טאן אויף דיר דוא בישט נאך יונג...

104) ושוב העיד הר״ר שמעון הנ״ל: עש איז צו מיר גיקומן אום גימערד איין עכו״ם צו עיר פראַק״ה אונ׳ האט מיר גיזאגט אין בין אויך גיוועזין דא מען האט דיא יהודים גיוואל״וום... דא האב איך גיזעהן אז מען דרייא יהודים אויש איהר הערבעג האט גינומן אונ׳ האבן זיא גיבונדן אונ׳ האבן זיא גיפירט מיט דעם פטון אחעק... דא האבן זיא מיר גיענטווערט דער בורק״לא פון אהריא״ב האט גיהייסין מיר זאלין דיא יהודים ברענגן צו אים מיט אירם ממון...א)

פון 100 ביז 104 — אין ס׳ קל״ב.

א) דאס יאר איז נישט נאָטירט. אָבער ס׳ די שאלה, וואָס שטייט פֿריער, איז די שאלה, וואָס קומט שפּעטער, דאַטירט פֿון יאָר שע״ג [1613]. די גביות־עדות זײַנען איבערגעשיקט געוואָרן פֿונעם בית־דין אין גנר צום בית־דין פֿון לובלין.

105) אתא קדמנא כמר שלמה ברי׳ משה והגיד...
איך בין גיפארין איבר כמר אפרים ברי׳ יצחק דארף אונ׳ האבן דארטין נכט לעגר גיהט דא האט כמר אפרים הנ״ל צו מיר גישפראכן מען האט מיר גיזאגט וויא לאה בת מהר״ר אברהם חיל איין מאן נעמן אונ׳ זיא איז מיר שולדיג גיב מיר איין עצה דז איך זאל מבלבל זיין דיא חתנה ביז מיינם זמן פרעון... איך ביט דיך זיך סוא מיר דאש צו ליב דז זיא זאל קיין מאן נעמן אונ׳ מיין חוב זאל ניט ור לוין וערן, זאג חיא זלמן בן יעקב פינטשוק ווער ארויסקומן אונ׳ האט גיזאגט וויא דיא יהודית אונ׳ איין יהודי מפרילוק קרוב לשתי שנים האט איין שחארבין בארד איז אין דארף אונטר בילאהה״ד...

106) ועוד העיד כמר שלמה בר משה... חי כמר אפרים בר יצחק האט מיך גיזאגט ויא ער האט גיהורט וויא איין עכו״ם ווער קומן צו לאה... אונ׳ האט גיזאגט וויא זלמן בר יהודה איר מאן לעבט. דא האב איך גישפראכן תאמר איין יהודי האט דש ביוועריי אייך א) גיטאן דא האט ער דרויף גילאכט.

א) אין דער אויסגאַבע פֿון קאָפּיס: אויך.

107) שוב העיד כמר אפרים בר יצחק...
איך האב גיטרונקן ביי כמר יעקב בן הר״ר דוד נאך חנוכה דא הב איך גיהורט... חי איין עכום האט גיזאגט ווי זלמן בר יהודה חזן מפרילוק א) לעבט...

א) אין דער אויסגאַבע פֿון סטים על.פ.טעות: מפרילוק.

108) ושוב העידה מרת רוחמה בת יצחק הלוי...
וויא לייט העטין גירעט מיר ווערין הרין ביז זיא ווערט חתנה האבן דא הערין מיר ווער מישין דיא חתנה אונ׳ וועלין זאגין וויא דער מאן לעבט איך וויש ניט פון וועמין איך האב דאש גיהורט איך האבש וער געשין...

109) ושוב העיד כמר דוד ב״ר אשר...
איך בין גיגנגין אויף דען מרק צו דער קליט דא איז קומן איין עכו״ם איך קען אין ניט האט צו מיר גירעט איז דער יהודי קומן דער דא האט אין קריב״י פישכ״א הויז גיוואינט. האב איך גירעט אזו זאלין אונזרי שונאים קומן אז ער לעבט נאך. ער ווערט ניט קומן

אל זיין טאג. האט ער משיב געווען אזו זאלין מייני קינדר לעבן אז ער לעבט. איך האב אין געזעהן היבטר דעם וושיר... ער קאן ניט וויסן ווען עס איז געוועזין ווער יריד יערסלב שע"ב לפ"ק אדר דער נאך. עכ"ל.

110) ושוב העיד יהודה ליב ב"ר נתן:
איין עכום איז קומן אויש דער סאמריי און האט שמועות געזאגט... דא בין איך געקומן אונ' האב גיר פרעגט פון וועגין דיא יהודים הלבין פון אסטראז"אק וואו זיא זיין הין קומן דא האט דער עכו"ם געענטפערט איך בין לנג אויף דער שיף געוועזין נוא י"ד שנים אונ' איין יהודי פון פרילו"ק האב איך אויך דארטין געזעהן.

111) ושוב העיד עוזר בר מרדכי:
אין בין געשטנדין אויף דעם מרק איז איין עכו"ם צו מיר קומן עס איז געוועזין נאך פורים [illegible] אונ' האט גירעט איז דער יהודי קומן דער אין קריב"י פישכ"א הריו האט געזאגט איך אונ' ער זיין תפוס געוועזין בייא איינעם הרין...

112) ושוב העיד כמר יצחק בר מרדכי:
איך האב בייא הר"ר מאיר ב"ר נתן גיטרונקין און איז ליב בר נתן אויך דארטין געזעצין... האט ליב הנ"ל גירעט צו מיר: זע, דיא אלמנה לאה... זאל חתנה האבן מען זאגט זיא איר מאן זלמן לעבט געוויש אונ' ווערט אין קורצי צייט קומן... האט הר"ר מאיר הנ"ל חידר גירעט הארום געשטו ניט צום אב"ד. דא האט ער משיב געוועזין ווען מען ווערט בידרפין דא וויל איך זאגן. עכ"ל.

113) ושוב העיד כמר דוד בן הק"ר יקותיאל:
דער עול' האט גירעט זיא ולמן חזן נאך לעבט האב איך געפרעגט למהר כמר שמואל בר צדוק איז עס אמת דז ער נאך לעבט האט ער משיב געוועזין מען שרייבט הארכותא).

א) דאס יאר איז דא ניט געטייטש. די גביות־עדות געהערן צו די יארן שע"ב—שע"ו (1612—1616), מחמת אין ספ"ו איז מהר"ם טלובלין געשטארבן און ספר שע"ב תאבן זיי, לויט ספראטר. 169, ניט געקענט געשריבן תערן.

114) העיד יצחק בר מרדכי ז"ל: איך בין געזעצין אין דער וואליתיי בעיר סטעטנאוויין דא איז איין יהודי פון ברה"א דארטין געוועזין דא האט מיר געזאגט אונ' געוויזין דא גיט דער גזלן דער די שני יהודים פון פרילו"ק דער טרעפנק' האט. אונ' איינר איז זלמן חזן מפרילוק... אונ' דער יהודי הנ"ל האט גירעט אונ' איין בריב געשריבן געבעט ראש קהל מפרילוק בייא מיר שטין בעבעט איך איין נקמה טון אן דיא גזלנים א)...
פון 105 ביז 114 — סימן קל"ד.

א) אין דער אויסגאבע פון כעך תקכ"ר ווייבן טאלגנדיקע שטרייכן אויסגעלאזט: אנשטאט מען — מען זיך — נער; זר ולין — פר

פאלין: געהערט — געזעהן; דער פייער — מער פייער; ווער געשן — דער געשין; געזאגט — געזאגט; וושיר — ראשיר; יער יריד — דער יריד: געענטפערט — געענטפערט, תעגן — תעגין; קומן — קומין; הרין — הערין: תעליתיי — תעליתיי; דער טרעפנקי — טרעפנקס.

115) העיד כמר משה ב"ר יעקב ז"ל: אזו האבין כמה פעמים כמה קאוקירין געזאגט זייא גאט גיקלאגט דז דער ריטר דער יהודי ברכה אזו שייצליך אומק קומן ב) איז. מען האט אים מיט דעם קארדעס צו הקט אינ' צו שמאכן...

116) ז"ל הצר: דא איז ארויש געשפרונגן אויז אונזרם חיל איין יהודי דער האט געהייסין ברכה בן הק"ר אהרן מטישאוויץ... און זיין ואטר ג)... האט גידינט צווישן זיא אין דעם חיל אויף ג' סוסים דא איז ער געשפרונגן אויף זיין סוס... כ' ג' פנקסים בסדר המלחמה. סימן קל"ז
[זע אויך נום. 126. געבראכט אויך פון ש. דובנאוו אין „יעור. סטארינא“ (1909, ב. 1) און פון ב. צ. כ"ץ אין זיין „לקורות היהודים ברוסיה“, ז. 46, וואו ס'איז ריכטיק פעסטגעשטעלט דאס יאר: שע"א—1611).

א) אין אויסגאבע מען: אומק נקומען.
ב) אין אויסגאבע מען: באטר.

X. קי"ח „משאת־בנימין“

ר' בנימין אהרן ב"ר אברהם סלאניק, דער מחבר פון „משאת־בנימין“, האט יונגערהייט געוואוינט אין קראקע, נאך ביים לעבן פון רמ"א. שפעטער איז ער געווארן ראש־ישיבה אין שלעזיע; אז ער איז צוריקגעקומען קיין פוילן איז ער געווארן רב און ראש־ישיבה אין גראדישק. דאס רוב פון זיינע תשובות זיינען געענטפערט און געשריבן פון די יארן שנ"ו – שע"ט (1596—1619). אין יאר 1619 איז ער בלינד געווארן (זע ס' קי"ו און קי"ט). דער ספר איז דערשינען צום ערשטן מאל אין קראקע שצ"ג (1633). די ציטאטן דא זיינען גענומען געווארן פון דער צווייטער אויסגאבע. כעך תקל"ו.
זע וועגן אים: M. Brann, Geschichte der Juden in Schlesien, 191
אויך: ח. נ. דעמביצער, דצ"ו, ב. 2, דף כ"א און ווייטער.

די טעקסטן:

117) ז"ל הצר הראשון: און פון קי"ז סאהרביטש האט מען אין גיפירט קען דער חינצא נאך דעם איז כמר אברהם קומן דער אין גיפירט האט לקיק ווינצא.

118) ז"ל הצר השני: דער נאך האט מען ליבין גפירט קען דער חינצא צו דעם גט.

119) ... היום יום א' ד' אלול שס"ה ואתא לקדמנא כמר מרדכי מארדוש בן החבר שלמה והגיד בת"ע... איך און' איין וועלכר יהודי זיין גידעסין צו יאס אין דער וואלאכיי און' איז גיוועזין בייא אונש איין יהודי פון לעמבורג ושמו היה אייזק גלעזר ער האט געריבים חמאה ובבינה ער האט אן גיהובן מיין בלייבן איז אים נים איך הייל מארין קמן גאליץ חיל לקריך אויף קופין אולי ווער איך צו וואש קומן... בקרוב ימים נאך זיין ציהן איז איין קול קומן וויא איין מלחמה איז קומן אויף גאליץ... אחר הדברים האלה זיין מיר גיוועשן צו יאס על יום השוק איז קומן איין כומר צו דעם וועלשין יהודי האט מיט אים גירעט פענין המלחמה הנ"ל ובענין הריגות היהודי הנ"ל און בין איך אויך דר צו גיקומן. דער כומר האט גרעט בלשון לע"ז איך האב עש נים ווער וואל פר שטנדין האב אים גיבעטן דז ער זאל עש זאגן בלשון של וואלחיי... אזו האט ער מיר גיזאגט...

ס' מ"ה.

XI. שו"ת „גבורת-אנשים"

דער ספר אליין שטאמט פון ר' שבתי כהן, דעם מחבר פון „שפתי-כהן" (דער ש"ך), וואס האט געלעבט אין די יארן 1621—1663. צום סוף פונעם ספר איז אבער גע־דרוקט א קליינע זאמלונג פון שאלות-ותשובות פון זיין פאטער — ר' מאיר כ"ץ בן מהר"ר משה ז"ל אשכנזי. ר' מאיר איז געווען רב אין דאנהיין, אסאסיצאציע אין שטעטבר אין מאהילעוו. דעם רוב תשובות פון דער זאמ־לונג זייבן געשריבן צו ר' יהושע, דעם מחבר פון „פני־יהושע". די דאקומענטן אין יידיש קומען פון די שו"ת, וואס געהערן צו ר' מאיר כ"ץ, און שטאמען פון זיין מאהי־לעווער צייט. די דאקומענטן זענען באנוי דאנירט און זע־נען גענומען פון דער ערשטער אויסגאבע. פון יאר תנ"ז (1697), דעסוי (באותיות אמשטרדם).

די טעקסטן:

120) יום ו' כ"ג תשרי תא"ל הגדתי אני עדות בפני בי"ד של ג' וז"ל:

איך בין גוועזן ברוביאתנא בין איך בשבת אויז דער שול קומן איז היק' הר"ר ליב מדובראוונא מיט איין פריין גשטנדן האט וואש געשטוינט' האט הר"ר ליב צו מיר נשפראכן הערס צו רבי, דער טבש מטהלתי איז בעו"ה גוויש איועק האט ליב גשפרכין להפריך זאג מאר אונזער עלטסן וואש דוא פאר אונש האטט גזאגט.. האט דער פריק גשפראכן: קמן קטאריי איז עס און זיכר צו מארן. איך בין אליין גפארין מן האט איין יהודי נהרגת מן האט אים גפונדן אונטער איינן בויב... איין יהודי פון מאהילא"ו איז גפארן אין ספראווי"ס צו ר' ליזר לווילנא איז ער נהרגט גווארין דא ער חידר ביוילנא צו רוק איז גפארן.—

121) טוב הגיד כמר מאיר ב' יעקב לפני בי"ד... בזה"ל:

דער תליון ממאהילאוו איז צו מיר גקומן און' האט גשפראכן לפי תומו נאט געב דז דער רוצח זאל סיר אין דיא הנד קומן דער דען גוטי יודן האט גהרגט, דהיינו השמש. האב איך גשפראכן חי מאלשטו אוין, האט ער גשפראכן איך בין גוועזן אין איין קרעטשמה אצל יהודא איז דארט איינר גוועזן מיט נאך איינם. האט יענר מיר איין שאק מער גקויפט. און' האט צו מיר גשפראכן איך מערכט מיך איר ווער צו דיר אין דר הנד אריין קומן...

122) טוב העיד כמר אפרים בן מאיר כ"ץ הנ"ל וזיל בלשון רוסי"א: איין גוי האט מיר גזאגט לפי תומו שקאלניק שטא נאשקלנאם ושיוואל יוואיעזאלי יאסא יאק יאן קורי רעזוי איסטים נזאם שטא יאן קורי רעזוי. האב איך גשפראכן דער ווערט די דריטי קאס זיין ווערט דעם רוצח ארויסגעבן, האט ער משיב גוועזן: טאם באהטי פוויקי גם בארזה אומם עכ"ל.

120—122 — אין דף ל"ב, ע"ב.

רעדאקציע דאקומענטן זיינען געווען באהאנדלט געווארן אינעם ווכנוח צווישן ש. וויננאקן און א. הרכבי, אין דעם ארייננפיר.

XII. שו"ת „בית חדש"

ר' יואל סירקיש — איינגנלעך ר' יואל ב"ר שמואל סג"ל יפה: באקאנט אונטערן נאמען דער ב"ח (ראשי־תבות פון זיין שו"ת־ספר „בית-חדש"), געבוירן אין יאר שכ"א (1561) אין לובלין און געשטארבן אין יאר ת' (1640) אין קראקע. געווען רב אין פרוזשאני, לוקאוו, לובלין, לובאמל, מעזשיבאזש, בעלזא, שידלאוו, בריסק און קראקע. די עלטסטע דאטירטע תשובה שטאמט פון לובאמל פון יאר ש"ס (1600). די שאלות-ותשובות שע"א-שע"ד שטאמען פון דער צייט, ווען ער איז גע־ווען רב אין בעלזא; שע"ה-שע"ח שטאמען פון בריסק, און שפ"ם און ווייטער — פון קראקע. דער ערשטער באנד פון זיינע תשובות, באקאנט אונטערן נאמען „שו"ת ב"ח הישנות", איז דערשינען צום ערשטן מאל אין יאר תנ"ז (1797) אין פראנקפורט־מיין. דער צווייטער באנד — „שו"ת ב"ח החדשות" — אין קארעץ, אין יאר 1785. ביידע אנטהאלטן אסך היסטארישן מאטעריאל. א גרויסער טייל פון זיינע תשובות זיינען נאך געדרוקט אין תשובות גאונים בתראי. די ציטאטן, וואס ווערן דא געבראכט פון ביידע ספרים, שטאמען פון דער ערשטער אויסגאבע.

זע: ח. נ. דמביצר, דצ"וו, ב. [], דף 18 א"ח.

די טעקסטן:

123) ... איך בין גיקומין קמן שמאלניק האב דארטין גי־

אנדן לייט לערך שמנה מנינים. אונטר אין זיין גוועזן פיר אדר פינף בעלי בתים מקראקא... אח״כ אז איך בין חולה גוועזן האט מיך מיין שוואגר... גוואהרט אין זיינס חליות. נאך דעם איז איין יהודי גשטארבין האב מאן גיזאגט איינר פון קרקא איז גשטארבין אונ׳ דאש קהל האט משתדל גוועזן דז מן זאל געבן מקום קבורה מאן זאל ניט איין תפק פירן...

סוכות שפ״ס. שו״ת ב״ח הישנות, ס׳ נ״ו.

124) הציר הישיש יעקב בר׳ אשר:

איך בין באותו פעם אך צו סמאלנציק גוועזין האב איך גהוארט דאז איין יונגר מאן פון קראקא איז גשטארבן.

פינטשוב.

שו״ת ב״ח הישנות, ס׳ נ״ז

125) צור הובאה עדות וז״ל:

איך בין גוועזין צו סמאלנציק דווא מיכל קראקוור איז גשטארבין, איין יונגר מאן קיין בארט צומאל נהאט איין ווינציגל האט אים אויש גשפראצט, איז ווימער שפרענקליך גוועזין אויף דען שטערין איבר דער נאז, אונ׳ מיר האבן משתדל גוועזן איין בית הקברות. דער ערשט דער אויף דען קברות ליגט איז איין יונג גוועזין... אויך ליגן זוסט במה נפשות דארטין.

ה׳ כסליו שפ״ס בעיר ווילין.

שו״ת ב״ח הישנות, ס׳ נ״ו

126) מיר יו״א בעלי בתים זיין אים חיל גוועזין איז ארויס גישפרונגן איין יהודה בירכה ב״ה קדוש אהרן פסישין האט גדינט אויף ג׳ סוסים איז גשפרונגן צום חיל של פאפקיטר ב׳ וג׳ פעמים בסדר המלחמה... ע״כ תורף העדות שקצרתי מגוף הערות שהאריך בספור דברים דהעד הנ״ל בפני ב״ד דק״ק.

פלורייטב ביום ב׳ כ״ה כסליו שע״ר...א)

שו״ת ב״ח הישנות, ס׳ נ״ז,

א) זע אויבן, זט׳ 115—116.

127) במותב תלתא ב״ד כחדא הוינא ואתו לקדמנא האחים החבר שלמה וכמר אברהם בני כהו״ר דוד הכהן והעידו בת״ע בעונש אליר״ע וז״ל בל״א:

מיר האבין גיזעהן דען יהודי פון ק״ק בעלזא דער דא איז קומן מתעסק מחמת די עגונה מר׳ חינא בת יוסף הלוי מק״ק בעלזא דז איר מאן האט כופר גיוועזן אינ׳ האט גיהייסן מרדכי בר יעקב... דער יהודי האט מיט אונז דהדוית גרעט אונ׳ האט גיזאגט ווי ער האט גידינט אין דער רואטי ועלגיר מן השר פסאצקי השר של קאמניץ אונ׳ מן האט איין קול אויף גבראכט ווי ער האט איין סוס גשטאלין האט מן אין גיהנגן...

יום ב׳ כ״ח אייר שפ״ד. פה לעמבערג.

128) ניסן בר׳ יוסף הלוי... העיד בפנינו בזה״ל שהוא בכמו ה׳ שנים או שבה שנים בין איך גיוועזן אין דער איקריינא אונ׳ בין קומן צו קאפיל בק״ק חוא׳ פטאוא דא האב ער מיך גפרעגט וואש מיטער היא, דא האב איך אים גיזאגט, איך בין חוקר ודורש נאך דעם משומד דער האט גהאט מיין שוועסטר דא האט ער גישפראכין או ער איז נויא לנג גיהאנגין גיווארדן...

ושוב העיד לפנינו בזה״ל: בחש״מא) של סוכות ש״עב) דא איז גיקומין צו אונז איין גאסט שמו ליזר מלובמלא און האט זיך אן גרינקט בייא אונז מש... דא האט דער ליזר גישפראכין מארדוש דער היבאמס וון פון לארמר איך האב מיט אים גיגעשין אונ׳ גיטרונקין אין דר בויאדא ווא מן אש ברענט... דר נאך בין קו־מין קפן מעזריטש דא האט מן מיר גיזאגט... דיין חבר... דער האט בופר גיוועזין. דער נאך בין איך ווידר קען מעזריטש קומין מיט גוואנט צו פארין האט מן מיר גיזאגט: מיר האבן אונזרין ליבן סאג דער הארט אן דעם משומד, מן האט אים גיהאנגן.

היום יום א׳ טז חשון שע״ב בק׳ בעלזא.

א) בחולו של מועד; ב) סנה עברה.

129) ואתא לקדמנא... אברהם בר׳ יוסף הלוי אחי של העגונה והעיד... וז״ל:

איך האב דען משומד גיזוכט. האב איך גיזוכט צו קארץ האט מן מיר גזאגט ער וועד צו קארטשין, האב אין גזוכט דארטן איז ער ניט דא גיוועזן האט מן מיר גיזאגט ער וועד צו פידילקאוי... ער האט גיהייטן מארדוש איצונדרט הייסט ער אלכסנדר... האט מיר כמר חיים פון פידילקאוי גיווערט איך זאל ניט צו אים גין דען ער דריט און שפריכט ווא איך איין ביודער אין דער ווייש חיל איך אים הרגין דען ויא האבן מיך צו דער שמד גבראכט...

יום ה׳ י״ח כסליו, שצ״ב לפ״ק פה ק״ק לארמר.

פון 126 ביז 129 — אין שו״ת ב״ח הישנות, ס׳ ע

130) אתא... אברהם בר׳ שלמה והעיד... אין דער שרפה ירעסלב דא האב איך גזעהן את כמר דוד בן הי״רר שלמה חתן ר׳ מרדכי צורף דא האב איך צו אים גרעט מיר האבן צייט צו לויפן דא איז ער גלאפן פויר אונ׳ איך נאך. או מיר זענין קומן אן וואלבארסקיש הויז דא האב איך מיר נישיידין פון אים... דאש פייער איז גוועזין אויף אלי זייטן איך האב גויא קיין יהודי מין גזעהן...

אפרו״חג סוכות שפ״ז.

131) איך בין גוועזין צו ירעסלב כמעט איין גנצה שבוע אחר השריפה אזו האב איך גהוארט רידן און מקונן זיין של השריפה אזוי זיין פיל לייט גשטנדן און האבן מספר גוועזן אין דען לשון זה בעז״ה ווייא ויינן דא אוועק קומן איין פאר יונגי לייט אז די רייזן האבן דא נצנס. ליב ציפרש אונ׳ דוד טעמוש... ליב אין

נאך ניט פר הנדן אונ׳ דוד ליגט פר ברענטער הייס. האב איך גפרעגט היא קאן מן הייסן דז עס דוד איז. האט וויין חענטשינר אורר איין שורלבר משיב גוועזין אייא ער איז יוא דן ער איז גילאסן ארפוט פון דען הויז א)...

א) אין דער תשובה הערט דער ווץ אונטערגעשטרכענע אנדערש: „ואחר לסבור על מי שהשיב ואמר אייא ער איז יוא ער, דען ער איז גלאסן הראב פון דעם הויז".

132) כהר״א משה הנ״ל, ז״ל בל״א:

דען גוף דען מיר גיזייזין האט אז עש זאלט דוד סטמוש מלבוב זיין דא האב איך דען גזעהן ליגן אין פריס ווא דער עולם פלעגט צו נעך אין דען געסיל...

די תשובה איז פון אסרו-חג סוכות שס״ו.

פון 130 ביז 132 — אין שו״ת ב״ח הישנות, ס׳ ע״ב.

133) העיד כמר וואלף בר שמעון מק״ק פישכיס ממדינת שוואבן שאבי... מת.. בעד״ח כסליו שצ״ד אונ׳ ווייש אונ׳ גהוארט פון זיין פאטר דאז ער האט איין ברודר בקק הרובשוב...

134) העיד כמר ישראל בר אפרים מק״ק הענא: מיר איז ירוע או איש אחד האט גהייסן משה זינגר איז נפטר גווארין צו דרמשטאט.

135) שוב העיד כמר וואלף הנ״ל דז ער זיין טאג ניט ווייש דז ער האט מין פעטערין גיהט פון פאטיר הלבין אז ר׳ הירש הנ״ל אונ׳ איינר האט גהייסן משה זינגר און האט גוואנט ביי ווירמש.

136) שוב העיד הר״ר שמעון בן מהר״ר אלעזר מספרשא... דז איך ווייש איצק פישך האט ג׳ בנים גיהט א׳ שמו שמעון והשני ר׳ הירש והיה נושא אשה ממדינת פולין והשלישי משה זינגר.

ק״ק ווינא. יום ה׳ ך״א אלול שצ״ז לפ״ק.

פון 133 ביז 136 – אין שו״ת ב״ח הישנות, סימן ע״ו.

137) ואתא... כמר יושיע בר יעקב והעיד על אחיו יודא בר יעקב ז״ל וז״ל: איצט איין יאר בין איך גוועזן אין דער וואליכייא מיט משה פלאצקר אוקסן צו קויפן אזו האב איך דר קענט איין יודן פון הייסן בורק דען איך אין ט״ו שנים ניט גזעהן אזו האב איך אין גפרעגט אויף מיין ברודר יודא הנ״ל אוב ער אים קענט... דא האט ער מיר גיענטפרט... דיין ברודר איז גוועזט אויס קויפן... ער איז צו ווייסן בורק גיזעזן אונ׳ איז אויש גיפארן אויש צו פרעגן וואו פולנישה שרים שביים זיין אונ׳ איין ישמעאל איז מיט אים גפארן שבוים צו קויפן אונ׳ זיין געלט גיליגט אויף יודיש תאגן הנ״ל... אזו האבן קדרים דעם יודא נאך גיאגט אונ׳ האבן אין גיהרגט...

היום יום ג׳ י״ב אב, שנ״ג.

שו״ת ב״ח הישנות, ס׳ ע״ז.

138) העיד שלמה בר׳ יעקב דאקסרש... וז״ל:

איך קען דען העתיק פון שטר שותפות וואש מיר האבן גימאכט צו ק״ק בענדין... וואש דא ליגט פאר ענק האט מן האט גיפונדן בייא דען קדוש דער איז גיפונגן גיווארין סמוך לכפר קליין אויש... שוב העיד ... אז דרויף איז נחתמת ציר״ל בת ר׳ נתנאל וואש דאש בי״ד פון פפליץ האט אהער גשיקט עם ההעתק הנ״ל, האב איך דען בריב בקומן אין לפנור מיט מיין בריב וואש מיין ווייב האט מיר גשריבן... שוב העיד.. דז כמר שמעון האט צו מיר גירעט אויף דען וועג דו מיר זיינן גיפארין אין לעגר דוא האטס גוויש ניט דיין ווייב איין מאל צייכן גילאזן אז איך דערוואר׳טין אז זי זאל קענן אויף מיר פרעגין ווען געלנר ווערן קומן אויש דעם לעגר...

ביום א׳ ר״ח אייר ס״ו לטב״י שצ״ג, פה קק״ק.

שו״ת ב״ח הישנות. סימן פ״א

139) יוסף בר שמואל... העיד בלשון רוסיא והעתקנוהו בל״א: מיר זיינן גיוועזן אין דער וואלאכייא איך און חיים חתן של כמר יצחק בר שלמה מקראסני צו סטעפ־נאוויץ אין איינר הערבויינ בשעה דא די מהומה איז גיוועזין מיט פיהל. דא האבן מיר זיך גפרכט און זיין גפארן צו דעם הספדר אין ויין פאלק מיט וואליכן אונ׳ פאלקין איז ער גישטנדן אויף דעם פעלד איין חצ־פרסה פון בוטשין...

הוגבה... היום יום א׳ כ״ו טבת שס״ה לפ״ק, פה ק״ק מזיבוז.

שו״ת ב״ח הישנות, ס׳ פ״ב.

140) איך בין גיפארן פון יס מיט סחורה שימן יודי יריד לובלין שע״ו. אזו האט זיך גשיקט דז איין גוי איז גנגין בייא מיינר חענן סחורה האב איך אין גיפרעגט פון וואנין ער איז, האט ער גיזאגט ער ווער אויש דיא לעמבריג. האב איך אין גיפרעגט פון וואנן ער קומט האט ער גוזאגט ער קאם פון אנדרנאפיל... דער־נאך האט ער גיזאגט ל״ת מן האט אין ניט גיפרעגט דרום נימץ דז שני יהודים... זיינן בידה גישטארבן צו אנדרנאפיל אם אויר און נאך סימנים גיזאגט... ער איז גנגן אין שווארצן זושפאן איין קליין זילברנה גאמלה האט ער אן גיהאט זוסט סימנים דז ער איז דור מפאטליטש...

היום יום ב׳ ך׳ אדר שני ב״ק לבוב נאין יאר שע״ו).

שו״ת ב״ח הישנות, ס׳ צ״ד.

141) איך האב גהאנט בבי׳ אביה דא האב איך כמה פעמים פיל פריצות גזעהן. אחת, בחור אחד היה מטפח ומרקד בבית החרף וראיתי אז אותו בחור האט האשה גהאלזט אונ׳ גקושט. אך איז דער בחור עטלך מאל גיקומן בייא נאכט אונ׳ האט צלילות גטריבן... עוד העיד דז זיא מיט דער מוטר כמה פעמים זיין גאנגין לביתו של

הארגל סביר וצוקר מאכר אוני זיין אנהיים גיקומן שיכורים ממשתה היין אוני דיא אשה האט משבח גיהעזן גוים הנ"ל וויא זי אין מתנות נעבן... אך האט זיך די יודנה גיזאגט זיא איז מיט דער מוסר אוני מיט פלוגי בגנין צו איינר מכשפה איר וואש צו טאן אבר ח"ו דש זעלביג האב איך ניט גיוואלט מאן גאך מיט גין עכ"ל...

אין יאר שצ"ט.

שו"ת ב"ח הישנות, ס׳ צ"ט.

142) ודל הצואה בסופו: שוב אמר איך בין איין בכור לאבי ולאמי און האב לעת עתה נישט מין קינדר צלו בתי הבתולה שפרינצא שתי׳ דא זאג איכש דרום דז מעז זאל ווייסין דז מיין קינד שטיש במקומי.

אין יאר שפ"ט

שו"ת ב"ח הישנות. ס׳ ק׳.

143) הציר יודא במהור"ר ישראל מעיר גרידינג סמוך לססנאב:

איך האב גוואנט אונטר סטנאב צו ק"ק גרידניג האב איך איין בעלבל גיהט האב איך גטושט איין וועק פארן פון גריטיג לאקריינ"א הינטר דעם נעפר איז גיוועזין לעת הזאת איין גרושה מלהפה דארטן זענין פיל יהודים נהרג גיווארין. דא אייבר בין איך בורלות גיווארן האב סוזין פון דאיטן אוועק פארין... כאחר דז איך אין מיינם לגד ניט ארינן טאר, דא פאר איך אין בריסקר לגד אוני הי'אגנר דא האט מן מיר איין ריטטר גיגעבן וועלכי לייט די דא זענן נהרג גיווארן איז דרויף גיחתמית גיוועזין חזן ושמש דק"ק פריסן... איז ת׳ פרסאות מק"ק לוציק...

144) שוב העיר... ביום הנ"ל דז זייר חזן ושמש האבן פר אים גיזאגט דאז דער אברהם הנ"ל איז גישטארבן רען ויא זענין ביי אים גיוועזן סמוך למיתתו דא האט זי דער אברהם גיבעטן דאז זי זאלין אין דעם ריסטר איין שרייבן כפי דבריו...

יום ב׳, י׳ שבט, שצ"א לפ"ק. פה ק"ק ווילנא א).

143 און 144 — אין שו"ת ב"ח הישנות, ס׳ ק"ה.

א) ריזעלביקע נביאות־עדות וועלן אויך גבראכט אין די „שו"ת הגאונים בתראי", טורקא, תקכ"ד, סימן ב"ו, און דארטן איז דער אויס־לייג פונדערש, למשל: אנשטאט גזאגט — גוונט, סטנאב — סטאנב, גיהט — גיתאט, גרידניג — גרידינג; גיוועזין — גיוועזן, דארטן — דארטין, גיווארן — גיווארין, מוזין — מוזן; מיינם — מיינים; איין שרייבן — שרייבין אע"ה.

145) הציר צבי ברי עזריה מק"ק לבוב:

עס ווערט ווערן שבועות שצ"ב ב׳ שנים אז איך בין גיוועזן אין אבוס דיא מלחמה מיט קאזאקין בייא ק׳ פריסלאוו הינטר דעם נעפר האב איך גיפונדן פיל יהודים ואחד היה שמו אברהם האב גיפראגט פון וואנין בישטו והשיב איך בין מק"ק הראדנא... ער איז גיזעצן

איין רתה מאן און איין דארער מאן האב איך מיט זעלב ווהיכגי גימכט צו קויפן אין דעם אבוס א ניין הא אברוורנעבן חמשים זהובים און איין עגלה וסוס דא זעם ע גיפארין נאך יין שרף מיט אנדרי יהודים אזו ינזן זי א״ע בעו"ת נהרג גיווארן. האבן מיר יהודים איינאצבוס גירונגין ל׳ קאזקין אוני זיא לאזין הילין אין אבו א גיין און האבין זיא קובר גיוועזן...

ע"ש"ב אייר שצ"ב לפ"ק.

שו"ת ב"ח הישנות ס׳ ק"ה.

איך דיזעלביקע נביאות־עדות ווערט געבראכט אין די „שו"ת הגאונים בתראי", סימן כ"ו, און אויך אין איר ווערן טעקסט ענדערונגען אינעם אויסלייג: אנשטאט גיוועזן — גיוועזין, האב גיפראגט — האב איך גיפרעגט, גיווארין — גיווארן אע"ה.

146) ביום ג׳ בין איך אויף דעם מרק גישטאנדן דא איז איין גויה קומן אוני האט גזאגט איך בין מיט דעם יהודי גנגן צו דיא ווייסל ער האט גיהאט ב׳ ברויט דא האט ער דיא ברויט דיא גוים געבן אוני האט זיך אויף גיזעצט אויף דעם שליטן אוני האט דאש פערד גיטריבן אוני דער גוי איז נאך גאנגן אוני האט פון דעם ברויט גיפרעסין... דא איז ער איין רונטר גפלן אוני וואל איין שעה האט זיך דאש וואשיר גימאכט איבר אים אז איין ראר און גיבלפוזלט.

147) איין גויה איז קומן צו מיר אין הויז אוני האט גיזעגט עס סוס מיר זיר באנג... דז דער שלמה ר׳ זעלמאנש ברודר איז געבטן דער טרינקן גיוואהן איך העט גערין נעביך גירעטונט נאר האב מיר נישט גיהאט דיא הנט האב איך ניט וועלן געבן דען האב מיך גיפרכט ער וועט מיך מיט אריין שלעפן. די גוים האבן אים ניט גיהאלפן. דא איז איין גלת אויך דער צו קומין האט די פויערן גישלאגין וואריום העלפט עמש ניט דעם יהודי נעביך.

146 און 147 — אין שו"ת ב"ח הישנות, סימן ש"צ.

148) ... די מארקטענר זענין תינטון נבלבן דא האט זיא דער שונא איבר פאלין דא האבין זיך די מארקטענער וועלען וערין איז ליבליב דער שאטין גיווארין... אוני האט פיל מכין בייא זיך גיהאט, עס איז שוין ב׳ שנים דאש איך נהערט האב פון דיא מרקטענער יהודים זיינה חברים.

יום ב׳ כ"ג ניסן שצ"ח.

שו"ת ב"ח החדשות. סימן נ"ט.

149) כתב לאצקא א) בר יצחק:

אהובי איך בין מודיע למעכ"ת דאש די אשה בת ר׳ נח חתנך דיא האט גנומין את כמר צבי בר"י איז בעו"ה נהרג גווארין והיינו איך בין דער בייא גיוועזין אז מען אים דן גיוועזין און איז נהרג גיווארין...

א) ס׳איז ניטא קיין ידיעה דער טעקסט פון בריוו איז אליין 10 איבערזעצונג.

150) העיד בגלאל בפני בי״ד:

איך האב גיליאנט דעם בריב וואש לאצקא האט גיטריבן צו מיינס שוועד ז״ל.. איך בין מודיע אייך אז יהודים האבין מיר גיזאגט דאש אייער איניקליש מאן צבי בר יצחק איז גיוויש נהרג. און איך קאן לאצקיש כתב און חתימה תאול דען איך האב אים גילערנט שרייבן...

151) העיד צבי ב״ר יצחק הש״ץ מסינאוועקי: עס איז מיר ידוע דאז באותו הפעם דאש מען כמר צבי האט זאלין דן זיין האט ער גרעט איך בעט שרייבט צו מיין חייב לקיק האלאוואסטין אין דייטין דאז ער אום קומט... אונ׳ האט ער גיזאגט וויא ער איז טולדיג צו האלאווטשין איין גוי ליטים שקלים... ובו ביום האט מען אים גיקעפט פר מיין אויגן אונ איז נקבר גיווארין י׳ סבת בשדה לבן.

שו״ת ב״ח החדשות, ס׳ ס.

152) איך בין גיוועזין צו דאהילנאווא דא איז גיוועזין אומלויף פון פלאטצק דא איז גיקימן דער גלח פון מאליצק זעלב ד׳ריט איין פאליק הער צו דעם גלח ער איז אויך איין פאליק... דיא גוים האבין אים שמועות גיפרעגט דא האט ער אין גיענטפירט... כן האט די כומרים דען קאפ אפ גישלאגין נקט טוט אויף דען איין ליגין דער האט איין סיין איין וויס לייב אויף זיך גיהאט און אוף איין הותי באז ער האט הבואל גיהייסין דער דא איז עלצטיר צו פלאצק איביר די יודין גיוועזין, אונ׳ דער אנדיר האט איין שווארצין באיד גיהאט און דען דריטין האט ער אויך גיקענט אבער איך האב זיין נאמין פאר געסין...

כ״ג תמוז, שכ״ג, במתא דווילנא

שו״ת ב״ח החדשות, ס׳ ע״ה.

XIII. שו״ת „פני־יהושע״

ר׳ יהושע ב״ר יוסף, דער מחבר פון „מגיני־שלמה״ און פון די שו״ת „פני־יהושע״, איז געבוירן אין ווילנע און געווען רב אין טיקטין, גראדנע, פשעמישל און לעמבערג, אויך ראש־ישיבה אין קראקע (פון שצ״ט אן — 1639) און איז דארטן געשטארבן אין ת״ח (1648). זיינע תשובות געהערן צו דער ערשטער העלפט פון 17טן י״ה. דער ערשטער באנד פון זיינע תשובות „פני־יהושע״ איז דערשינען אין אמסטערדאם תע״ה (1715) און דער צווייטער באנד איז געלעגן העכער צוויי הונדערט יאר אין כתב־יד און דערשינען ערשט אין יאר 1860 אין לעמבערג.

די טעקסטן זיינען גענומען פון דער ערשטער אויסגאבע:

זע: ח. נ. דמביצר, „כלילת־יופי״, ב. 2, און ש. באבער, „אנשי־שם״, סימן קצ״ח.

153) במכתב תלתא... ואתא לקדמנא כמר יעקב ב״ר בנימין תאלף והעיד... וז״ל בלשון אשכנז:

איך בין אוף דען מארק גישטאנדין איז גישטאנדין איין יהודי בן ה״ר מתתיה רופא מיט איינר גויה הייבט דער יהודי צו מיר אן הערשטו וויאס די גויה זאגט איך פר שטייא זיא נישט וואהל. אזו הייבט די גויה אן גיט צנק קיין קראקויר יהודי אב היכס דער יהודי הג״ל אן איך וויים גישט, זאגט די גויה עס איז איין קראקויר יהודי ביי מיר דורך גריכין אין האט גיר זאגט ער דייטיש איר אין זעגר גוועזין אצל הפריץ זאליסקי אין האט איר דר ציילט וויא עס דער פריץ הצט אום איין כח גיטאן איך קאן ניט גידענקין אויב זי האט גיזאגט מן האט אים גישבוטין אודער הטס וועלין שמייסין. אז דער יהודי איז אוועק גירישין דער נאך איז איין גריץ זעקץ קומין צו רייטין צו איר און דער הרבריק אין איז אויך אוועק גרומין. דער נאך זענין גיקומין סויערין צו מיר אין הבין גיזאגט זיא האבין אייך האנזעב גיהאט זיא האבין איין יהודי אין האלד ביגראבען... עוד העיד וויא דיא גויה האט גיזאגט חיא דער יהודי האט גיהאט איין לאזהראטי פאן אין איין לינ הצמד. אך האבן איר דיא פויערין גיזאגט חיא ער איז זצהר אן קאפא גיוואנד גייועזין אין איין האנד איז איהם אפ גיהאקט גיוועזין.

154) שוב העיד כמר משה בר יצחק... וז״ל בל״א:

איך האב גיזעהין דען יהודי הנ״ל דא ער איז פון הינין גירוסין האט ער אן גיאט איין פאלינדישי אבלאסטאוי גורטי אין איין ווייסן קאסילייש אויף.

155) שוב העיד כמר שלום ב״ר נחום פאיצטלעס... וז״ל בל״א:

איך בין גישטאנדין אצל ההאג זענין גישטאנדין עטליכי יהודים כמר יעקילי הייט וכמר יוסף חתן ליב יאנטלים אונד וונשט אנדרי לייט מיט איין גויה אויז גרוס סולין אזו האט די גויה גיזאגט וויא איין יהודי ווער בייא איר גיוועזין האט גיפרעגט נאך איין פריץ זאלבסקי... האט ער זיך זייער ויקרינט עם הפריץ מחמת מסכנות ער האט גיזאגט ווערסטו מיך ניט רעכט אב ריכטין וועל איך דיך אזו באלד ביקלאגין צו פעטרקאבט הובט דער פריץ אן צו אים דיא שאלבירשט. האטט מיר דיא העלפט פר שאלבירט תילסטו מיך נאך פר קלאגין אזו איז דער יהודי אוועק גוריטין... אך האט ניא גיזאגט וויא דער יהודי הט איין לאזור״ר יופין אן גיהאט אין איין הימד מיט קרייזלין אויז גינייט אין איין ווייסי אמינטשי אן.

156) שוב העיד כמר יודעל בר דוד שלומס.. וז״ל בליא:

איך בין גישטאנדין אצל היזאג איז א פריצה גיר שטאנדן מ״ס כמה יהודים האט גיזאגט חיא איין יהודי ווער בייא מיר גיוועזין האט זי אין גיפרעגט כון וואגין ער איז האט ער משיב גיוועזין פון קראקא... איז ויא דר נאך נגאנגין אין וואלד הט זיא גיזעהין

אײן הורג ליגין מיט חרוסט צו גדעקט אין אײן האנד איז אפ גיהאקט... ער האט אן גיהאט אין ווייסי יאפאנ־טשיק אין אײן לאזור דאלימאן אין אײן ווײסין קאפריש.

157) שוב העיד כמר יוסף בכמהר״ר מתתיה׳... וז״ל בל״א:

איך האב גיהערט ווי אײן גויה איז בקומן אויף דען מרק צו יהודים אין האט גיפרעגט אוב עס נייט פנק קײן יהודי אב... האט די גויה גיזאגט ווייא איר סאס־סוכים האבין גיזאגט וויא ב׳ זענין איבר איהם גיזעצין אין האט זיך גיוועהרט קענין זייא אזוי האבין זייא איהם אײן האנד אב גיהאקט... אײך האט מיר דער כפרי גיזאגט וויא ער ליגט אין וואלט מיט חרוסט צו גידעקט אין האט אן גיהאט אין חײסין קאפליש אך לאזור דאלימאן אין ווייסי יאפונטשי.

158) שוב העיד כמר ישראל בן הר״ר מיכל גבאי.. וז״ל בל״א:

... איך בין אויף דען מרק גיזעצין איז אײן גויה גיקומין האט גיזאגט בזה הלשון פנקר אײן קראקויר יהודי האט מען גיהרגיט כר איז גידוטין אין אײן יאפונטשי אין לאזוראווי יופינן אין אײן שלפזיש העכד...

159) ... ואתא לקדמנא כמהר״ר מנחם מניס... והעיד... בל״א וז״ל:

כמר יאקב שניידר האט מיך גיפירט צו אײן גויה האט די גויה גישפראכין איך האב אצונדרט ניט דער חיל האט כמר יאקב גירעט ריכט פאר אב דיא יהודים איך העל דיר דער חיל דיינה ואכין ריכטין. האט דיא גויה גיזאגט עס איז בייא איר דורך גרוכין אײן יהודי מקראקא ער האט גיזאגט האט אײן ווייב צי קראקא אין האט גיהאט אײן שווארץ בערדייל... ער רייט צי אין פריץ דער הייסט זאלעסקי מהמת השכנות הלבן האט איהר שיפסטיר גישפראכין אך האט רייט שטוא הין טאמער וועט ער דיך דורט הרגנין. איז ער פרט גורייסין הין...

160) שוב העיד כמר מנוי קירזס בן כמר שמואל... וז״ל בל״א:

איך האב גופירט כמר קלמן פרעטוויס צו דער גויה האט זי כמר קלמן גיפרעגט אין וואס איז דער יהודי ביגאנגין האט זיא גיזאגט אין אײן ווײשין קונפליש אונד אין אײן טורקיאס אוי דאליכאן אין אײן ווייסי אפינטשי האט איר גיזאגטער... רייט צו דען פריץ זאליסקי סחמת דז ער האט אײן בלבול עבור לארע אחת...

161) שוב העיד כמר יהודה בר יצחק... וז״ל: אײן יונג איז גישטאנדן אין האט גיזאגט הער צו וויא דא אײן גויה כמסל״ת א) איז איז ער גנגן צו איר אין האט גיזאגט צו איר וואס זאנסטו האט זי משיב גיוועזין אײן יהודי האט בייא מייר איבר נעכטיגט... עס קאן קײן סוחר ניט זיין דען ער האט גיהאט אײן לנג העמד אײן אויז גינייטש...

א) מסיחה לפי תומה.

162) שוב העיד הנער כמר עזרא בכמר נחום בנצלעש... וז״ל: איך בין גיגאנגן אויז דער שטאט איז מיר ביגיגנט אײן גויה האט מיך גיפרעגט אײן יהודי איז קומין דער יהודי פון קראקא: דער דא איז גירוטין אין גרוש פולין האב איך גירעט ניין...

163) שוב העיד כמר שמריה בה״ר משה... איך בין גאנגן במקום קראקא עם יבקילי חיים צו דער גויה איז זיא ניט דער היים גיוועזין האב מיר גיהערט אז דיא גויה קומין איז האט מיר יעקילי גיזאגט וויא דוא גויה האט צו אים גיזאגט ער זאל איר ריכטן איר ואכין וויל זיא אים אויך דוא זאך ריכטין מיט דעם יהודי. דער נאך זענין מיר ביידי אין דבר סטיב צו דער גויה קומין...

164) ואתא לקדמנא כמר חיים ב״ר דוד והעיד... וז״ל: איך בין גיוועזין בק״ק אמ״ס קלין ווא העט מען מיר גיזאגט דיא יהודים ווערין אין כפר איך בין גאנגין צי זיא אין דען הויף דא איז גיוועזין כמר קאפלי מקראקא אין האט גיזאגט ווי כמר זעליג הי״ד מקראקא ווער דא סמוך לכפר נהרג גיווארדין ווילט ער בצרין לאזין אויף גראבין דער פריץ האט ניט גיוואלט האב איך אין גיבעטין או דער פריץ האט רשות גיגעבין אין אויף צו גראבין...

165) כמר יצחק ב״ר שמואל ז״ל שמש דגבאים יצ״ו העיד וז״ל בל״א:

אז דער רבי האט מיך גיהייסין גיין זאל זעהין ניך דעם סימן הנ״ל דא האב איך דין ארן אויף גיטאן אונד גיזעהין או ער אונטן אם כיס האט גיהאט אײן לנגין העמט קרום אויז און איז במקום ההעפט רויב גיוועזין. עכ״ל.

166) הר״ר אביהם בכהר״ר אהרן העיד.. איך האב גיזעהין אן כמר אייזק הנ״ל האט גיפונפונט דען ארון של הנהרג זעליג הי״ד דא האט ער אונטן אן כיס אײן לנגין העפט גיהאט בשטע. כן העידו העדים לפנינו היום יום ה׳ ג׳ סיון ת׳ לפ״ק. כתבנו וחתמנו... פה ק״ק קאליש.

167) במותב תלתא... ואתא לקדמנא כמר יעקב ב״ר אלכסנדר והעיד... וז״ל בל״א:

איך האב דען הורג אוף גיגראבן אזו האב איך גיזעהין וויא ער האט גיהאט אײן העמט מתחת הכיס באלכסין אין דער בייא אײן רויט פלעקיל... נאום החותם יום ה׳ י׳ סיון ת׳ לפ״ק...

168) במותב תלתא... ושאלו את מרת דבורה בת חיים אשת הנהרג כמר זעליג כ"ר אליקום אם ידעה מהסימנים שהיו בגופה של בעלה הנ"ל ותאמר עם חרב בי"ד ואמרה בעונש הנ"ל בוה"ל ער האט גאנצין לייב קיין סימן מער גוהאט עס זייא דען אן פינגר אין העמט אין אאנטן אונטר דיא ביצים איין העמט אין כיס אין איז קרום גיוועדין אינד איין רויט פלעקיל איין שילוגר גרויס...

נעשה ה' נשא ת' ת"ק.

אלע פון 153 ביז 168 — אין סימן נ"ג.

169) [דער אָנטייל פון דער גבית־עדות פעלט אין די שאלה הירבס זיך אן מיטן לעצטן זאץ פון דער גבית־עדות]:

דעם יהודי מקראקא הורג גיוועזין אין דער גזלן איז גיוועזין קורדיק.

170) במותב תלתא... ואתא לקדמנא כמר אייזיק בר יונא מנעמלאויק והעיד... וז"ל בל"א: דא איך בין גריטין עם בני לכפר גרוסקי... דא זענין מיר גיקומין אין דער קרעצמי דא האט דער קרעצמער גיזאגט ווארום שוואגט איהר מחמת דען יהודי מקראקא דאז נהרג איז גיווארדען אין דער רוצח קורדיק האטש גיטאן אין נאך איין חבר משטיניק... גייא צום לעשני ווערט דיר דען כורש וויסין צו זאגין וואו ער איז גיהרגט גיווארדין...

יום ג' דחוה"מ סוכות ת"א לפק.

171) במותב תלתא... ואתא לקדמנא כמר נתן בר אליעזר ואמר... וז"ל בל"א:

דאס קול איז קומן דז מן האט הורג גיוועזין את הר"ר מאיר הי"ד... אונד האב די קליידר העד גיבראכט דא האט הגאון מ' יואל ז"ל גירעט וועד וויין די סימנים וואש גיוועזין איז אן דיא קליידר דא לאז זאגין סמנים דערנאך וועלין מיר זעהין...

יום ב' ח"י למנחם ת' לפק.

172) עוד העידה אשת ההורג הנ"ל וז"ל בל"א: אז איך האב אלי קליידער דער קענט אז זיא זענין זיין גיוועזין גם אין היט וואס ער האט אנטליגין פון מיין שוואגיר האב איך אויך דער קאנט אז דאס איז דער היט גיוועזין.

169 ביז 172 — אין ס' נ"ד.

173) במותב תלתא... ואתא לקדמנא היקרים... והעידו... וכדברים האלה אמר כהר"ר משה הנ"ל אים גיפערד:

פר חי' אודער ס' שבועות איז ר' אברהם בהר"ר מתתי' מק"ק שנייטיך היא צו ק' נ"ש א) צוריק ווידער דורך גירייזט ונתארח אצל אבי... אין איבר שבת פה גיבליבין נאך דעם איז ער פון הינין וונדר שליח אוועק גיצויגין אונר ווי ער זונדר שלית אליינט איז ער גיקומין אזו האבין מיר כל הקהל נים אנדרשט פר מיינט ער זייא נאך ק"ק טבא גנגין אונר וועלט זיין וועג ווידר אויף פראג צו ציהן. אום גיפערס י"ד ימים העד נאך איז איין צעקה העד גיקומין פון עטליכי כפריים... דש איין בר ישראל דווישין אין איהרע דער־פער הערום גיגג אלס איין משוגע...

א) נ"ש — ניקאלסבורג.

174) עוד הגיד כהר"ר משה הנ"ל דאס בין כך ובין כך איז איין בעל הבית ממדינות פיהם צו מיר גקומין נק' פישל בלאך... דער זעלביג האט גיזאגט דאס אין זיין העד ציהן איז איין גויה צו איהם גיקומין אין האט גיזאגט עס גייט פון עטליכי טאג איין יהודי דווישן אין פעלד הרום אלס איין משוגע...

175) I. עוד העיד כהר"ר מנחם מנדיל... וז"ל: יום א' אדר ב' ימים לאחר אז פישל בלאך הנ"ל איז בק"ק נ"ש גיוועזין בין איך גאנגין אויף איין דארף קען ווילטוס... האט איין כפרי אויף מיר גישריאן והגיד לי בזה"ל מיין וואש איז דאס פר איין יהודי דער היא איז אין גייט ארום כבית לבית און פרעגט אויף פלון אונד קומן פלון צו איך האב אין איינמאהל אויף הלבן וועג קיין נ"ש גיפירט איז ער ווידער פון מיר גילאפין ער וועלט אוף פלון און נים קאן נ"ש...

II. עוד העיד כהר"ר מנחם הנ"ל וז"ל: ביום ג' כ"ה תשרי שצ"ח לפ"ק בין איך גנגין אין איין דארף שלאטיין איז איין תחום שבת מכפר ווילטווא הנ"ל ובתוך הדרך צווישן שלאטיין און ווילטווא האט הכפרי הנ"ל ווידר אויף מיר גישריאן אויף דען פעלד אין האט צו מיר גיזאגט ווייסטו וואל דער יהודי איז הין גקומן דז דוא האסט יצנש מאהל לאזן זוכין... ביום שבת שעבר האט דאס פקיד זיין שרייבר דיא עצמות גיפינן אין איז ניקש מערש דא אלס גריסא אין דאס איבריג האבען די כלבים אודר חיות רעות פר טראגין...

176) ביום ד' כ"ו תשרי שצח"ל בין איך וחבירי כהר"ר משה הנ"ל... גנגין צו זוכין די עצמות...

177) גם הגיד הר"ר משה בזה"ל:

איך האב איין לנגי וויל קיין בן אדם בחייו אזו ערנשטליך אינש פנים גיזעהין אז דען ר' אברהם בן ר' מתתיה' משנייטך דז איך אין באות ובמופת גנץ וואול קען דז דאש זיין בארט איז אין דרויף גיזאגט בת ישראל אשתו מיז איין גרושין זכות האבין...

פון 173 ביז 177 — אין ס' נ"ח.

178) במותב תלתא ב"ד כחדא הוינא ואתא לקדמנא כמ' יצחק בר יהושע ז"ל מקרוספקא והגיד בת"ע באלירש וז"ל: דא איך האב גזלנים גיפאנגין דיא דא האבין כמ' שמואל בר צבי הי"ד הורג גיוועזין דהיינו איין גזלן האט גיהייסין ליוואנש און דר אנדרר האט גיהייסין אנדריעך און דר דריטר האט גיהייסין איוויץ

כבן האב איך זיא גיהרצגס וויא האס עסך גיהרגיט מיין ברודער האב עסך איהם גיקענט דערפער אזו האט מיר מסיב גיוועזין דער פויער ליוואנסך מיר אללע האלסען אללע וואול גיקענט ער האט איין זוא איין תתיסת זקן גיהאט אז דיא אזו אין געלין בארט נאר ער איז וואס גרעשיר גיוועזין אז דיא. ער האט פלעגין צו נאציוועזן ביא אינש אין כסר ער האט אופט פלעגין צו פארין קיין רעמשיך ער האט גיהייסן שמואל מאטניק מיר האבן איהם פעם א׳ ביכ זעלין הרגנן אזוי איך נאך ניכטרעכט מיט חברותה בישטעלט גיהאט אזו האבן מיר איהם לצ״ע גיהרגיט אונ׳ אללע דיא זאכין האז מיר האבן ביא איהם גינומן דא נעמט אייך וויידר אונ׳ ניא האבן אלס ווידר געבין קליידר ושאר זאכין וואו וייא האבן ביא איהם גינומן. הוגבה כדת וכהלכת בפנינו ב״ד כתבנו וחתמנו היום יום א׳ כ״ח כסליו תב״ל פה עיר באבריסק: נאם יוסף בלא״א תחבר יעקב יעקל וצלה״ה ונאום ארי׳ ליב בן לא״א הר״ר ישעיה וצ״ל ונאום יהודא ליב בן כהר״ר יצחק שליטא. ח״ב. ס׳ כא.

179) שוב הגיד כבר אליעזר בר׳ יצחק משרת של כ״ם שמואל הי״ד. דא מיר האבין די גזלנים דא האט מיר גיזאגט דר גזלן אנדרעץ דער איז גיוועזין דעם שופט איידם סיהאוויניץ אונ האט גיזאגט דיין תצר האט דיא האשט פלעגין אין דארף צו נאצאכן מיט איהם דעם האבן מיר הורג גיוועזין..

... הוגבה כדת וכהלכה בפנינו ב״ד היום יום א׳ ר״ח כסליו תב״ל פה עיר באברייסיק (דיזעלביקע חתי־מות, וואס פריער).

180) במותב תלתא בי דינא.. ואתיה לקדמנא האשה מרת פערל בת מה״ר גרשון והעידה... וזה״ל בל״א:

דא איך האב מיין מאן ע״ה גיפונדן אינ׳ הראבי האב אים נון קובר גיוועזין אונ׳ בין אויש דעם שטיקל הארבי ארויס גיפארין דען איך האב בעו״ה ניט בי־חיסט ווען איך זאל אהן געמין בין ניט ווייט פון דעם שטעטיל גיוועזין דא האט מיר דער פקיד אויס דר זעלבין מקום נאך גישיקט אין האט מיך לאזין אום קערין. דא איך בין הין גיקומן דא הובט ער אן צו מיר די יודני וויש די רצחנים האט דיין מאן האבין אום גיבראכט... דא האשטו דיין מאנש קליידר אין קעסטליך אונ׳ האט מיר דיא גזלנים גיוויזן. דא האב איך אן גיהובן צו דיא גזלנים וויא האט קענן אזו זיין באן אז איין דיו מסית זיין אוו האבן דיא גזל־נים צו מיר גיזאגט, פרוי מיר האבין דיין מאן אום גיבראכט. עס איז נאך דר דריטר מיט גיוועזין דעם שופט זיין איידעם פון האוויניוויץ. בתוך כך איז דער שופט גיקומען האט ער אן גיהובען צו מיר וואס זאגסטו יהודים די רוצחים מיט איידין האבן דיין מאן ממית גיוועזין מיט מאכטיר האט זיא אויף גיגעבין דא האב

איך מיר נאך גישיקט דען דריטן גזלן אונ האב אין אויך ביקומען. נאום החותם יום ה׳ ד׳ אדר תב״ל. יושע: ונאום ברכיה ברוך בן מוהר״א יצחק אייזיק ז״ל שפירא: ונאום מרדכי בלא״א ה״ר פנחס זצ״ה.

אלע בריוו – 176 ביז 180 – אין ח״ב, ס׳ כא.

181) יום א׳ ח׳ סיון העיד כמר דוד אנולש מחמת הנאבד יונה בה״ר יצחק ז״ל איך האב העלפין ווכין אין גרא־בין צי האקינבורג ביום א׳ ג׳ סיון בין איך אראב גישטיגן אין האב העלפין אב תאשין דאס פנים איז ניט ניכר גיוועזין איז אלו פארשווארצט גיוועזין... גם האבין מיר גיזעהן די איידן אן די ביידע פיס מיט סימנים וויא אונש דער שמיד דערפיר געזאגט האט לפי תומו דהיינו דו הברזל של רגל שמאל האט אין כראך נאך דער לענג מבחוץ ונאך ימין איין בראך ושיבר באמצע... גם שמעתי מפי הקאסטנר דער קארנט תבעל מלחמה האט זיך בירימט מיר האבן דען יודין יונה איין טריט געבין אויף דז אין געזיכט אין דאס נייות האבן אונז גיהייסין זעהין נאך דען פנים.

182) העד השני כמ׳ ליבל בר דניאל העיד. איך האב אין העלפין ארויס סאן אינ גיזעהן כתחלה איז קיין צורה ניכר גיוועזין האבן מיר וואל אב גיוואשין האב איך גיפינדן דאס מקום פון דער ווארץ איז תיים גיוועזין אין הוך גיוועזין אויך דיא אייזן האב איך גיפינדן וויא דער שמיד האט גיזאגט איז אנדרשט אז אנדרי אייזען דען ווי מן דיא גזלנים גיתפסת האט זיינע חברים האט מן קיין איין מעהר גיהאט האט מן נעך איין סאר אייזען ביא מיר גימאכט זיין אין איין שטיק... איך האב גיזעהין דס ער איין צייכען האט גיהאט איבר דעם ראש אז ווען מן אים מיט דעם ריגל של אותו המבצר גישלאגען העט דען רוחב ההריץ איז אזוי ברייט גיוועזין או הבריח של שער המבצר...

183) כמר יעקב בר אליקום העיד. ביום ב׳ שאחר הפסח הצבר בין איך גיגנגין פון דערן האלץ אויף נייא זידל איז מיר ביגעגינט איין גוי מנייא וידל בהשכמה האט ער סיך אן גירעט וואו העד אח פריא ואמרתי לו מיר מוזין נאר ביא נאכט אודר פר טאג גיין עס איז גאר אים זיכער והשיב עס איז וואר עס איז ביא מיר גיוועזין דר קידגט אין דר אנדר די צו האקינ־בורק ויינן תפוס גיוועזין האבין אזיג גיבראכן אין דר יהודי האט אויך וועלין איס ברעכין איז ער אין זומפא הערין גיפאללען...

184) כהר״ר יקותיאל גיסו של יונה העיד דס ער אין וואל גיקענט האט אן די ווארץ אויך דיא מלבושים ווי ער אין דר תפיסה גיזעהן האט די זעלביגען מלבושים האט ער היודי דר נאך דר קעגט. גם מצאו אצלו תפילין והסידור קטן...

185) גם העיד כהר״ר שמעיה׳ ב״ר גרשון ז״ל. היום לערך ד׳ שבועות בין איך גיוועזין גנגין בין הכפרים איז איין

נוי קומען צו מיר אינ' צו מיר גיזאגט אויב איך נישט ווייס ווי עס דען יודין גיגנגין איז דר צו האקינבורג גימאנגען איז גיוועזין האב איך גיזאגט איך ווייס ניקס. האט דער נוי גיזאגט ווי דר בעל מלחמה דר קארנעט אין דער באדיר דיא מיט דען יודי זענין תפוס גיוועזין האב זיך אוים גיבראכין אוים דער תפיסה אין זענין בלילה דא גיבליבען אין שייפעל הויף... יום א' י' סיון ת"א ל'.

186) ביום הנ"ל בא כמר הירשל בר מרדכי בר' פרץ וז"ל: בין גיוועזין צו לאב האט מיך איין נוי גיפרעגט אויב איך נישט ווייס פון יודין דר תפוס איז גיוועזין צו האקינבורג... ווי ער גיהפרט האט פון דען בעל־מלחמה קארנעט אונ' פון באדר די זיין תפוס גיוועזין עם היודי רז זיא דען יודי העסן אים גיבראכנגט דהיי־נו האבן אום איין אייזן אין קאפ גישלאגען אונ' אין וואשיר גיווארפען אונ' אונטר גידרוקט ביז ער גי־בליבן איז.

187) העד האחרון כמ' צבי בן מוהר"ר מרדכי בוה"ל: איך האב המלבושים גיקענט די ער אן גיהאט האט מי מן אין גיפונין האט זענין המלבושים גיוועזין דיא ער אן גיהאט האט איבר אין דער תפיסה גיוועזין איז... אוך ווייס איך דז אין ג' שנים קיין יהודי איז תפוס בכאן גיוועזין... והתמנו היום יום ד' כ"א לחדש אייר תב"ל ל', פה נ"ש [ניקלשפורג].

188) העד בא באחרונה כמ' יורא בר' אברהם מנ"ש: בין גיזעסין פר מיין הארברג איז קומן איין בעל מלחמה האט מיר גרעשט אן גיזעהן... פרעגט ער מיך האבט איר דען יונה גיקענט אמרתי איזה יונה, השיב דער דיא יודין האט פר ראטין. אמרתי איז איין שיינר פייגעל גיוועזין האט אבר זיין טייל גיקריגט. השיב הקארניט ואמר לי דז זי האבן דר שלאגצן מיט איין איזנר שטאנגין אונ' האבן אין אינש וואשיר גיווארפין. דיא האבן גיזאגט זיא האבן אין דרום דר שלאגען דז ער אין זיא אן גיפיר'(ט) האט די גזילה צו טאן.

פון 181 ביז 188 — אין ת"ב, ס' ס"ב.

189) כמותב תלתא... ואתא לקדמנא איש א' ששמו מנחם בר שלמה מק"ק אוסטרא והעיד... וז"ל בל"א:

איך בין גיריטין בסליחות משלש ארצות עס איז נון בערך ארבעה שנים צו זוכין לייט דיא אויסן זיי פון אירי ווייבר וויא איך בריב האב ממנהיגי ג' ארצות דאס איך משולח ווארויף בין דא האט מיך בינעגינט אינטר דיא זימ"א אשכנז א' יהודי ממענץ איז גיפארין מיט בתולות ונשים איך האב אין ניט גיקענט ער האט גיזאגט ער הייסט משה ב"ר צדוק... האט ער גיזאגט ווייל דיא רייטש בעסקים אלו חיל איך דיר ג"כ וואס זאגען עס איז מיט אינש אין די תברותה גיוואנדרט פאלק א' ער הייסט ר' מרדכי

בהר"ר יצחק ער איז אבר גיהרגט גיווארין דהיינו סמוך לבינ"ג האבין מיר גישראפין על חיל של בנייר האט מן אונז כל אשר לנו אוועק גינומען זענין פיל פון אונז דר טרונקן גיווארדן זענן זעלב זעקכט איבר גי־בליבען האט מן דעם פאלק הנ"ל גישלאגין עד למיתה ער האט קאם קענן ריידען... האט ער גישפראכען איך האב קיין קונד איין ווייב האב איך איך בין בירב"ג ממצא"ב סמוך ללכומל"א מיין ווייב הייסט צירל בת ר' מאיר מתסאקי... האב איך גיהארט ביז דיא נשמה איז אים אויס גינגין דר נאך בין איך גילאפין לק"ק בינג האב אים לאזין פירין סוטיר הייט אין דר שטאט דא האט מן איהם בינראבין...

יום ה' ד' כסליו השצ"ם.

190) הגיר כמר מנחם הנ"ל וז"ל בל"א:

איך בין גיקומען אין לאנד פון פיהם בייא דער זיטא אין דער גרעניץ פון אשכנז איז האב איך בעגעגענט אין פעלד איין איש זקן דר האט גיפירט נשים ובתו־לות קיין פראג צו. האבן זייא מיר מספר גיוועזין דאס דער איש זקן האט גיטראפין אויף דעם לעגיר של באגיר זענין פיל פון זיא אום גיקומען האט ער מיך גיפרעגט וויא הין איך פאר וואס מיין טאן איז והשבתי דאס בין מתעסק משלש ארצות בעסק עגונות...

191) ושוב העיד היקר כמר יורא ליב ב"ר יושיע נפתלי מק"ק הירמז... וז"ל בל"א:

יום הכפורים אפתקד שנת ת"ו אל"ף לפ"ק בין איך גיוועזין צו עמרעה אין פרוזין לאנד מיט מיין בעל הבית פון פראנקפורט ושמו יעקב זיתילש אחיו של ליזר זיתלש מק"ק פראנקפורט. דר האט עוקר דירה גיוועזין אין פולין אריין אין איז ווידר אלליין ארויס גיצויגען האט ער צו מיר גירעט איך מיין איך וויל פר דיהנען מאה זהובים. אין פולען איז מיר פר הייסן גיווארדן מאה זהובים ווען איך וועל ברענגין איין עדות דס איין בעל הבית איז נהרג גיווארדן צווישן בינג און מענץ דר בעל הבית איז איין מלמד גיוועזין בבית זנוויל האז בק"ק פרנקפורט. צו פראנקפורט האט ער גיהאט איין ווייב גינומען דר איז גיפארן קיין בינג אין איז דארסין איין מלמד גיוועזין האט מן איהם גילאזט הוילען קיין מענץ אויף איין משפט פין וועגין נתינת הלבן חיא ער איז נאך בינג גיצוגען אונטר וועגין מיט איין שליח זיין בעלי מלחמות איבר זיא קומען אינ האבן דעם יודי הורג גיוועזין דורך איין שוס. דר נאך האט מן גיוואר וואהדען אז ער נאך איין ווייב האט אין פולין האט מן גירעט שם רשעים ירקב.

יום ב' י"ב תשרי תב"ל.

191-a) ... ואתא לקדמנא כמר יעקב ב"ר יצחק זיתל מק"ק פ"פ ... וז"ל:

איינר האט גיהייסען צו פ"פ ר' מרדכי ער איז

גיוועזין ממדינת פולין איז איין מלמד גיוועזין בביה כמר זנוויל האז כמו ששה שנים האט גיזאגט ער וועד איין אלמן בכן ער האט איין ווייב גינומען זנתיל האט איהם קנס גישלגין אין האט תתונה אייך גימאכט דער נאך האבין אים ק״ק בינג אויף גינומען פר איין רב איסור והיתר פסקין ביז דס זיא האבין זעלין איין רעכטין רב אויף נעמין איז גיוועזין בשעת רעש הירום של מלחמה בעת ההיא האבין ק״ק מענץ איין צאנק גיהאט אונטר אנגדר אזוי האבין זיא גישיקט נאך ר׳ מרדכי הנ״ל איז ער בייא זיא גיוועזין צו ריק ווענש האט ער זיך גידינקט גוי איין שליח אונטר וועגין זינען איבר ויא קומאן רוכבים האבין זיא בינזלת וויא דיא רוכבים זענין סין זיא אוועק גיריטין האט ער זיא גידרים האט גיזאגט ער וויל ויא גיפינדן דרום בכן האבן זיך ווידער אים גיקערט אין האבן דעם מרדכי הנ״ל דר שאסין... מיין פאטר ז״ל איז נהרג לאנג גיוואורדען בשעת הגירוש ניט וויט פון מיינם פאטער האט מן דעם מרדכי הנ״ל גיליינט.

יום ד׳ ז׳ אייר תב״ל פה ק״ק בריסק.

192) במותב תלתא... ואתא לקדמנא מרת רחל אלמנת כמר עובדי׳ כ״ץ ז״ל והגידה... וז״ל בל״א:

איך בין גיוועזין אין קרעטצום צווישן מציאב און צווישן לובומלא איבר שבת אין גישטאנדן האט מיך גיפרעגט איין בעה״ב אויס דר היבריג הנ״ל איז ניט בייא אייך צו בריסק איין אלמנה חיה האב איך גיענטפרט עש זאל קיין מער זיין איינה איז דא הייסט צירל בת מאיר איך האב אבר עפיס גיהערט דז וואס עדות גיפאליין איז אז זי זאל מותר ווערדין... און דער בעה״ב הנ״ל איז איין גוסר מאן מען קאן גירעכטין דער קענין איינם אויב ער גיט איז.

היום יום ב׳ זיך אלול השצ״ט ל׳.

193) במותב תלתא... ואתא לקדמנא הר״ר חיים בכה״ר דוד והגיד... וז״ל בל״א:

צו פראנקפורט האב איך מיך גיזעהיין מיט ר׳ וואלף מענצילש מפראג זוא האט ער מיר גיזאגט ער איז גיהעזין בק״ק לבוב איז פיזא אשת ר׳ פנחס אייך דארט גיוועזין האט זי מיך גיבעטין איך זאל חוקר ודורש זיין נאך איינם הייסט ר׳ מרדכי האט איין ווייב הייסט צירל דינט ביי מיר אוב איך זאלט קענין גיוואר ווערין פון אים אייניטפר גם אודר איין עדות זאל איך האבן פר מיין טרחה מאה זהובים...

194) שוב הוסיף הר״ר חיים... והעיד וז״ל:

אין האב אויך גיהערט צו פ״פ קול פשוט דז ר׳ מרדכי הנ״ל איז נהרג גיוואורן איך בין גנגין צום האב״ד מהר״ר שעפטיל סג״ל ער האט איין ב״ד גיהאט פון מענץ אין האט עש פר לארן דא האב איך איהם גיפרעגט וויא ער מיינט אויב די עגונה אשתו וואס איז צו פרנקפורט מותר ע״פ דין ב״ד הנ״ל והשיב לי מן האט גימרשט לצרין דרויז איז ניט גנץ קלאהר גיוועזין אבר איינער הייסט מהר״ר חיים סמיטש איז איין גרושער למדן דער האט גיזאגט דאס ב״ד איז גיט גיוועזין דא ווער יוא מותר גיוועזין נייארט דער רב רעט דרום אזוי פין עולם חענין זאל ניט איין תרעומות האבין אוף איהם דז ער האט דז ב״ד פר לארין.

195) ושוב העיד... וז״ל:

דז איך האב גיזעהין דיין ווייב צו פרנקפורט אין זיין קונד הייסט יצחק נאך זינם פאסר דז האב איך גיזעהן נאך דעם פי״ד של הריגה וגם ספרה לי אשתו חיא קודם דז האט זיא גיוואלט דעם חיתון טאן מיט ר׳ מרדכי הנ״ל האט מן גיזאגט וויא ער האט איין ווייב אין פולין דא האב איך דען שדוך ניט גיוואלט טאהן איז איגר קומען אויס פולען האט גזאגט ויא זיין ווייב הער גישטארבין בשעת לידה אין נאך דער חתונה האב איך גוואר גוארן ויא זיין ווייב לעבט.

א׳ ב׳ תשרי ת״ג.

196) היום יום א׳ כחשון תג״ל נתיישבנו לכתוב כאן עדות א׳ מה שהעיד לפנינו איש אחד נאמן מוחזק לאיש ישר בכשרות ונודע שמו בכל מדינת אשכנז בשם הר״ר זלמן רופא מעיר חישין ומפני המלחמות עקר דירתו ונתיישב בק״ק קאבאליק... והא לך עדותו. איינר האט גיהייסן ר׳ מרדכי ער איז גיוועזין אין פאלק... דר ר׳ מרדכי האט גיבראכט קען קאבלינץ אשת שר הצבא שהיה נקרא דר ליידן אמט וויש זיין גוי׳ איז גוועזין בעיר מיץ אשר בצרפת דא האט ר׳ מרדכי הנ״ל דיא גויה הנ״ל דורך דעם חיל של הקיסר דורך גיבראכט איז איין גרוש חידוש בציני כל העולם חיא ער דאס האט פארט גיבראכט דער ליידן אמט ווייש הנ״ל האט איהם איין גרושה מתנה גיגעבין פר זיין שכירוה נאך דעם בין איך איין מאל קומן אין ש״ל אריין איז איין גרויס גיוצמיל גיוועזין איין שול פרעמדי לייט זיין קומן צו פארין זיין גיוועזין אויס גליל של מיץ. דיא האבן גיזאגט דער מרדכי דער דעם ראש האט די גויה גיבראכט, איז נהרג גיוואורדן. עכ״ל.

197) שוב העיד הנעלה הר״ר יצחק ב״ר אברהם אשכנז מק״ק ביילא דז איז מיר ידוע דז דער מרדכי דער דא האט דורך גיבראכט דען ליידן אמט וויש גוי׳ פון מעץ קיין קאבלענץ איז איין חידוש גיוועזין חיא ער האט זיא פארט גיבראכט ער האט איהם גישענקט מאה אדומים... זיין מו״ם של ר׳ מרדכי הנ״ל איז גיוועזין איין מארקא דענטיר דר דא האנדלט מיט זעלבר...

198) שוב העיד הנעלה האלוף מוהר״ר שמואל בן הגאון מו״ה אהרן מק״ק פ״ב. דר ר׳ מרדכי האט דעם ראש גויה גיבראכט צו ר׳ מרדכי האט איין ווייב גינרי מצו ושמה יוטכן אין האט איין קונד הייסט יצחק...

גויף דעם ר׳ מרדכי הנ״ל זענין כמה עדות בכתב גישוקט גיווארדן פון מיך קיין פרנקפורט וויא ער נהרג גיווארדען כמן האט דיא יוסכין נים וועלין מתיר זיין אויף דיא עדות. עכ״ל.

פון 189 ביז 198 — אין ח״ב, ס׳ ס״ג.

199) ... ואתא לקדמנא כ״ם קלונימוס בה״ר שמואל ונמיל בק״ק קראקא והגיד:

„איך בין גריסין במדינות אשכנז צ״ם לעגור בתוך בעלי מלחמות כים עכליכי צייאן בכן האט מיט מיר גירצט איין בעל מלחמה במסל״ת און מיך גיפרעגט האבבו גיקענט איין יהודי מקרקא האט בשמו גיהייסן איסרעל מקראקא האט מיר שמועות גיזאגט פון איהם ער צו פטלעגין צו איין נרין צו מאכין און איז נאגין אין בים גיריטין רק מקלו בידו נאך גגאנגין ווען דפר לעגיר זיך גירוקם האט... דר וועלביג איכרעל איז גיהרגט גהארדין, פויערן האבן איהם הורג גיוועזין...

בשנת ת״ז. ח״ב, ס׳ ס״ה.

200) במותב תלתא... ואתא לקדמנא הר״ר מאיר בר דוד שהיה ש״ץ בק״ק לאחוויצא והגיד... וז״ל בל״א:

בייא אינז צו לאחוויצא איז גיוועזין איין יהודי האט גיהייסן חיים נאראל האב איך גיהאט גיטרפענט ווער דער יהודי איזט האבין לייט גזאגט ער הייסט חיים נאראל ער האנדילט מיט גלאז בכן איז ער גיוועזין גיפארין אין די הוס ב׳ פרסאות פלאחוויצא אין האט עפליכע וואכן גיגויאמט אין דיא הוט פאר דיא גזירה אין דא דיא גזירה איז גיוועזין זייכין פיל יהודים בצו״ה נהרג גיווארין דא איז גיקומן נאך די גזירה כמר פייביש שותפו של כמר חיים הנ״ל אין האט גי־זאגט דז דר זעלבן חיים נאראל איזט נהרג גיווארין דא האט מען איהם גיזוכט אין האט איהם ניט קענין גיפינן. ואח״כ דא דער שנייא איז אפ גגאנגין האבין אונזרי בעלי בתים איין ראס גיטאן פאר דיא גוים וועלכר ווערט גיפינדן איין הורג פון דיא הרוגי גזירת הנ״ל דא וועלין זיא איין טאלר געבין דען עס זיין פיל יהודים נהרג גיווארין. אזו האבין די גוים גיפונדן הרוגים דא האט מן זיא גיבראכט לק״ק לאחווינצא דא האבין זיא דיא בעלי בתים דער קענט און האבין דער קענט דאס איינר צווישן דיא הרוגים איז גיוועזין חיים נאראל הנ״ל. אים שבת הגדול שצ״ח האט מען דעם חיים נאראל גיבראכט...

201) שוב העיד היקר כמר אהרן ב״ר יהודא מק״ק לאחו־ תיצא... וז״ל בל״א:

אים שבת הגדול הנ״ל לעת מנחה האט מען גיהאט גיבראכט מק״ק לאחוויצא איין הורג ער איז גיבונדן גוועזין דא האבן אין דיא לייט דר קענט האבין גיזאגט ראש איז גיוועזין דר דא האט מיט גלאז גיהאנדילט ער האט גיהייסן חיים נאראל.

... פה ק״ק ניזין ביום ט״ו סיון שצ״ח לפ״ק.

202) במיתב תלתא... ואתא לקדמנא היקר כמר יהודא ליב בר דויד מק״ק לויציט והגיד... וז״ל בל״א:

איך האב גיקענט דען חיים דער דא האט פלעגין צו האנדלין מיט גלאז. אזו דא די גזירה איז גיוועזין בין איך באותו פעם גיוועזין בק״ק לאחוויצא דא זיין בעוה״ר נהרג גווארדן חמשים נפשות מישראל דא האט מען זיא צו קבורה גיברענגט אבר י״ב נפשות זענין אפ גיגאנגין ואח״כ דער דא שנייא איז אפ גאנגען אין די תאסער איז אזין גיוועזין דא האט מען גיפונד איין הורג אין וואשיר איז גיבונדן גיוועזין דיא הענד אין דיא פוס אין דער האלז אזו האבין עטליכע לייט גימיינט אברהם שאפיר איזט עס וויל ער איז גרויס גיוועזין אבר איך האב אין דר קענט דאס דאס איזט דר חיים גיוועזין הנ״ל.

203) שוב העיד הקצין כמר אלכסנדר בן תחבנ[ר] יעקב מק״ק לאחתינצא: איך בין בשעת הגזירה גילאפין עם אשתי אין דיא חיט ביום ו׳ בהשכמה קודם עשרה בטבת בשנת קצ״ח דא האב איך דא דער ווישט את כמר חיים נאראל הנ״ל. בכן האט דער היטניק צו אינש גירעט ניט זוימט אייך דען עס איז מסוכן פר אייך איך היל אייך פירן אין דיין שוואגירש פאסיקה אזוי בין איך גאנגין אין דיא פאסיקה אין דער חיים הנ״ל איז אויך מיט אונז גינגן דא האט דר חיים אן גיהאט איין קורסא אונ׳ איין קארט און איין לאנגי ביקס. דא איז דער חיים הנ״ל גינגן מיט דעם הוטניק צו ריק אין דער הוט אין איך בין גבליבן עם אשתי אין דער פסיקא דא איז דר נאך אבר קומן צו מיר אין דיא פסיקה דער הוטניק מיט דעם חיים להבדיל אין האט גירעט צו מיר אוב דבס גאט מכט אייך עוויק לוסט וואט אייך די אויגן טראגין דא בין איך גילאפין אין איין אנדרע פאסיקה אניין אין דער חיים הנ״ל איז אבר צוריק גינגן מיט דעם הוטניק. דערנאך זיי קומין איבר מיר ריקים אין דיא פאסיקה דא האט איין ריק אן גיהאט די קורטה של כמר חיים הנ״ל אין דען קארט אין דיא ביקס דא האב איך תיכף דר קענט, אין האב גירעט דאז איז דען יהודי הנ״ל דא האבין דיא רקים מסיב גיוועזין מיר האבן גיהרגת אין האבן גיווארפין אין וואשיר דא האט ער פארט גילעבט דו ער האט כמה פעמים קען פאר גישלאגין מיט קאפ צו אייז מיר האבין אין מיט והאסינס אין וואשיר גישטאכין ביז ער דאו ער איז טוט גוועזין. ער איז וייטר שטרק גוועזין צר האט אינז סיפור גיהרגת דא האבן דיא רקים אללס גיזאגט פר מיר...

יום ג׳ י״ט סיון שצ״ח לפ״ק פה ק״ק ניזין

פון 200 ביז 203 — אין ח״ב, ס׳ ס״ח.

204) במותב תלתא... ואתא לקדמנא האלוף מ' מרדכי
במהור״ר ברוך ב״ץ והגיד... וז״ל בל״א: אז שמעון
האט דיא מקומות בבי״ה בק״ק צווייזער גיקופט מראובן
הנ״ל דא איז שמעון מיט ראובן גישטנדין און איך
היבט ראובן אן צו רעדן צו שמעון ווען איר יוא
איינמ גיקופט קויפט מיין בית אויך שמעון האט משיב
גיוועזין מיין האב טראגט עש ניט אויס. למחרת איז
גקומין שמעון צו מיר אין האט מיך גיבעטין איך
זאל סרסור דדינין זיין ער וויל עס יוא קויפין... ר״ש
זהובים לראובן אין זיין בייטל אונד דען פריץ איבר
זיך צו נעמין...

205) שוב העיד הר״ר שמואל שמש... פר מיר און פר ר'
מרדכי בן הנזכר לעיל האט ראובן ואשתו מקבל קנא״ס
גוועזין באשה והדר בעלה דז זיא אים במקח גמור
האבין זייער בית פר קויפט.

204—205 — אין ח״ב, ס' צ״ז.

XIV. שו״ת „גאונים בתראי״

א זאמלונג פון שאלות־ותשובות פונעם „תוספות
יום־טוב״, פונעם ט״ז, פונעם ב״ח, פונעם „פני־יהושע״ און
פונעם „רבי רב העשיל״, צונויפגעזאמלט דורך דעם קראָ־
קער רב ר' אריה־ליב, דעם שטיף־זון פונעם ט״ז — דעם
מחבר פון „שאגת־אריה״. די זאמלונג איז ארויסגעגעבן
דורך ר' אליהו ברי משה גרשון מק״ק פינטשוב, געדרוקט
אין סורקא אין יאָר תקכ״ד (1764). די תשובות שטאַמען
אַלע פון דער ערשטער העלפט XVII יי״ה.

דער טעקסט איז גענומען פון דער ערשטער אויס־
גאַבע.

206) ... ואתא לקדמנא ה״ק ברוך יצ״ו בהר״ר יעקב ז״ל
והגיד... בל״א:

איך האב נאך מיין חתנה גיזאגט צו פראג האב
איין מאל דארט דער זעהין ר' אברהם עבריל ממלי'
האב אים גיפרעגט וואש דיין טון איז היא הער ער
מיר משיב גיוועזין האט ברעה אין אשכנז צו פארין...
האב צו אים גישפראכין היא וועלט איר איצונד ארויש
שפת חירם קען דאך ניט אויף דען הויישן בערג האט
ניט מיר גלייך גענפרט... דער נאך בין איך מיט יודא
קינד ע״ה שפצירין גיין אייף דר אלט שטאט אין
גילדין רוזין הויז זייני קומין בעלי מלחמות פון אשכנז
הייסט יודא אן וואש זאגט איר נייש פון קריג האט
דהוישין איז האבין איט גיזאגט בכן האט איינר צו
אונש גישפראכין איר יודין דז איין מושל איז דער
שלאגין גיווארין אונטר תפנין פון הינן אין אשכנז...
בין עטלכי ימים אחר זה בין גנגין אין דער גס האב
גיזעהין איין אסיפה האב גיפרעגט וואש דער מער איז

האבין מיר נשים משיב גוועזין וואש דארטין וענין
ביוועזין דער ר' אברהם... איז נהרג גיווארין...
כל הנ״ל הגיד... יום ה' א״ך תמוז ת״ט לפק.
[די תשובה איז פון פראָגער רב, ר' יו״ט ליפמן
הלוי העלר, דעם מחבר פון „תוספות יום־טוב״].
ס' י'

XV. שו״ת „איתן האזרחי״

פון ר' אברהם ב״ר ישראל יחיאל כ״ץ ראַפּאָפּאָרט,
באַקאַנט אונטערן נאָמען ר' אברהם שרענציל. זיין געבורט־
יאָר איז געווען ניט באַוואוסט. זיין פאָטער איז געשטאָרבן
אין יאָר שע״ד (1614). ער אַליין איז געשטאָרבן אַ זקן
אין 1651. נאָכדעם ווי ער איז פינף־און־פערציק יאָר נאָכ־
אַנאַנד געווען ראש־ישיבה און רב אין לעמבערג. געווען
נשיא און גבאי פון ארץ־ישראל און פאָרזיצער פונעם
„ועד ארבע ארצות״. זיין ספר „איתן האזרחי״ אַנטהאַלט אַן אוצר
מיט היסטאָרישן מאַטעריאַל, דער עיקר בנוגע כמעלניצקיס
ציימן; געדרוקט אין אוסטרהא, תקנ״ו.

זע: ש. באַבער, „אנשי־שם״, סימן י״ב.

די טעקסטן:

207) ... ואתא לקדמנא הבחור כמ' חנן דמ' מיכל מק'
טאמשוב והעיד:

איינר האט גהיישין ר' ליב פון קראַסניצה דער
פאטר האט גיהיישין ר' פסח... האט אים ירמיה ה״ל
צו קאמר היד איין ווינצא גינעבן צו דרויף אויף י״ב
קעטלין בכן לערך שמנה ימים לפני ההריגה שנעשה
בטולטשין איז גקומן דער ר' ליב זיין ברודר מלך
הבחור מקראסניצה בכן איז דא איין מהומה גיווארין
האט מן זיא ניט גוואלט ארויש לאזן ובדוחק גדול
פ״י השררה זענין אלי גלאפין פון קאמר היד און זענן
גקופן קרן טולטשין גם איז ר' ליב בה' פסח ואחיו
מלך אוך אהין גפארין און איך בין און מיט זייא
בייא אננדר אין שלאס גוועזן... בכן דא השר הרוכוס
שטעפטיטינסקי האך [האט?] נאך השר גיהאט עם
הקאזקין יהודים ארויש געבין, בכן ביום ה' האט מען
שבוים אחעקגנומן לקק אומאן. וביום ו' דא די פויערין
זענין גיקומין צו לויפין אין חצר לפני השלאס איז
ירמי' מיט זיין גזינד גשטאנין אין דעם עק אין איין
ווינקיל גם ר' ליב ר' פסחס הנ״ל ואחיו מלך... דא
האב איך גזעהין מן האט מיר אן נהובין אין דעם
זעלבגן עק צו הרגנן. איך האב גזעהין ירמי׳ת חייב
און מיין שטיף מוסר זענין נהרג גווארן. מען האט
דארטן נהרגת און קיינר האט ניט גקאנט אנטלויפין
דען עש איז אין שלאס גשטאנין אלמים פויארן ווען
עש איז אנטלאפין גווארן איז דארטין נהרג גווארין.
דער כלל איז קיינר ניצול גווארין מן ההריגה, רק אז

מן האט דיא בסטי אן גצונדן איז זייער הייס גהעזין בין זייער גוויינט ארויש גלאפין אוסן בית הקברות. דר נאך בין איך שמונה ימים אין דר שטאט דארטין גוועזן האב איך גפלעגט אין שלאס ארײן צו גיין — און... גווכט איטליכר זייני לייט... האט מן גזאגט עש איז נים איבר גבליבן רק א טייל זענין פר ברענט גווארין...

הוגד כדת לפנינו הריינים ק"ק לטוב ביום ה' י"ח אב ת"ח לפ"ק.

208) ... ואתא לקדמנא ת' משה במ' יוסף והעיד:

ב"א מיר איז איין גשטאנין איין יהודי מטולטשין ושמו מאיר און האט פר מיר גזאגט וויא ער האט בריב גברעכט צו זעליג שמש... דז ..ר' ליב מקרטצהין... איז נהרג גיווארן אין טולטשין... ושוב אמר לפניו ר' יעקב חתן ר' הירץ מנעמרוב צו חאש זאל מיר דר בריב איך וויש אז ער איז נהרג גווארין דען מיט מיר איז ר' ליב הנ"ל גלאפין מטולטשין אין איין װאלד זענין גוים איבר אונז גקומן האב איך גזעהן וויא מ'האט אים שני פעמים אין קאפ גשלאגין דז דאש בלוט איז אים איבי' דעם פנים גרונין און איז צו דר ערד גפאלין און האט בשריגין אויף מיר אז איך זאל אים מציל זיין און איך בין פר מיר גלאפין...

הוגבה היום יום י"ט למנחם ת"ח לפ"ק.

209) ... ואתא לקדמנא מרת אסתר בת הר"ר אהרן כלת ירמיה תעירת(ה):

איך האב גיהערט פון מיין שוועגרינש הא' אשת ר' שמואל ב"ר' ירמיה והשניה בת ירמיה אז זיא האבין גזעהן בעיניהם וויא מען האט ר' ליב מקראטנצע דר איז גוועזן ב"א של ר' ירמיה הנ"ל דז ירמיה הנ"ל האט אים עם בנו ר' איתמר האט עטליכי קעסלין גגעבין ער זאל זיך ברענגין דעם ר' ליב האבין זייא גזעהין אז ריקים האבין אים נהרגט אפילו וויא האבין אים נים רעכט דר שלאגין האט ער גשריגן צו דיא ריקים איך בים אייך דר שלאגט מיך רעכט אזו האבין זייא אים רעכט דר שלאגין...

הוגבה כדת וכדין... כ"ד מנחם ת"ח לפ"ק, פה לבוב.

צלע דריי — 208,207 און 209—אין ס' כ"ב

נט. שו"ת „צמח־צדק"

ר' מנחם מנדיל קראכמאל, דער מחבר פונעם שו"ת־ספר „צמח־צדק", איז געבוירן אין קראקע אין יאר 1600. ער איז געווען א תלמיד פונעם ב"ח און דיין אין קראקע. אין יאר 1636 איז ער אוועק קיין מערן און געווארן רב אין קרעמזיר. אין 1646 איז ער געווארן רב אין פראסניץ

און אין 1650 — אין ניקעלשבורג. דארטן איז ער נפטר שטארבן אין יאר 1661.

זיין ספר „צמח צדק" האט נאך זיין טויט ארויסגעגעבן זיין זון, ר' אריה יהודה־ליב. דער ספר איז נאכגעדרוקט געווארן אין אמשטרדם תל"ה, אין אלטדארף תקכ"ו, אין פיורדא תקכ"ו, אין סודילקאוו תקצ"ה. די ציטאטן זיינען גענומען פון דער ערשטער אויסגאבע.

זע: ש. א. הורודצקי, לקורות הרבנות, זייטן 216—201.

די טעקסטן:

210) ביום ג' באסרו חג דשבועות תאי"ו זיין לפ"ק העיד כמר שלמה זלמן בן אהרן שור... וז"ל בל"א:

... איך אונ איצק מאניש זיין גאנגין בעי"ב שבת בכסר לאדין דארף זיינן מיר נאנגין פר איין שטאדיל האבין שקצים דרינן גיארבט שרייט איינר ארויז אנשיל אנשיל גיב מיר וועדפיל, זגא האב איך תיכף משיג גיוועזן דער שקץ מיינט וואש וועגין דען אנשיל הנאבד... ער האט מיט אנשיל אופט פפלעגין צו פארין קען ק"ק וויגא דער שקץ האט פפלעגין מיט צו פירן איז אנשיל מיט אים גיפארין ער וויל גוטר ביקאנטר גיוועזין... זא זאגט ער זיא זיינן נוא אין וועג גיוועזין פון שריק ארויז זא האבן זיא פיר גווצרט אונ' זיא איין מורא גימאכט עש ווערין רייטר דא פר האנדין זיא ווישטן ניט זיינן זיא פריינט אודר פיינט זיא זאלין אום קערין אונ' זאלין נאך ווארטין. דא קערין זיא זיך אום אונ' אן אוכבט קאמן זיא איבר מינן און שניידן זיא די קאפף אב, עס איז גיוועזין דער יעגור אונ' דער קראלי. אונ' דער וווירט האט ג"כ איין חלק דראן גיהאט...

211) ביום א, ב שבט תאי"ו חי"ת לפק העיד כמר יהודא ליב בן מהור"ר אברהם דעקינג וז"ל בל"א:

איך אונ' כמר שלום טשקין זיינן גיוועזין בכסר לאדין דארף האבין איין שקץ טוך פר קויפט זאגט דער שקץ קומט מיט מיר צו דעם כלקין דארט האב איך מיין געלט זיינן מיר הין גאנגין זאגט כמר שלום הנ"ל זיך אין דעם בית איז אחד דער יודע איז מן הנאבדים כעו"ה... זא האבן מיר דען שקץ גיפרעגט איז דעם אזו גיוועזין או רייטר פר האנדין זיינן גיוועזין זאגט ער ניין עס זיין קייני פר האנדין גיוועזין איז נאר זא אן גיקשפלט גיווארין דז מען זיא צו ריק גיבראכט האט.

212) שוב ביום א' ט"ז שבט תת"ל העיד כמר מנחם מנדל בן אהרן... וז"ל בל"א: פר עטליכי וואכין ויינן מ"ר גיוועזין צו אובר זולק דהיינו מיין טעם אונ' כמ"ר מרדכי דאביט שויא אונ' איך. ובליל שבת האבין מיר געשין איז מרדכי אנטשלאפין חויא ער גיזעסין איז אונ' זיין קאפף גיבונגן גיהאט ביז אויף דעם טיש דז ער אויף זיין פנים גלעגין איז. אונ' אונזר וועדם דער ערל איז אויך גיזעסין מיט אונש

זא... ציכם ער זיין סעסיר אויז אונ׳ זאגם צו מען טעט אדם — דען מן הוישט אין בניהם אדם — זא שפריכט ער אדם זיך ווי דיין גישסאן פרקים דא ליגט חתן פר זאלט אזוי ליגין צו שרייק און דער קראלי מאכט בייא אים זיין זא מאכט ער אים דען קאסף אראב שניידן חיא ער דען ג׳ יהודים גיטאן האט... אונ׳ אליש גלאבט אין רידן דען ער האט ניקש ביי־גערט צו סאן נאר שערץ גיטריבן... זא זאגט מיין סעט צו מיר דייא שומע האש דער מגיד איז זא האט דער גוי ווייטר גירעט... זיא זיינן פייני לייט גיתעזין איינן האב איך נאר וואול קענט דען אנשיל נאר איין היפשר יוד גיוועזין.

210, 211, 212 — אין ס׳ מ״ב.

213) ביום ב׳ ו טבת ת״ט לפ״ק העיד כמר יהודא ליב בן שלמה ב״ק...

עש איז צו מיר קומן הגזלן חנה אונ׳ צו מיר גיזאגט עש זיינן דארטן אין וואלד גוים דיא דען יהודי האבן גיפונדן דער דר שלאגין איז גיוואורין דער שלמן סון סל סקוי ופירש דבריו דער זלמן פון אויס־טערליץ) בין איך גאנגין צו זיא האבן זיא מיר משיב גיוועזין בייא צו יענים ער חפרט דיר שון זאגין וואָ־רום מען האט אים צו גיזאגט י״ב זהובים אדומים חען מאן אים ווערד ניפיגדן.

214) שוב ביום ו׳ עשרה בטבת תט״ל העיד כמר דוד בן יודא הלוי...

וויא איך הין קומן בין זאג דיא גוים האבין אין איין דעם ווסיר גיצוגין האב איך גוט אנדרשט קענן דר קענן או אן זיין סנים ונם אן זיין בארט או ער איז ר׳ זלמן הי״ד... ונם האט ער נאך אן זיך גיהאט איין שפיק סרדקי״ל גגיל ברוין מיט ציצית דאז האב איך אויך ניקענט אז ער האט פלעגין אן צו טראגין.

215) שוב ביום ה׳ כ״ט תמוז תס״ל שאלו הב״ד לכמר דוד הלוי הנ״ל שנית... ווז״ל בל״א: דז איך בין הין קומן זיינן בוימר אויף אים גלעגין זיין אן גזיכט איז מיר קענט־ליך גוועזין רק זיין בארט האט ער נאך גיהאט גלייך אז בייא זיין לעבן אבר קיין שטירן ניט, דהיינו די הוט פון זיין שטירן איז איין וועק גוועזין ונם די הויט פון דיא נאז איז אויך ניט דא גוועזין או איינר דער אזו לאנג אין ווסיר ליגט...

216) שוב העיד כמר יהודא בן יעקב... ביום ו׳ עשרה בטבת תס״ל ח״ל בל״א: באותו היום חיא כן האט רבי זלמן הי״ד אויז דען ווסיר גינומן איז ער מיט נריני בוימר גיוועזין צו גידעקט האב איך די גריני בוימר פון אים איין וועק גינומן האב איך אים דער קענט אן זיין פנים...

217) שוב ביום ה׳ י״ט טבת תא״ו יו״ד לפ״ק העיד כמר שלמה בן יודא כ״ץ:

איך האב פון בעל שלשים ויין שרייבר גיהערט דז דער רצחן דען מן האט דן גיוועזין צו גאליך דז ער האט מודה גיוועזין אויף דער ערשטי ענוי דז ער האט י״ב רציחות גיטאן, י״א גוים אונ׳ די צוועלפטי רציחה האט ער און דער בושסקי פון קאסשין גיטאן... און איך האב דען יהודי פמית גוועזין.

218) שוב העיד כמר משה בן יעקב ביום הנ״ל... וז״ל בל״א:

איך האב גיהערט פון יערגיל ער איז בייא דער עינוי גיוועזין האט ער גיזאגט ער האט י״א רציחות גטאן אונ די צוועלפטי רציחה איז איין יהודי גיוועזין ער אונ׳ דער בושסקי איז פון נאליך גנגין אונ׳ דער יהודי איז גאנגין פון האליטש...

219) שוב העיד כמר זלמן בן יששכר ביום הנ״ל... וז״ל...:

גוים זיינן אין די שטוב אניין קומן אונ׳ האבן אום גיפרט גיזאגט דער רצחן דז מען האט דן גיוועזין האט מודה גיוועזין ער האט י״ב רציחות גיטאן אונ׳ דער סלאפקוואסקי יוד איז דער צוועלפטי גיוועזין ופירש דבריו דער אויסטרליצר יוד איז גיוועזין דער י״ב)... האט דאש נייט גיזאגט איין שאר אום דעם סלאפקוואסקי יוד איז איין שוינר סאחלי גיוועזין, פירוש דבריו שהיה גבר בגוברין. עכ״ל א).

פון 213 ביז 219 — אין ס׳ מ״ה.

א) אין דרוק בוזי׳קער 1834 שטייט נאליב צענזור־טעמים אנ־טטאט גוים — ישמעאלים. די טרסעגרנטיע איז אין פיניקס בקטער אנדערס: אנסטאט ווסיר — תאסיר, בארט — בערד, אום גיפרט — אום גיפירט; גנגין — גיגאנגין; סר קויטשל—פאר קויטס; דעם — דם. דיוזעלביקע שאלה איז פקינער פארם אויך אין שו״ת „עבודת הגרשוני״, ס׳ ע״א, זע דערפון.

220) הצירה ביום ג׳ כה מנחם ת״ו יו״ד לפק בק״ק אבטרוט מרת איול בת דוד ז״ל... וז״ל בל״א:

איך האב סיך פר דינגט לבית ר׳ וועליג בק״ק נאשליר צו איינר בשרתת אזו זיינן מארקיטאנטור הין קומן. איז איינר אונטר זיא גיוועזין האט גיהייסין ליב בן חיים בין איז דארט קראנק גיווארין האט נאך מיך גישיקט איך זאל אים ווארטין.. אזו איז ער קראנקהייט אוועק גיפארין פר האט וועלין צו זיינר מטר פריבה פארין לכפר נרוגס אזו האט מען אים צו רוק גיבראכט און לבית גוי ב) גילינט אזו איז ער דארט גישטארבן בתולי שלשול דם בר מינן...

ס׳ נ״ח.

ב) אין דרוק סודילקאוו שטייט: לבית עובדי כוכבים.

221) הצידו בק״ק ווינא, בתענית אסתר תא״ו יו״ד לפק: ז, כמר יודא וועליג בר אברהם מק״ק אויסא... וז״ל בל״א:

מיר זיינן גיוועזין צו מיגליך אויף דען מארק איז איין יהודי גיזעצין אויף איין באנק ושמו דוד קלמנש

מק"ק ניקלשפורג דא זיין גיקומן מושקטירר זיין גיוועזין לערך עשרה... דא הייבט איינר אן פון דיא מושקטירר מיין איז דער יהודי גיפונדן גיווארדין פון ניקלשבורג וא האב איך אן גיהובן צו דיא אנדרי יהודים דיא דער בייא זיינן גיוועזן שתיקה עמש א) דא האב איך אן גיהובן חי, קענט איר דעם יודן ענטפרט ער וויא זאל איך אים ניט קענן בין איך דער בייא גיוועזין חיא מיר זיין גאנגין אויף פארטייא דא האבן מיר אן גיטראפין דען יהודי דא האט אונזר הויף מיינשטר פון לינדרויאשין גישריאן אויף איין מושקטירר הנזכיל לויף הין לאז דיר דער יוד געלט געבן וואו ניט כאך דען יוד טוט דא האט דר הנזכיל גיענטפרט צום הויף מיינשטר וועלט איר אויז דעם יודן געלט שמעלצין מכט אים זעלבערט טוט דא האט דער הויף מיינשטר גינומן זיין פאנטליר ראר ב) אונ האט אים גיפורט אין גרעריך ג) אריין אונ האט אים טוט גישאסין אונ' האט אים זיין בלאב רעקיל אויז גיציהן... דא האב איך אים גימרענט וואו איז דאש געשהן האט ער מיר מטיב גיוועזין צווישן ניקלשפורג און ראבנשפורג... אויף דען דריטן טאג איז קומין איין יהודי האט גיבראכט מיין אויברשטן אלירלייא שפעצירייא ד) דא האט ער גיזאגט צו די מושקטיר מיין קאנט עטך מיר ניט זאגין וואו דער יוד איז הין קומן דער איך האט ביגינגנט פר דרייא טאגין איך וויל אייך איין גוטש טראנק געלט געבן. זאגט מיר, דא האב איך נישט טערין זאגין ה) דען איך בין גיוועזין אונטר די שוויידשן דאז זעלביג מאל, היצונדר זיינין מיר אלי קיסרש חיא מיר דא זיצן. עכ"ל.

א) אין דער הפראטאיפער איבערזעצונג פונעם גבית-עדות שטייט: התחיל אחד מן בעלי המלחמה לשאול כמצא היהודי מניקלשבורג ואמרתי אל היהודים אחרים שהיו שם שתיקו... ב) את קנה השרפה שלו, ג) בין הקציב שבכבי הגוים. ד) בשמים, ה) ולא חייתי רשאי להגיד.

(223 העידו בק"ק ווינא, י"א אדר ת"י.

כמר יעקב מק"ק ניכסש והציר... וז"ל בל"א:

איך בין גיוועזין צו מיגלין אויף דען מארק... דא האט דער בעל מלחמה גירעט מיר האבן אויך בייא אונש גיהאט איין יהודי פון ניקלשפורג אבר מיין אברשטר האט אים דער נידר גישאסין... ער איז איין שניידר גיוועזין האט מיין אוברשטין ביטרוגין האט אין לוגין פיר גיזאגט האט מיין אוברשטר וועלין האבן איך זאל אים נידר שיכן האב איך ניט גיוועלט האט ער אים זעלבר אן גינומן אונ' האט אים גיפירט אין גיי רעדיכט בייא האגויא אונ' האט אים דער נידר גישאסין...

(223 העידו בק"ק ניקלשפורג ביום א' ג' תשרי תי"א לפק ... ר' דוד בר' קלונימוס... וז"ל בל"א:

איך בין צו מיגליך גיוועזין עש איז גיוועזין כחודש תי"ל זא זיין מושקטירר גנגין.. זא זאגט דער ערשטע

מושקטירר, מיין יהודי איך וויל דיך וואש פראגין. זא זאג איך ווער איך ווישן וואש וויל איך זאגין. זא זאגט ער מיין איז דער יהודי גיפונדן גיווארדן מיר זיינן גירייזט צווישן ניקלשבורג אונ' ראבנשפורג האט אונש דער יהודי בגיגינט זאגט דער אוברשטר צו מיר גיא הין שיס דען יהודי פאר דער קופף אודר לאז ער מיר צאלין. דא האב איך גיזאגט איך וויל ניט ער איז מיר נישט שולדיג, וועלט איר שיסט איר זיין אליין אנידר זא איז ער גנגין אונ' האט אין גינומן אונ' גישלעפט. דער יהודי האט גישריאן איך ביט אים גאט דען אלמעכטיגן לאזט מיך גין איך וויל צאלין, נעמט מיך גיזאגן איך בין יוא פון ניקלשפורג איך האב ווייב אונ' קינדר אונ' האב רייכי פריינד מען ווערט מיך אויז ליזן, ער האט זיך ניקש לאזן ביטן אונ' אין אנידר גישאסין... ער איז איין שניידר גיוועזין פון ניקלשפורג, ער איז אין אונזר רעגימענט גיוועזין. איך האב אים וואהל גיקענט.

ס' נ"ט.

(224 ... ואתא לקדמנא היקר כהר"ר יצחק אייזיק בן מוהר"ר שלחה והעיד וז"ל בל"א: מיר זיינן גפארין מהאיידסלב אין דער שלעזיא איז צו וואיידסלב איין יהודי צו אונש קומן האט גיזאגט ער וויל בייא אונזרן רידוואן א) רייטן האבן מיר אין גיפראגט פון וואנין ער איז אונ ווער ער איז, האט ער אונש גיזאגט ער איז פון זאך מאטעש ר' ליב שמוקלרש זין, ער הייסט יחיאל... און האט גיזאגט ער האט איין ווייב צו גויטין... אין דעם וואלד איז ער פור דעם רידוואן גריטן אזו האט ער זיך צו אונש אים גיקערט אונ' איז אים בלוט פון פנים אראפ גירונן האט גיזאגט דאז פויארן האבן אים פאר שבעלט און האבין אים גיוואנט. אין דעם זיינן די פויארן קומן צום רידוואן צו לויפן אונ' האבין אונש ביגזלת... ער האט וועלין אנטלופין איז אים איין פויאר נאך גילאפין איז ער אין גידיכטן וואלד אריין קומן האט מיט דעם רוס ניט פארט קענט איז ער אראפ גשטיגן אונ האט דעם שווערט אויז גצוגן און זיך גיוועהרט האט אים דער פויאר דעם שווערט אויז גישלאגין אונ' האט אים מיט זיין איגנן שווערט גיהאקט אויך האט ער אים מיט דר קייל פארן דעם מח אויז גישלאגין. דאז איז גיוועזן ביום ב' כ"ו חשון... ער האט אונש גיזאגט חיא ער בייא זיך איין בריב פון מקום סואטאשטש פון איין לוזן חענין ב)

אין דער העבר. איבערזעצונג. א) עגלת צב, ב) שיש לו כתב מן הקרובים מק"ק זאמאסטש שיניחו אותו למקומות שיבא.

(225 שוב העיד האלוף כמהור"ר אבנר בן מוהר"ר יורא... וז"ל בל"א:

ביי האיידסלב האט זיך איין יהודי זעלין ביי אונש אין רידוואן זיך אויף דינגן האב איך ניט גיוועלט

ליידן האָב איך ניט גיקענט. דער גאָן איז רבי שמואל חזן צו מיר קומן אונ האט מיר גיזאגט ער איז איין גוסר מאן ער הייסט ר׳ יחיאל ער איז מזאמאשטש ר׳ ליב שמוקלירש זון... אויף דער נכט וויינן מיר קומן לכפר הראשטשי ברוך האט אונש איין גזיה ספעבמה גיזאגט וויא איין יהודי איז נהרג גיווארין ער האט קאלטנש און איין שווארצן בארט אונ איין הוכר מאן... אונ האט גיזאגט וויא זיא אן איס שייצליכי מיתות גיטאן האבן...

226) שוב העיד כמר ליב בן הר״ר יחזקאל:

ביא מיר צו וואיידסלאב איז גיוועזין רבי יחיאל בן רבי ליב שמוקלרס מזאמאשטש האט ער נאך גדינגט איין סוס אצל הגריך וואס דער רידזוואן איז זיין גיר חעזין.. איך וייס דז ער האט איין ברימל אויף דעם הרצין גיטרגין ער האט נאלר דריגן מיר גיט גיהאט. אויך האט מיר דער משרת גיבראכט איין סידרל ווש ער האט ביי אים גיפונדן אונ׳ דאש סידרל איז מיין גיוועזן איך האב אימש צו וואיידסלב גליגן הוט מירש דער מרריך גיברוכט.

... היום ד״ת כסליו ת״ו יר״ד זיי״ן לפ״ק...

224, 226,225 – אין ס׳ ק״ן.

XVII. שו״ת „חוט-השני״

דער מחבר פון „חוט-השני״ איז ר׳ משה סחמן ב״ר שמואל בכרך, דער פאטער פון ר׳ יאיר חיים בכרך (מחבר פון „חות-יאיר״). ער איז געבוירן אין יאָר 1607. די קינדער־יאָרן פארבראכט אין וואָרמס און פּראָג. אין יאָר 1629 איז ער געוואָרן רב אין נידזונג אין מערן און אין יאָר 1635 – רב אין לייפּניק. פון 1642 ביז 1648 איז ער געזעסן מגיד אין פּראָג. בשעת דער באלאַגערונג פון פּראָג – אין יאָר 1648 – האָט ער געמוזט אַנט־לויפן. אין 1650 איז ער געוואָרן רב אין וואָרמס, וואו ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1670. די תשובות זיינען אַרויס־געגעבן דורך זיין זון, געדרוקט אין פראַנקפורט־מיין, 1679. דער יידישער נוסח פון א זיווי פאר א פרוי, וואָס עס ווערט געבראַכט אינעם ספר (ס׳ מח), ווי אויך די יידישע גביות־עדות זיינען ציטירט לויט אָם דער אויסגאַבע.

זע זיין אויטאָביאָגראַפיע אין ספר „חות־יאיר״ (פראַנקפורט־מיין, 1699), דף רל״ג. אויך:

D. Kaufmann, R. Jair Chajim Bachrach und seine Ahnen, Trier 1894, p. 23.

די טעקסטן:

227) תפמוד בבית הכנסת של נשים פה וורמיישא ותאבר:

המאתי שיתי פסיעתי לה׳ אלקי ישראל דז איך הב מבשיל גיוועזין מיין טן אונ׳ בין בייא אים גילעגין אי איך מיך הב טובל גיוועזין...

ס׳ מ״ח.

228) המלמד בסעקני העיד...

איך בין אין דער שטוב גיוועזן זענן דיא בצלי זמר אום דען טיש ארום גיזעסנדין זא איז די משרתת של ברוך נפלי אך דער בייא גיזעסנדין זא איין צעקה אין דער שטוב גיוועזין דיא בתולה הפט איין סבעת פון דען ליצנים מקבל גיוועזט. זא האב איך איין סבעת בידה גיזעהן... בכן זיין דיא ליצנים באותו יום אוועק גנגין אונ׳ דיא בתולה הוט דו סינגרלין בייא זיך גיהט... הב צו איר גיזאגט ווי האשטו דאז גיטון... ווען דער ליצן מצכט עז לאקנן ווערטשו אין דאז קסגן אין דאז פנים זאגין אז ער דאז גיזאגט הוט, הוכ זיא משיב גיוועזט יוא איך חיל אימש אין זיין פנים זאגין ווי ער דאז לשון צו מיר גירעט הוט... לאחר זה הלכתי אל הקיך ואמרתי לה זיך דער ליצן לייקנט עז דאך הוט זיא גיזאגט איר מגט מאכן וואז איר ווילט ער האט עז גירעט...

הוגרה בק״ק מנהיים.

229) הוגבה בשריסא כמי קלבן הליצן (ב״ב מקק ניקלשבורג):

בכן זיינן השלשה ליצנים גילעגין בסעקני ווידר איבר שבת פ׳ מטות בכן הוט דער ליצן דען מלמד אויף גיהובן וויא ער אים איין צעקה גיבראכט הוט אצל האב״ד דק״ק מנהיים דז ער איין בתולה הוט מקדש גיוועזין הוט דער מלמד אים משיב גיוועזין עז לייגט אייגר וויא איין ממזר ווער מיר דאז נוך רעט... בכן הבן מיר ביו׳ א׳ דיא שני ליצנים אב גיהערט איינם נוך דעם אנדרין... איז אייגר אונטר דיא ב׳ ליצנים איין ב״ב ג״כ זא האבי ויא גיזאגט נ״כ דו דער מלמד הוט גיזאגט ער וויש פון ניקס אונ׳ חיל גישריבן געבן דאז ער ניקס ווייס...

228, 229 – אין סימן נ״.

230) נכתב לי ממדינת עלזוז ק״ק בוטזווילר... בא כמר יצחק המכונה אייזיק בן ר׳ זעליג מארדס ואמר איך שפיתה את פלונית... וא״ל: איך בין דיך מקדש דאז דוא תייטר קיין אנדרן דארפסט נעמן וא״ל איך חיל ניט... והבתולה לא היתה עדיין בה י״ב שנים.

פה, בוטזווילר יום ב׳ ד׳ סיון תכ״א לפק.

231) סולח לי אגרת סהרב... ר׳ יוסף בן אב״ד דק״ק ווירצבורג שהנכל אייזיק... הביא עד אחד לפניו נקרא ר׳ חיים תאיירסלב והעיד וזיל:

איך בין קומן פיט מיין חבר דוד כלוציק אין עלי־זונ אצל ב״ב דז הבחור אייזיק איז מלמד גיוועזין תאבי מיר זיין גיטרונקן און איז קיינר דרהיים גיוועזין דא הוט דער מלמד צו אונז גיזאגט זייט עדות דאז וויל איך גין פיט דער בתולה דז ב״ב טאכטר אין חדר און וויל מיך סיחד זיין און ווייל זיא מקודש בביאה זיין. דא האבי מיר גימיינט ער רעטש פור עזוז קיים אונ׳ ניט ערינסט דא איז ער תכף אריין גנגין עם

הבתולה בתו של ב"ב אין דער קמיר אונ' לנג ני־ זוימט דרינן דא האבי מיר דורך איין לאך גיזעהן דאז זיא זיין מנאפים זה עם זה.

232) ומיד... אחרי הליכתו כתב: וייט ווישן דז איך הב דען רעכטן סוד ניט מגלה גיוועזין וואריס איך האב מיך גיפארכטן... 230–232 — אין ס' נא.

233) ואתא לקדמנא המלמד מוילפשבורג בקיץ ת"ס:

איך בין ניט דהיימן גיוועזין בו ביום דא מהר"ר מאיר הי"ד צו וילפשבורג איז גיוועזין. בין ביום ההוא צו גרונבך גיוועזין... וביום א' הסמוך בין איך ווידר דהיימן גיוועזין... קומט דז קול ע"י ערלים עז ווער איין יודי נהרג גיווארדין... אח"כ... האט מן גיפונדין זיין סרבל ומצנפת אונ' דז כתב... בו ביום הבן מיר אים נון גרונבך גיפירט לקוברו אונ' הבן גישיקט נאך ברוסיל ב"ב כי היה אורח שם בשבת... הבן זיא אין אלע גיקענט אונ' בשמו גינענט דז איז מהר"ר מאיר ווילנא...

... עוד העיד הנ"ל בשעה דא מן דען רוצח האט דן גיוועזין האט אשת הרוצח גיזאגט די אמפט שרייברן ברענגט מיין מן אום זיין לעבן דען דיא אמפט שרייברן. האט די רצחנים מסית גוועזין זי זאלין אים נאך גין עז ווער איין יוד אונ' זאלין אין מבית זיין...

ביום ב' ט' אייר וביום ב' טו' אייר ת"ן.

ס' ע"נ.

234) ... ואתא לקדמנא הגבירה מרת בילה בת נתן ז"ל מבונציהויזן... וז"ל:

איך וויל דען אמת זאגין ווי איך קצת בין אן מיינר כתובה בצלם ווארדין אונ' וויא מיד הראב"ד ז"ל הוט מיר לחלוטין איין גידוימט... על כן... הב איך זיא ועלכי כ"י וחובר ור' קאצט בני חורני...

נעשה יום ו' ז' חשון ת"ך לפק פה גונצנהויזן

ס' ע"ו.

235) ... ואתא קדמנא ראובן תובע את שמעון...

דז ער העב בשעת חירום מלחמת שווים אן פקדון צו גישיקט ע"י שליח אונ' ער ועלבערט התובע ליד הנתבע מוסר גיוועזין בשנת שנ"ב און ער הנתבע הוט מיך מבטיח גיוועזין ער העב איין ערל אין שווייצר לנד דער העב אין מבטיח גיוועזין זול אים אן פקדון צו שיקן... דען ער מקדמת אנט בזמן הוט אזו רוישי תער מורא צו הבן מחמת מלחמה זול איך צו אים קומן אדר צו איב שיקן...

הישב הנתבע הוט מיר כל ימיו קיין פקדון אויף צו היבן געבן זונדר אליין אמי רחל ז"ל הוט ער דען פקדון געבן אונ' צו איר גיזאגט כימלה היבט מיר דען פקדון אויף... נעשה יום ת' ט' חשון תי"ד.

די שאלה איז פון „ר' מתתיה מק"ק סיהנגין במדינת שווייץ". ס' פ.

XVIII שו"ת „אמונת-שמואל".

דער מחבר פון די שאלות-ותשובות ר' אהרן שמואל בר ישראל קאידאנאװער — פארקירצט מהרש"ק — איז איינער פון די רבנים, וואס איז נאך די גזירות ת"ח אריבערגעצאגן קיין דייטשלאנד. ער איז געבוירן אין ווילנע אין יאר 1614. פאר די גזירות איז ער געוועזן רב אין ביאלע. אין יאר 1648 איז ער אנטלאפן קיין ווילנע און געבויעס קיין לובלין, וואו ער איז פון ס'ניי אויסגעשטאנען די רדיפות פון 1656, ווען ס'זיינען דערהרגעט געווארן זיינע ביידע טעכטער. דערנאכדעם איז ער אװעק קיין אויסלאנד, געווארן רב אין פירט, ניקלשבורג, גלאגא, ריישא און פראנקפורט-מיין. צוריקגעקומען קיין פוילן און איז געווארן רב אין בריסק, נאכדעם אין קראקע און איז געשטארבן אין כמיעלניק, דעם 19טן תמוז תל"ו (1676). בעצת אן מטיע פון ועד הארצות. דער ספר איז געדרוקט אין פראנקפורט-מיין, תמ"ג (1683).

זע די הקדמה פון זיין זון ר' צבי-הירש קאידאנאװער (דער מחבר פון „קב-הישר") צום ספר „ברכת-שמואל", פראנקפורט-מיין, תמ"ב. זע אויך:

Horowitz, Frankfurter Rabbiner, B. II.

די טעקסטן:

236) ואתא קדמנא כמר יצחק בר משה כהן והגיד...

וויא איך אזו פיר בין גיגאנגין אונ' הב איין מרה שיכר וועלין טרינקן בבית האושפיז וויא מיר זיינן דרינן אין בית האושפיז גיזעסין אזו הוט כמר ראובן איין טבעת אן גיהאט... היבט אן כמר ראובן צו האלמנה דא שענק איך דיר דאש טבעת זהב איר זולט צו לזאן מיין זיין איין מולט. אזו האט האלמנה גינומן פון כמר ראובן דאש טבעת אונ' גיזאגט גרושין דאנק איך וויל דאש פינגרליין טראגין פון דיין גיזונט וועגין...

237) ועוד בא כמר שמעון בן יעקב והעיד:

וויא מיר זיינן גיזעסין בבית האושפיז אזו האט כמר ראובן דאש טבעת אן זיין יד גהט אזו הט האלמנה גיזאגט ווייש מיר דאש פינגרלי אזו האט כמר ראובן לידה גיגעבן הטבעת...

ביידע אין ס' ה'

238) פרנסי של כמר יקותיאל קויפמן: א)

שמעתי דאש ב' יהודים זיין גילעגין אין כסר דיל־ הויזן פר אירם ניט אונ' הבן וועלין איר סחורה פאר הנדלין דהיינו א' ב"ב ומשרתו אונ' דער נאך איזט מען קומין אונ' הט גיזאגיט עז וועדין בני ברי' ישראלים בגזלת ווארדן דער נאך ווער קומין משה הדמיר עם חתנו אונ' יוסף זענין צו שמיד קומין אין יאר מירק אזו האט דער שמיר צו דען יהודים גיזא־ גיט ווארום מיר ניט כיגערין קיים קיין אוס גילעגין

תייד צו מאכין דא האט דער שמים ווידר אן גיהויבין מנגלים איין נים ב׳ יהודים דיא אייך פאר לארין זיין וואורדין איך וויש נים אויב איך גיהערט הב דאס ער זעלט גיזאגיט הבן צווייא יהודים אויס רער ווע־דירה דא הבן דיא יהודים גיזאגיט יוא. דא האט דער שמיט גיזאגט ויא זענין דער שאסין ווארין אין קלאַ־סיר אין דען תאלר פון דען יפגירש זיין זון אונ פון דען העביר אויש לעלמא היינן. דיא יודין הבן אלי צייט העך גיהנדלט...

בחורף תכ״ט לפ״ק. ס׳ ס.

ן) ספר דעם איז אָן. אויסצוג פון א [illegible] צונגם רייסטן געריכט אין ד י ם ש מים העברעאיסט אותיות.

239) אתא.. מב״ס.. וז״ל:

איך אונ׳ יוסף האבן העריגג געשן בבית ראובן את׳ שמעון האט אך בים געסין דער נאך זייני מיר ארויש גנגין האט דער שמעון גיזאגט בלייבט שטין אונ׳ איז ביגיך אבר פאר דער בתולה שרה איר מיר אונ׳ מיר זענין נאך גנגין זוא הבן מיר גיזעהן דאש ער איר מטשולי אין דער הנט האט גיהאט אונ׳ האט אהן גיהאט דאש פינגרלי אויף דער הנט. איך קן נים ווישן אויב דיא בתולה האט גיזעהן דאש פינגרלי אחר כ״ס....

עוד תעיד הנער הנ״ל.. דאש פינגרלי איז מיין גי־ורעזין אונ׳ דער שמעון האט פון מיר גינומן אם שבת אויף דען מקח דאש ער מיט אים מאכן ווארט אחר שבת..

240) שוב הציד הנעלה לוי בן יהודה:

איך אונ פלוני אונ׳ שמעון הבן העריג״ג געשין בבית ר׳ פלוני ביום ש״ק אונ׳ איין מאס יין דר בייא גטרונקי׳ אזו האט דער שמעון גשיקט דאש מעטבי שרה זאלן צו אונז קומן האט נים חעלין קומן אזו איז שמעון ארויש גנגין אונ׳ מיר זענין נאך קומן האט שמעון איר מטטול אין דער הנט גיהאט אונ׳ איין פינגרלי אויף דער הנט...

יום ב׳ ד׳ אדר שני תכ״ד לפ״ק.

239, 240 — אין ס׳ כ״ב

241) אמר המקיד:

צו מארגנש פריא הבין זיא גזעהן שווימן דען שסייאר מן דהיינו מנהיג הספינה אן גבונדין אן דער שתייאר אונ׳ אנדרי נפשות איין... ס׳ נ״ב

242) סידר צחאתו.. וז״ל:

היום יום וכו׳ הב איך ח״מ מגדר גחעזן בארץ הקדושה שלשים ר״ט מיד לאחר מיתתי..

ס׳ נ״ט

243) ..בצואה שנ״ל: בראשון דער חתנה הוט גיהט רצר בגופט כסף ביו דיא אנדרי אך חתנה גיהט הבין יעקב בני הים גיקושט הוצאות שמונים ר״ט דא הוס

בני הירש הבחור אך נאך צו ואדרין הוצאתו וגם בניו הקטנים יוסף ואיצק ואלין איטליכר פון דען קליינ׳ יו״ד דס בפר האבין בתו רחל זול שני מאות ר״ט האבין אונ׳ עשרה ר״ט בעד חגורה וטבעתים ומלבושים בני יעקב הבחור זאל האבין סך פלוני ור זיין במרה ובני פלוני חפץ זה אשתי סך פלוני ווייטר וויש ביתר איוט ואלין זיא מחלק זיין כפי סדר עולם...

ס׳ ס.

XIX. שו״ת „שער־אפרים“.

ר׳ אפרים ב״ר יעקב כהנא, דער מחבר פונעם שו״ת־ספר „שער־אפרים“, איז געבוירן אין יאָר שע״ו (1616). צו צוואַנציק יאָר איז ער געוואָרן דיין אין ווילנע. נאָך די גזירות ת״ח איז ער אַוועק קיין אויסלאַנד, נעמען אַ ספיקל צייט אין פּראָג, געפירט אַ ישיבה אין ווין און איז אין יאָר 1666 געוואָרן רב אין אָפען. וואו ער איז געשטאָרבן אין יאָר תל״ח — 1678. זיין ספר איז נאָך זיין טויט אַרויסגעגעבן געוואָרן פון זיין זון, ר׳ יהודה ליב אין זולצבאַך, תמ״ח.

זע: שמואל יוסף פין, קריה נאמנה, זייט 78.

244) ואתא לקדמנא הבחור כמר יצחק מקאבלא והעיד:

איך בין גקומן לכפר לעסקאב וואו ועליגמאן חתן איינק ש״ן מברודא פלענט דרינן דער הרבריג צו זיין בין איך ארייץ גקומן.. האב איך פיל גזעהן פון קרעמ־רייא אן די שקצ״ת האב איך גפרעגט וואו איז דער יהודי טשסני (והוא כינוי לשם זעלינג בלשון פימש) היין גקומן.. האבן זיא מיר געענפרט דער טייוויל ווייש וואו ער איז היין גקומן... הט מן מיר גזאגט או דיא קנצכט אויז זיינר הרברינג האבן אין גפירט אין פעלד אונ׳ האבן אים גהרגת.

היום יום ב׳ ו׳ אלול תכ״ה לפ״ק.

סימן קי״ג.

245) נשאלתי מק״ק ורנקפורט... ר׳ יום טוב בר׳ מאיר... הגיד מה ששמע מערל אחד וז״ל:

ואר י״ג שנה איז איין בעל מלחמות לביתו קומן אונ׳ האט ססל״ת גחעזן אונ׳ צו מיר גירעט... מיר האבן אין דער קאמפניאיי איין יודן גהאט איז איין וואקירר קעריל גחעזן האט נתן קנאטשטאט גהיישן וויא מיר אין פרגונדא זיין גלעגן איז ער זער קרנק גיוארדן... אונ׳ איז אים אזו די זיל אויש גנגן זא האבן מיר איין לאך גמאַכט ביז אן דיא אקסיל אין איין שייאיר אונ׳ האבן אים בגראבן. צווי שטונד דערנאך האבן מיר אין פר שירט זונשט הפטן אים דיא הונט גפרעסין.

סימן קי״ד.

246) השיבה הנערה מרת האנוש אשת ר׳ יעקב... בלשון אשכנז:

ער איו ספר מיר ניט נאך היינט אונ׳ נאך מארגן מיר האבן קיין שלום ניט גקענט מאכן..

בח׳ חשון שנת התל״ב... פה ק״ק אובן.

סימן קי״ב

XX. שו״ת ר׳ מרדכי זיסקינד רוטנבורג

ר׳ מרדכי זיסקינד ב״ר משה רוטנבורג, געלעבט פריער אין דייטשלאַנד און נאָכדעם אין פוילן אין לעצטן פערטל פון 17טן יאָרהונדערט. ער איז געווען רב אין תידנהויזן (Wiedenhausen) — אין העסען. נאָכדעם אין פויזן, אין בריסק, אין גראָדנע און אין לובלין. אויסן שער־בלאַט פון זיינע תשובות פיגורירט ער אַלס אב״ד ור״מ דק״ק לובלין. די גביות-עדות און שבועות אויף יידיש, וואָס זיינען געבראַכט אין זיין ספר, וויינען דאָס רוב דאַ־טירט. דער ספר איז געדרוקט געוואָרן צום ערשטן מאָל אין אַמסטערדאַם, אין יאָר תק״ו (1746). די ציטאַטן זיינען גענומען פון דער ערשטער אויסגאַבע.

247) נוסח השבועה חמורה דהיינו במא״ה א) ובהנחת היד על ס״ת... שמחויב כמהרר״א נגד כמ׳ שמעון:

הריני נשבע למי שאמר הנון בלי ערמה ובלי מרמה ע״ד המקום וע״ד הבי״ד דש דאש וואר איסט וואיר אויף איך דאר שווער דהיינו דא איך שמעון הנ״ל הב אם גיקובט ויין שטאט בבה״כ האב איך אימי דער פאר אי ער מקבל קנין גיוועזין האט ניט צו גיזאגט דז איך וויל מיט אימי אוועק ציהן מיט יובעלין אודר וויל איין אנדרין במקומי שיקן רער מיט אימי זאל אוועק ציהן אך האט שמעון ניט גידאכט אודר איין תנאי אויז גינומן ער פאר קויפט מיר ריא שטאט דוקא וועז ער דאש געלט אין בייטל אבר ותען זיין בעלי חובות זעלטין ראש מעות פאר רעשטיר״ן לאוין איז דער מקת נישט. דיא צווייא ארלייא זיינן ניט גידאכט וואררין אי ער האט מקבל קנין גיוועזין בינו ובינו אך ק״ו קיין תנאי מיט אימי איז גנומן זונדר אליין סתם אם גיקופט בלי שום תנאי בעולם דרויף שווער איך דאש אליז וואר אישט.

א) בפתיחת ארון הקודש

248) נוסח השבועה בנקיטת חפץ, דהיינו בהנחת יד על ס״ת או שום ספר הקודש:

הריני נשבע ע״ד המקום ב״ה ועל דעת הבי״ד בלי שום ערמה ומרמה שבעולם אליז אמת איז דז איך מיט שמעון הנ״ל מחמת דען טיש וועלין איך מיט אים אויף מיין שטאט בבה״כ בצורת אנשים מיט ויין שטאט בצורת אנשים פרטויש האב אום זעלבגן מכר אונ׳ חליפין לגמרי קיין תנאי איז גיוועזין הן מחמת התנאי דאש דער חליפין זאל קיין חליפין זיין עד איך מיט אים ווער ציהן אודר אחר במקומי שטעלין רער מיט אים זאל ציהן אונ׳ יובעלין מיט נעמין למשא ומתן הן מחמת התנאי אליז דער

חליפין זאל קיין חליפין זיין עד ער דאש מעות לידו בקומט דא דו מעות זאלט פר רעשטירט ווערדין זול דער חליפין נישט זיין. זולכי תנאים ויין ניט גידאכט וואררין בייא דען חליפין. כל הנ״ל נשבע אתי על דעת המקום ב״ה ועל דעת הב״ד בלי שום ערמה או מרמה שבעולם. דף ל׳ ע״ב.

ע״פי טעות איז דער סימן ניט אנגעגעבן; לויטן סדר איז ער — סימן י״א.

ביידע לעצטע דאקומענטן זיינען בייגעלייגט צו א שאלה, וואס קומט פון האַלבערשטאט, געשריבן „יום ב׳ ז״ך אלול, תל״ט״.

249) ראובן... טען... בזה״ל:

ער האט גיקויפט פון כתרב ר׳ שמעון טבעת אחד תאש דוינן עטליכי קלייני דימנטין ויצן זיין לערך ווערט ד׳ ר״ט מיט איין גרוישן טירקאז. השעם להאַ־לוף... שמעון דער פיר גיגעבין מ״ה ר״ט האט פאר מיינט דער טערק״ס זייא אורייענטליש אונ׳ האט על המקח תכף געבין חתיכת והב פורטגלעזיר... האט ער אין קצת בקיאים גיוויזן. עטלכי גיזאגט האבין דער טערקאס זייא זיוף...

והשיב האלוף כהרר״ש בזה״ל:

איך בין נישטנדין אויף דער גאס אונ׳ האב דש טבעת אויף דען פינגר גיהאט. איום כמהרר״א צו מיר קומין אונ׳ גימרענט וואז איום דש פאר איין פינגרל... ואז אמר כמה״רר״ש לכהרר״א וועלט איר עש גיוויש אום דען מקח בהלטין זאל איך עט אויף אייערן ווארט דרום קויפן: והשיב כהרר״א יואו קויפט עש אום דען מקח... מיט אייך אויף חצי ריוח. ע״כ בין איך תכף להערל גנגן און הב דש טבעת אויף כהרר״א זיין ווארט גיקויפט... ס׳ ט״ו.

250) ... ואתא לקדמנא... חיים בר יצחק כ״ץ והגיד:

דאש איז ידיעה ברורה דז האב גיהורט טכמה אנסים אונ׳ האבין איין כתב גיהאט מישעי׳ אונס אונ׳ שרייבט בפרוסרוט וואש ויין איועק גיקומן שרים כרעש אונ׳ שרייבט השם דז כמר צבי בר דניאל איז נ״כ נהרג גיווארין בייא די שרים וגם שארי פריצים...

251) שוב העיד כמר יעקב בר יצחק:

איך בין גיקומן למאסקווי אחר הרעש ג׳ או ד׳ ימים. ככן בין איך גנגין עם שארי אונסים דען עש איז איין ציתי גיוועזין מהקיסר זאל ויין הורג בהאל־טין. וכן בין איך גנגן עם שארי אנוסים אונ׳ האבין גינומן דניאל נאר צו האקט אויף שטיקל אונ׳ ער איז גנץ גיוועזין רק איין פוס איז אפ׳ גיהאקט וגם איין יד. וגם דורך גישלאגין גיוועזין מיט איין קאפיאי״ה און איין האק איבערן קאָ״פ...

252) שוב בא והגיד כמר אליהו:

דז חמי כמר פסח האט צו מיר גישריבן דז דניאל

ובנו צבי זיין נהרג גוואָרין ברעש ואח״ז בין גיוועזין במאָסוקחי בעצמי האבין מיר אונסים גיזיהן דאש אורט וואו מען האט ויא בירן מקבר גיוועזין וגם הגידו הנ״ל דז איין סלום איז גומוערס גיוואָרין אחר הריגה הנ״ל אונ׳ אויף איין סאבי״ל של ברזל אויף גיהענין ושם נרשם הרוגים של השרים כל א׳ בשמו...

הונבה כל הנ״ל... תיום יום א׳ ד״ו אייר תמ״ג לפ״ק, פה ק״ק בוחאווי.

250—252 — אין סימן כ״ב.

XXI. שו״ת „בית־יעקב“

דער מחבר פון די שו״ת „בית־יעקב“ איז ר׳ יעקב ב״ר שמואל אב״ד צוזומר. די הסכמה אויפן ספר, וואָס ס׳האָבן געגעבן די רבנים און רוונים פון „ועד ארבע הארצות“, שטאַמט פון יאָר תנ״ג, די תשובות געהערן דאָס רוב צו די יאָרן תל״ו — ת״ן (1676—1690). דער ספר איז געדרוקט נאָר איין מאָל, אין יאָר תנ״ו (1696).

253) איין יהודי מקק בריסק האט איין קוויטל בייא מיר גנוסין ער איז גוועזין איין נידגר יהודי האט איין קליינן זקן גיהאט האט זעך מחבר גוועזין מיט דען יונג דען קוים ונן און זיינן נגנין לק״ק וועגראב... עוסק זיין במלאכת יין שרף...

254) זה חמש שנים איז דאש עסק אזו גיועזין איך בין גיוועזין בעיר דראגנשין האבין דרגונר עפיש גנאמס בייא קרעמר...

אין דער תשובה שטייט: ונשאלתי על זה יום ד׳ י״ט מנ״א תל״ו לפ״ק.

ס׳ ס.

XXII. שו״ת „עבודת־הגרשוני“

רבי גרשון אשכנזי אוליף, דער מחבר פון שו״ת „עבודת־הגרשוני“, שטאַמט פון קראָקע. וואו ער איז געווען א תלמיד פונעם ב״ח (זע XII) און פונעם פני־יהושע (זע XIII) און איז געווען אַן איידעם פון ר׳ מנחם מנדיל קראָכמאַל, דעם מחבר פון „צמח־צדק“ (זע XVI). אין יאָר 1650 איז ער אַוועק פון פוילן און איז געוואָרן רב אין פראָסניץ, אין מערן. אין יאָר 1657 איז ער געווען רב אין חינא און אין יאָר 1661 נאָכן טויט פון זיין שווער איז ער געוואָרן זיין ממלא־מקום אין ניקעלשבורג. און אין יאָר 1664 רב אין ווין און רב הגליל פון עסטרייך. נאָכן גירוש פון ווין — אין יאָר 1671 — איז ער אַוועק קיין מעץ. דאָרטן איז ער געשטאָרבן אין יאָר תנ״ג — 1693.

זיין ספר „עבודת־הגרשוני“ האָט ער אַליין צוגע־גרייט צום דרוק אין יאָר תמ״ח. ער איז אָפּגעדרוקט געוואָרן נאָך זיין טויט דורך זיין זון רבי נתן, אין פראַנקפורט־מיין תנ״ט. די ציטאַטן ווערן געבראַכט פון אַ דער פראַנקפורטער אויסגאַבע.

זע: D. Kaufmann, Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien.

אויך: ש. א. הורודצקי, לקורות הרבנות, 207—223.

די טעקסטן:

255) ...הנער כמ״ר אליעזר בן הר״ר יוסף אשר העיד וז״ל בל״א:

וויא מיר אחר הגזירה כו׳ דא האט איינר גיהיישן ר׳ הירך בן האז מק״ק נ״ש דא איז זיין מיידל באותו פעם אז מיר אויף די גזירה גפרעגט האבין נ״כ דא גוועזין. דא האט דאש מיידל גזאגט מיין טעט איז צו פלאנאי נהרג גיווארן דא האט מן ניט קענן גין פר רבוי חרוגים כ׳. דא האט דאש מיידל איר פאטר ר׳ הירצקא הנ״ל ג״כ דער קענט כו׳ דאש מיידל איז איין בת שנים עשר שנים גיוועזן.

256) ...הנשים שהגידו מהריגת כהר״ר הירץ הנ״ל וז״ל: דא ויינן מיר ביום ו׳ גנגין אונ׳ האבין וועלין אונזרי לייט זוכין...

257) העיד הר״ר אהרן בשם האונסים שחזרו לדת וז״ל בל״א:

נים לאנג דער נאך זייבן למשפט קומן דען ר׳ הירץ שוועד ר׳ שמואל האט חעלן מחזיק זיין בבית של כה״ר הירץ הנ״ל בשורנאב דען ער האט פיר געבין דז ר׳ הירץ וועד פאר נהרג גיווארין ואח״כ כתו אווי איז ער דער יורש. בכן האבן שני הצדדים כל א׳ גבראכט עדות אונסים שחזרו לדת שכדבריו כן הוא זא האט מן ניט קענין על בירור קומן מי נהרג תחלה.

255—257 — אין סי׳ ס״ו

דאָס יאָר איז נישט אָנגעגעבן. אָבער אַזוי ווי דער מחבר איז שוין דענסטמאָל געווען רב אין מערן און ר׳ מנחם־מענדיל פון ניקעלשבורג האָט נאָך געלעבט, ווייל ער שרייבט אין דער תשובה. אַז ער חיל זיין שווער זאָל מסכים זיין צו זיין פסק, — איז אַ סימן, אַז די דאָקומענטן שטאַמען פון די יאָרן ת״א—תכ״א (1651—1661).

258) וז״ל העד:

אן שבת צו מרגינש אין דער שול צייט בין איך גנגין מיט יאקב בן אהרן... לבית אבי הבתולה שלמה האט יאקב ניהם איין וילברש פינגרל אין דער הנם האט דאש מיידיל ניס־ענם וואש איז דאש פר איין פינגריל זאגט יאקב עש איז מיין זאגט דאש מיידל לייא מירש אויף דער חתונה צו גין ואגט יאקב וויל־סטו עש האבין וויל איך דירש שענקין אונ׳ האט

דאז פינגרל אן נסאן דעם מיידל אין זיין הגט. אונ׳ האט גזאגט צו דעם מיידל דא בין איך דיך מקדש צו מיר הרי את מקודשת. ער האט זיא אזו גוט מקדש גוועזן אז איין רב אונ׳ האט גזאגט צו דעם מיידל היב היפש אויף דאז פינגרל אונ׳ זאג נישט דיין מעם דוא חפרקט מיין זיין האט דאז מיידל דאז פינגרל אויף נהובין האב איך גשריאן מזל טוב אונ׳ זיינן אוועק גנגין...

259) וז״ל הבתולה במעמד אביה ואמה:

איך האב דאש פינגרל נים גינומן אין דער הנט נייארט ער האט עש אנידר גליגט אויף דען טיש. דער נאך האב איך עש אויף גהובען אין טריאלי איך בנער אים ניט איין כשרה זאל ער ווערין („ואפשר ומסתמא שאביה ואמה למדו לשונה לדבר שקר״).

די שאלה קומט פון ר׳ הירש מגלוגא, החונה פה ק״ק ורעזניק.

259,258 — אין ס׳ פ״ה.

260) שאמר העד... עז איז צו וואר עטוואש ברוין גוועזן.

שהצר הא׳ אמר וז״ל: אויף דער זייט וואז אובין גוועזין איז וואו ער נים אין דם גלעגין האט זיין נים אזו פיל תולעים גוועזין אלז אונטן אום פנים וואו ער דרויף גלעגין איז. סימן צ״ז.

261) ואתא לקדמנא... האשה מרת חנה בת אברהם והגידה:

פר איין יאר זיין היא לייט גיוועזן פון ק״ק לובמלא אונ׳ איין מאן מיט זיין חייב ביא אנגדר גיזעסין איז צו ריד גיקומן פון דער אשה טעמריל.. דז מן נים וויש איוב איר מאן לעבט אבער סום וועד, הס די נעלבינו אשה גירעט ער איז דאך גיהרגת תארן איר מאן. אונ׳ איר מאן איז דער ביא גיוועזין אונ׳ האט נישט גירעט.

חענג־אווא... היום יום א׳ ז״ך אייר תי״ב ל.

ס׳ ק״ו.

262) בכותב תלתא... הגיד בת״ע.. כ׳ הירש בזה״ל: איך בין גיועסין אין דיא שטוב בבית ר׳ שמואל וואלף הגין אונט איוט גיקומן אריין ליפמן ב״ר ח״ם אונט הבתולה הענדיל איזט גיזעסן אויף דען שטול קינן איבר אונט האט ליפמאן גינומן איין טבעת אונט האט דער בתולה דיא הנט אויף גריסן אונט האט גיוואלט אן טאן דאש פינגרל אונט האט גיוואלט זאגין הרי וכו׳ אזו האב איך איין וועק גישטוסן...

263) העד השני כמר סנדר הגיד: איך בין גם לעת ערב גיקומן בבית הנ״ל אזו זאגט הירש הנ״ל צו מיר זאג ליפמן מד״ס ער איז חתן מיט אונזר מ״ט הענדל ווארום ענטפרט ער מיר ער האט איין פינגרל גינומן אונט האט ויא דר מיט מקדש גיוועזין דא פראג איך ליפמן וויא האזט דוא עש גימכט ווא האט ער מיר גיוודין איין זוא האב איך עש גימכט אונ׳ האב גינומן איר פינגר אונ׳ האב עש אן גיטאן אונ׳ גיזאגט איך בין דיר מקדש דר מיט דו בישט מיין כלה אונ׳ מיין פרויא אונט האט זיא גיקושט אונט אירום גישפרונגן אונט גירופן זיים לוסטיג דוא בימט מיין כלה...

264) ליפמן הנ״ל זאגט איך האב הטבעת גינומן האב עש איר אן גיטאן פור חוכא ואיטלולא...

265) הבתולה לאוס ואנין עפ״י עדים נאמנים בזה״ל: ליפמן הנ״ל איז גיקומן צו מיר אונט האט גיזאגט ריך אמאל צו דען פינגערליין... דער נאך האט ער איר פינגר גינומן אונ׳ האט עש איר אן גיטאן אונ׳ גיזאגט דא בין איך דיך מקדש דוא זאלסט מיין פרויא זיין...

י״ח מנחם, תנ״ב (הילדסהיים)

פון 262 ביז 265 — אין ס׳ נ״ד.

XXIII. שו״ת „אבן השהם ומאירת־עינים״.

ר׳ אליקום גצק ב״ר מאיר, דער מחבר פונעם שו״ת־ספר „אבן השהם ומאירת־עינים״, איז געבוירן אין דער שטעטל שניידעמיל אין פוזן. בשעת די גוירות ת״ח־ת״ט איז ער נאך אלס יינגל אנטלאפן מיטן פאטער, דעם רב פון דער קהילה. שפעטער איז ער געווארן רב אין שווערזעניץ און הילדעסהיים. דער ספר איז ארויסגעגעבן געווארן נאכן טויט פונעם מחבר, דורך זיין זון, אין יאר תצ״ג (1733). אבער שוין אין יאר תנ״ט, — 1699, — זיינען די תשובות געווען אנגעגרייט צום דרוק, מחמת צווישן די הסכמות זיינען פאראן אזעלכע, וואס זיינען געחתמעט אין תנ״ט (זע די הסכמה פון ר׳ אברהם ברודא פון פראג, פון ר׳ אברהם סג״ל פון מעזריטש). די דאקומענטן, וואס ווערן דא ציטירט, זיינען דאטירט איינעם מקור אין שטאמען פונעם סוף 17טן יארהונדערטס (פון די יארן 1692 און 1696).

266) שראיתי בכתב אחד שנגבה שמה בעדות שכתוב בתוכו.. וגם הגיד דז ער נים גיזעהן האט דאש שמעון וואש פון כסף גנומן האט.

267) גם העיד כמר פלוני... וז״ל: האט אבר נים גיזעהן דז שמעון העט וואש גנומן פון כסף...

268) שא׳ העיד דז ראובן האט איין חדר אובן גיהאט האט קיינר דרפן אריין גיין אלס ער זונשט קיינר נים דא אין איז זיין קיסט דרינן גישטנדן איז דש זילבר דרינן גילעגן אזו האבן זיא מודיע גיוועזן חיא שמעון העט דאש זילבר גינומן אונ׳ מיר בוויזן וויא די קיסט איז אויף גיבראכן גיוועזן.

ג׳ ך׳ תמוז תמ״ו לפק. פ״ם דמיין.

אלע דריי — אין ס׳ ס״ב.

אינדעקס פון ענינים

(לויטן נומער אין דער דאקומענטן־זאמלונג)

אונסים (אנוסים) — 250, 251, 252, 257.
אוקסען־הענדלער — 137.
אורנדא — 74.
אפטרופסים — 73.
ארנילמאכער — 141.
בגדים — 31, 71, 140, 141, 153 א״ו; 173, 180, א״ו
203, 211, 214, 233.
בלבולים — 143, 160.
בעלי־מלחמות (ועלנער, חילות, סאָלק, רוכבים, רעגימענטס) —
90, 116, 126, 127 א״ו, 138, 139, 148, 181,
189, 191, 196, 199, 206, 221, 223, 224, 245.
בעקערייען — 44, 45, 46.
גוים (עכו״ם, שקצים, כותים, פויערין) — 18, 85, 94 100
א״ו, 105, 140, 146, 147, 152, 199, 200, 207, 208,
210, 214, 220, 224, 244.
גוייר — 16, 60, 101, 146, 153 א״ו, 181, 196.
גזירות — 200, 255.
גזלנים (רוצחים, רצחנים) — 92, 94, 96, 97, 114, 169,
178, 180, 188, 213 א״ו, 233, 274.
גירוש — 191a.
גלחים (כומרים) — 119, 147, 152.
גלעזער — 119, 200.
גנבים — 127, 268.
געפאַנגענע (שבוים) — 93, 137, 207.
דאקטוירים (רופאים) — 138, 153, 196.
דארף־גייער — 92, 169, 170, 175, 178, 210, 211, 244.
דוכוס — 207.
דינסטמיידלעך (משרתות) — 18, 22, 99, 193, 220, 228, 263.
דרגונר — 254.
דרשן — 65.
הגמון — 13.
הוסעס — 200.
הויבאַמען — 128.
הרוגים — 16, 19, 24, 83, 90, 92, 94, 98, 100 א״ו,
114, 119, 120, 127, 137, 143, 148, 149, 152, 153,
169, 175, 189 א״ו, 199, 200, 206, 207, 210, 221,
224, 233, 244, 251, 255, 260, 261.
הריגות — 92, 207, 255.
וויאַזנא — 86.
וואליכן — 139.
ווידוי — 227.
ועד־הארצות — 189, 190.
וועלשין (לשון) — 73.
זנות — 25, 63, 64, 68, 232.
חזנים (ש״צ) — 75, 85, 86, 107 א״ו, 144, 225.
טייטש־בוך — 31.
טענצערינס — 82.
יובעלין (־הענדלער) — 247, 249.
יין שרף (־ברענער) — 145, 209, 253.
יריד (שוק, מכס, יאר מירק) — 19, 95, 109, 119, 140, 221,
222, 238.
יתומים — 73.
כלי ויין (ביקסן, שווערטן) — 203, 224.
כלי זמר (בעלי זמר) — 228.
ליצנים — 228 א״ו.
לשון הקודש — 15, 60, 61, 89.
לשון ואלחיי — 119.
לשון רוסיא — 122, 139.
לשון פעמיש — 244.
לשוננו (לשון אשכנז) — 15.
מאכלים — 55, 62, 70, 231, 236, 239, 240.
מאסקוויטער — 90, 126.
מקוכות — 139.
מורדים — 269.
מילכיגער — 119.
מכשפות — 141.
מלחמות — 116, 119, 143, 145, 191, 206, 221, 235.
מלמדים — 191, 228 א״ו, 231 א״ו.
ממזר — 10, 11.
מסים — 37 א״ו 56.
מרקנטר (מארקא דענטיר, מארקאטאנטיר, מושקטירר) —
148, 197, 220, 221, 224.
מרשלק — 49.
משוגעים — 173, 199.
משולחים — 189, 190.
משומדים — 17, 39, 127, 128, 129, 250, 257.
משכנות — 6, 7, 37 א״ו, 66, 153 א״ו.
משרתים — 99, 179, 238.
נאדלער — 84 א״ו.
נדן — 7, 61.
סבלונות — 31.
סוחרים — 72, 90, 119, 140, 145, 238.
סופר — 61.
סידור — 226.
ספראווסס — 120.
פרסומים — 204.
עגונות (אלמנה חיה) 127, 129, 190, 269.
עירונים — 49, 56 א״ו.

פאלאקן — 139, 152.
פאסמוכעס — 157.
פקדונות — 5, 235.
פריצות — 18, 25, 62, 81, 99, 141, 231, 238, 263.
פריצטעס — 156.
פריצים — 90, 120, 153, 250, 252, 269.

ציאות — 142, 242, 243.
צורף — 130.
צוקרמאכער — 141.

קאזקן — 115, 145, 207.
קהל — 27, 35, 114, 123.
קידושין — 1, 15, 31, 77 א״ו, 86 א״ו, 228, 231, 239, 258, 262.
קידרים — 137.
קיסר (מושל) 206, 221, 250.
קצבים — 75.
קרעמער (קליט) — 109, 155, 156, 244, 254.
קרעצמע (קרעטשמא, קרעטשום, הרבריג, הערבערגע, בית האושפיז) — 120, 139, 153, 192, 236, 244.

רבנים (מ״ץ) — 10 א״ו, 26 א״ו, 112, 165, 191, 194, 234.
רייטר — 210.
ריצר — 115.
ריקים — 7, 203, 209.
רעש — 250 א״ו.

שבועה — 14, 247.
סדכנים — 53.
שווייריכע (שוויט) — 221, 235.
סותפות — 72, 138, 247.
סטיול (-העגדלער) — 90.
סטעט (אין ביהמ״ד) — 204, 247.
סיפן — 19, 83, 110, 241.
שמוקלר — 249.
סמידן — 181 א״ו, 238.
שמשים — 86, 120 א״ו, 144, 165, 207.
שניידער (חייט) — 76, 155, 222.
שפילן — 84, 86.
שריפות — 130, 131, 207.

תלינים — 121.
תפילה על נייר — 31.
תסיסות — 48, 49, 111 א״ו, 151, 185 א״ו.
תשובה — 25.

אינדעקס פון געאגראפישע נעמען

אדראנאפיל — 140.
אובן — 246.
אוברוולק — 211.
אויסא — 221.
אויסטרליץ — 219.
אוישפרק — 41.
אומאן 207.
אוסטרא — 189.
אוסטראזאק — 110.
אוקריינא — 128, 143.
אפטריט — 220.
ארהיאב — 100 א״ו.
ארץ הקדושה — 242.
אשכנז — 196, 199, 206.

באברייסק — 178 א״ו.
בבנבערק — 36.
בוהאווי — 252.
בוסטשין — 139.
בוטישאק — 92.
בונא — 7.
בוסווילר — 232.
ביילא — 197.
בילאהראד — 105.
בינג — 169.
ביצאץ — 87 א״ו.
בעלזא — 127.
בענדין — 138.
בריהא — 114.
ברודא — 244.
ברונשוויג — 77.
ברוסיל — 233.
בריסק — 143, 191.
בריסק דקויא — 83.
גאליץ (האליטש)—119, 217.
גאשליר — 220.
גוטיין — 224.
גונצינהויזן — 234.
גיבטש — 222.
גלוגא — 259.
גרונבך — 233.
גרונט — 220.
גרוסקי — 170.
גרוש טולין — 162.
גיידינג — 143.

זיאלהינאווא — 152.
דובראוונא — 120.
דילהויזן — 238.
דינזאן — 92.
דנצק — 83.
דערן האלץ — 183.
דראגאטשין — 254.
דרמשטאט — 134.
דרעזנין — 259.

האמיניוויץ — 179 א״ו.
הלאווטשין — 151
האליטש (גאליץ)—119, 217.
האניא — 222.
האקינבערג — 181.
הוף מיינשטער — 221.
היילפרון — 14.
הלברשטאט — 248.
הענא — 134.
הראדנא — 143, 145.

וואיידסלאב — 224, 231.
וואליחיי — 100, 114, 119, 137, 139.
וויסל — 146, 270.
וויסען-בורק (חיישען בערגן) — 137, 206.
ווילטום — 175.
ווילנא — 120, 144, 152, 233.
ווילפשבורג — 233.
ווינא — 136, 210.
ווינצא — 117 א״ו, 207.
ווישין — 196.
ווסאקי — 189.
וועגנראב (וועגנראווא) — 253, 261.
ווידבורג — 231.
ורמיישא (ווירמיישא, ווירמש, ווירמז, ווירמשא)— 26, 134, 191.

זאמאשטש — 224.

חואמסאוא — 128.

תענסטין — 131.
תראשטשי ברוד — 225.

טאספריי — 110.
טאמשוב — 206.
טבווא — 16.
טולטשין — 207 א״ח.
טיהנגין — 235.
טישאוויץ — 116, 126.
טפליץ — 138.

יאס — 119, 140.
יורבורג — 95.
יערסלאב — 109, 130, 131.

לאדין דארף — 210 א״וו.
לאדמיר — 128.
לאחוויצא — 200.
לבוב (לעמבערג) — 132, 140, 145, 193, 207, 209.
לובלין — 140.
לובמלא — 128, 189, 261.
לוצק (לויציק) — 143, 202.
לימא — 274.
לעטיטשאב — 127.
לעלוב — 119.
לעלמא הויזן — 238.
לעסקאב — 244.

מאסקווא (מאסקווי) — 90, 251, 252.
מהילאוו (מאהילאוו, מאהליווי) — 120 א״וו.
מנהיים — 228.
מזיבוב — 139.
מיגליץ — 222.
מעזריטש — 128.
מענץ — 169, 196.
מציאב — 189.

נאווי הארודוק — 82.
נורנבערק — 10.
ניי זידל — 183.
ניקלשבורג (ניקלספורג, נ״ש, ניקלשפורט) — 175, 221, 229, 255.
נעסלאויץ — 170.
נעסר — 143.

סודילקאווי — 128.
סטנאב — 143.
סטעפנאוויץ — 114, 139.
סינאווקי — 151.
סלוציק — 231.
סמאלענציק — 123 א״וו.
סראקה — 100 א״וו.

עלווו — 231.
עמדאה — 191.

פאהרביטש — 117.
פאסלוטש — 140.
פולין — 162, 191.
פוולאוויץ — 270.
פיהם — 174, 190, 244.
פישכים — 133.
פלון — 175.
פלאנאי — 255.
פלוצק (פלאצק) — 137, 152.
פלוריינוב — 126.
פערשא — 136.
פראג — 190, 193, 206.
פראנקפורט (ורנקפורט) — 191, 193 א״וו 198, 245.
פרגונדא — 245.
פרוזין־לאנד — 191.
פרוס — 92.
פריטין — 143.
פרייסלאב — 145.
פרילוק — 105 א״וו, 114.
פרעסוויס — 160.
פרקיטק — 274.

צויזמיר — 204.
צרפת — 196.

קאבלא — 244.
קאבלענץ — 196.
קאזימיר — 81.
קאליש — 166.
קאסניץ — 127.
קאפטין — 217.
קארטשיץ — 128.
קארץ — 128.
קאשטאנדינא — 93.
קטאוי — 120.
קליין אויש — 138.
קלאמיר — 238.
קראסניצה — 209.
קראסני — 139.
קראקא — 93, 123 א״וו, 153, 154 א״וו, 169, 199.
קרופקא — 178.
קריבי סיטכא — 109.

ראבענספורג — 223.
רגנשפורג — 20.
רובשוב (הרובשוב) — 93, 133.
רודוס — 93.
רייסין — 151.
רעטשיץ — 178.

שדה לבן — 151.
שודנאב — 257.
שוואבן — 133.
[illegible]ייצר לנד — 235.
שידלאוו — 131.
שלאטיין — 175.
שלעזיע — 224.
שניימוך — 173.
שריק — 210.